

CHARLES DARWIN.

CHARLES DARWIN:

PUT
JEDNOGA PRIRODOSLOVCA
OKO ZEMLJE.

I.

S 15 SLIKA, S 1 PORTRETOM I I. KRT

NAKLADA HRVATSKOG PRIRODOSLOVNOG DRUŠTVA
U ZAGREBU 1922.

ODABRANA DJELA IZ PRIRODOSLOVJA.
KNJIGA IV.

1937.

CHARLES DARWIN:

PUT
JEDNOGA PRIRODOSLOVCA
OKO ZEMLJE.

SVEZAK I.

ZAGREB.
TISAK KR. ZEMALJSKE TISKARE.
1922.

Point Varaždin

HRVATSKO PRIRODOSLOVNO DRUŠTVO
U ZAGREBU.

CHARLES DARWIN:

**PUT JEDNOGA
PRIRODOSLOVCA
OKO ZEMLJE.**

I. DIO.

U ZAGREBU
TISAK KR. ZEMALJSKE TISKARE.
1922.

CHARLES DARWIN.

Gotovo je sve do polovice devetnaestoga stoljeća vladao u prirodnim naukama nazor, da su vrste životinjske i biljne nepromjenite. Najznamenitiji je sistematik osamnaestoga vijeka Švedjanin Karlo Linné izrekao, da ima toliko vrsta, koliko ih je u početku stvoreno. Toga je istoga nazora bio i slavni Francuski prirodoslovac George Cuvier, veoma zaslužan istraživanjem okamenjenih životinjskih ostataka. On je naučao, da su u prošlosti zemaljskoj propadale mnogobrojne vrste organizama od kataklizama, strašnih vulkanskih provala, a poslije kojih da su opet bile nove vrste stvorene. Ali su se već koncem osamnaestoga vijeka počeli pojavljati umovi, koji su sumnjali u nepromjenljivost vrsta i u njihovo stvaranje. Takav je jedan bio u Engleskoj Erasmus Darwin, djed našega Charlesa, a u Njemačkoj slavni pjesnik Goethe. Oni su naučali, da su se životinje i biljke razvile od prazivotinje i prabiljke djelovanjem vanjskih faktora. Niti je Erasmus Darwin, koji je bio liječnik, niti Goethe, koji je bio pjesnik, mogao navesti u potkrepljivanje svojih nazora mnogo znanstvenih činjenica. To je bio istom Francuski prirodoslovac Jean Baptiste Lamarck. On je bio veoma dobro poznat sa svojim radovima, u kojima je temeljito obradio osobito neke redove nižih životinja, a nije bio manje upućen u biljno carstvo, kao što je to pokazala njegova Francuska Flora. Godine je 1809. izašla njegova »Philosophie Zoologique«, u kojoj razvija svoju teoriju o razviku organizama. Sve su životinjske i biljne vrste međusobno više ili manje srodne, ne isključivši niti samoga čovjeka, koji se je također razvio od nižih životinja. Vrste se mijenjaju, nastaju nove vrste, različite od onih, od kojih su same nastale. Uzroke tome mijenjanju vrsta nalazi Lamarck u vanjskim faktorima, kao što je zrak, svjetlo i toplina, i u upotrebljavanju ili neupotrebljavanju organa. Ud koji se ne upotrebljava, zakršljava i tijekom vremena nestaje ga posvema, kao što na pr. oči kod životinja što žive u tami (na pr. krtica), a upotrebljavanjem se opet jača i postaje veći na pr. vrat u žirafe. Ali vrijeme, u koje je živio Lamarck, nije prijalo njegovim idejama. I drugi je znameniti Francuski prirodoslovac Geoffroy St. Hilaire već g. 1795. zastupao nazor promjenljivosti vrsta, ali veliki ugled, što ga je imao George Cuvier, nije dopuštao, da pobijedi ovaj nazor. Godine je 1830. baš u mjesecu srpnju, kada je buknuła u Parizu revolucija, koja je srušila Bourbonce, bila žestoka znanstvena prepirka između oba tajnika francuske akademije, između Cuviera i St. Hilaire radi ovoga pitanja. Ali je i ovoga puta Cuvier ostao pobjednik.

Darwini su starinska Engleska obitelj, kojoj je moći slijediti trag ispravama sve do g. 1500. Bili su imućni vlastelini, koji su znali mudrim ženidbama povećati i uzdržati svoj imetak. I politikom su se bavili za gradjanskoga rata u sedamnaestom stoljeću, kao što su obna-

šali i visoke časti kod suda. Pripadali su gentryu, sloju vlastelina, koji je bio na pola građanski na pola plemićki, koji su bili kroz stoljeća nosioci Engleskoga ustava, i koji su pomladjivali svojom krvlju gradskih plemića i građana. Poznato je, kako se je ovaj stalež znao u kasnije vrijeme, u doba industrije, priljubiti prilikama i uzdržati svoj položaj u sasvim promijenjenom stanju. I u znanosti i u umjetnosti znao je zauzeti znamenito mjesto, znamenitije negoli slični staleži u mnogim drugim zemljama.

Kako su bili Darwinovi imućni i praktični posjednici, razvio se je prilično kasno kod njih smisao za znanost i umjetnost. U početku su se osamnaestoga vijeka pojavili prvi znakovi ljubavi za znanost kod Roberta Darwina, pradjeda Charlesa Darwina. On je pokazivao osobitu ljubav ka geologiji. Dva su njegova sina bila već pravi prirodoslovci. Od njih je Robert napisao djelo: »Principia botanica«, u kom ima vrijednih opažanja iz biljnoga života. Drugi je već spomenuti Erasmus. Kako je Erasmus bio najmlađe dijete, nije mogao po zakonu, što je vladao u porodici, naslijediti nikakva imanja, zašto se je posvetio liječništvu. On je napisao »Zoonomiju«, u kojoj među drugim razvija svoj nazor o razvoju vrsta. Ali je bio poznatiji u svojoj domovini pjesmom: »Botanički vrt«. Uz to se je zanimao i za mehaniku.

Erasmus je imao sina Charlesa, koji je rano pokazivao, da bi mogao postati vrstan liječnik i dobar naučnjak. Ali je umro u dvadesetoj godini od rane, što ju je zadobio kod rezanja lešine. Drugi je sin, koji se je zvao po ocu Erasmus, marljivo sabirao stare novce, ali se je ubio. Treći je napokon bio Robert, koji je bio otac najslavnijega od svih Darwina, Charlesa.

Robert je Darwin bio također po zvanju liječnik, kako su i mnogi bili od njegova roda. Bio je omanjan čovjek, ali veoma blage čudi i dobroga srca, koji nije mogao gledati boli ili krvi, koji je bio najsrećniji, ako je mogao iznenaditi svoga bližnjega s kojim dobrim djelom. Radi toga i radi glasa, što ga je imao kao liječnik, grnuli su k njemu bolesnici sa svih strana. Kod liječenja ga je pomagao mnogo njegov veliki dar za opažanje, koje je svojstvo prešlo i na njegova sina Charlesa, a koje ga je svojstvo upravo učinilo tako znamenitim.

Najstariji je sin Robertov, Erasmus, pokazivao nešto ljubavi ka kemiji, ali više k lijepoj književnosti. Bio je bolesljiv, ali uza sve to pun šale i humora. Mnogo je znamenitiji postao drugi njegov sin, a to je slavni Charles. On se je rodio 12. veljače 1809. u Shrewsburyu, u gradu, gdje se je njegov otac bavio liječništvom. Iz početka se je na njemu jedva što opazalo od onoga, što je poslije postao. Doduše je strastveno ljubio prirodu, bio je velik prijatelj pisan, rado se je bavio sabiranjem kukaca i leptira, ali sve to nije ni iz daleka slutilo, što će biti kasnije glavno njegovo zanimanje. Kao bogat vlastelin postao je za rana izvrstan jahač i strastven lovac, i brzo je naučio dobro gađati. Kako je u doba njegove mladosti najljepše cvala Engleska lijepa književnost, doba Byrona i Waltera Scotta, to je požudno čitao njezine proizvode. Po svoj se je prilici upoznao tada i s pjesništvom svoga djeda, kao što je u kasnije doba priznao, da se je tada divio i njegovoj zoonomiji.

Kao i njegov djed i otac, imao se je i on posvrtno liječništvu. Zato podje u Edinburg u Škotskoj. No ovoga se puta iznevjerio zakon nasljedstva: Charles nije mogao nikako zavoljeti medicinu. Ali ipak nije

to vrijeme, što ga je sproveo u Edinburgu, prošlo sasvim uzalud za nj. Upoznao se je sa Škotskom visočinom, kao obožavatelj sira Waltera Scotta, divio mu se je, kada ga je vidio gdje predsjedka kao počasni predsjednik prirodoslovnog društva. Nema sumnje, da je za njegovu budućnost bilo od nemale važnosti, što je čuo iz ustiju jednoga svoga druga oduševljeno tumačenje Lamarckove teorije. Ostavivši učenje liječništvu podje u Cambridge, da tamo uči teologiju. Tu je napokon načinio i bakalaureat iz teologije. Ovaj je boravak u Cambridgeu bio za mladoga Charlesa sudbonosan, jer ga je zavolio Henslow, pobožni i pravovjerni profesor, koji se je uz bogoslovlje mnogo bavio s botanikom i bio vrstan poznavatelj bilja. Henslow je znao u njemu pobuditi zanimanje za prirodu. U to su vrijeme bili putopisi njegovo najmilije štivo, a osobito opisi tropskih ljepota, što je u njemu pobudilo čežnju, da ih sam vidi. Ali je prije krenuo s jednim profesorom opet u Škotsku, na geološko istraživanje. Tada je posjetio svoj rodni grad Shrewsbury, gdje je našao pismo svoga profesora Henslowa, koje je odlučilo njegovom budućnošću.

Prije nekoliko je godina snimao u nautičke svrhe Engleski brod »Beagle« pod zapovjedništvom kapetana Fitz Roya obale Južne Amerike i Ognjene Zemlje, koji se je posao imao sada opet nastaviti. Kapetan je Fitz Roy bio veoma nabražen čovjek, pak je kod svoga putovanja opazio, da imade u onim stranama još mnogo toga nepoznata iz područja prirodne nauke. Stoga se obrati na profesora Henslowa, da mu nadje zgodnoga mladoga prirodoslovca, koji bi ga pratio na njegovu putovanje i istraživao krajeve, kroz koje bi išao. Profesor se je Henslow drage volje odazvao kapetanovoj molbi i preporučio mu mladoga Charlesa Darwina, u kom je prepoznao najzgodniju osobu u tu svrhu. Dakako da je Charles Darwin s oduševljenjem prihvatio ponudu. Ali je bilo ispočetka i zaprijetka. Prije svega se je njegov otac malo nečkao, da dozvoli sinu, da i opet mijenja svoje zvanje. Međutim je uspjelo brzo Charlesu, da predobije oca za sebe. Teže je bilo sa samim kapetanom Fitz Royem. Njemu se ne kako nije svidjela osoba Darwinova kao što je bio i skroz oprečnih nazora; on je bio konzervativan, dokim je mladi Darwin bio liberalan; on je zagovarao ropstvo, što se je nalazilo tada u svim Engleskim kolonijama, dok ga je Darwin radi svoga dubokoga čuvstva čovjekoljubljiva osudjivao sa svim mladenačkom vatrom, a osobito kada se je na vlastite oči osvjedočio o grozotama, što ih ropstvo sobom donosi. Ali je napokon uspjelo mladom prirodoslovcu, da je sve te zaprijetke svladao i krenuo dne 27. prosinca 1831. u svojoj dvadeset i trećoj godini na put oko zemlje.

Umalo da nije trajao pet godina njegov put oko zemlje. Na vulkanskim Capverdskim otocima, u bujnim tropskim prašumama u Braziliji, na beskrajnim Pampaskim ravninama, na divljoj Ognjenoj Zemlji i na neprijatnom Falklandu, na gorostasnim Andama, na najvećem gorju na Zemlji, na čudnovatim otocima Galapagos, na rajskim Tahitima i na čudnim atolima Tihoga Oceana, na udaljenoj Novoj Zelandiji i Australiji, na izgorjelim visočinama južne Afrike, na znamenitoj Sv. Heleni i po drugi put u vrućoj Braziliji, doživila je njegova duša takove utiske, koji su za nju ostali kroz sav daljnji život neizbrisivi. Što se je nalazilo u njoj samo u zametku, razvilo se je do velikih dimenzija, a mnoge su se misli začele istom na ovom putovanju. Opa-

žanja, što ih je učinio putujući od sjevera prema jugu kroz Južnu Ameriku, gdje je vidio, kako se vrste veoma slične izmjenjuju, kako n. pr. običnoga Američkoga noja prema jugu zamjenjuje druga vrsta noja, koju su nazvali njemu u čast, zatim čudnovate životinje na otocima Galapagos, koje nigdje drugdje ne dolaze, a ipak pokazuju očito srodstvo sa životinjama na udaljenom Američkom kopnu, morale je u njem utvrditi vjerovanje u promjenljivost vrsta. Isto tako i ostaci gorostasnih krezubica u pampaskoj ilovači, koji pokazuju jasno srodstvo s malenim krezubicama, koje još i danas nastavaju jedino u onom dijelu svijeta, morali su u njem pobuditi misao, da su se jedne vrste razvijale od drugih. Ove upravo činjenice, može se reći, da su najviše doprinijele postanku njegove teorije.

Iskapajući na Pampasu kosti golemih izumrlih životinja, pitao se je mladi prirodoslovac, a što li je bio uzrok njihovu izumrcu. Pripovijedanje domaćih ljudi o strašnoj suši, što je kroz nekoliko godina u onim krajevima vladalo, dalo mu je odgovor za to pitanje. Od te su suše uginule nevjerovatne goleme množine goveda i konja, što su se divlji skitali po onim neizmjenjnim travnicima. Od žeđje su i gladi izmučene životinje navaljivale u masama u rijeke, gdje su se u silnoj množini udavile, a njihove su leševe rijeke sa svojim prudjem i muljem pokopale. Tako je moralo nekako biti i s onim golemim krezubicama, a samo njihovi su se mogli maleni potomci, današnje krezubice, koje trebaju hrane mnogo manje, održati do dana današnjega. Dakle ne treba za to nikakvih vulkanskih katastrofa, kao što je tada naučio Cuvier. Upravo je prije njegova oputovanja izašlo znamenito djelo Lyellovo: Principi geologije, u kom se dokazuje, da su i u prošlosti zemaljskoj djelovale na mijenjanje zemaljskoga lica iste sile, koje vidimo, da djeluju još i dan danas. Voda i zrak svojim gibanjem, promjena toplina mijenjaju izgled zemlje, dakako polagano, ali tm sigurnije. Zato je morala zemlja biti kud i kamo starija, nego što se je do tada mislilo. Trebalo je milijuna i milijuna godina, da su se stvorile razne goleme naslage u zemaljskoj kori. Ali je to naučenje dobro došlo i Darwinu kod njegove teorije, koja je također trebala za postanje vrsta goleme vremenske razmaka.

Čitanje je Lyellove knjige potaklo Darwina na mnoga druga geološka izučavanja, kao što je dizanje i padanje kore zemaljske u savezu s potresima, djelovanje organizama na stvaranje kore zemaljske. U Tihom su Oceanu svratili osobito njegovu pozornost koraljni otoci i grebeni. Kako nastaju koraljni grebeni i otoci, postavio je Darwin posebnu teoriju, kojoj je vrijednost ostala i do danas.

Na Ognjenoj je Zemlji opet Darwin upoznao ljudsko pleme, koje je stajalo na najnižem stepenu civilizacije. Ovi su divljaci učinili na mladoga prirodoslovca silan utisak, i nema sumnje, da su ga upravo oni doveli do misli, da se je čovjek razvio od nižih bića, ta ovi su divljaci pokazivali narav gorju, nego li je u mnogih drugih životinja.

I mnoga je druga opažanja činio Darwin na svom putu oko zemlje o životu i rasprostranjenju raznih morskih i kopnenih životinja i biljki, koja su sva veoma dragocjena za nauku, a koja su ga neka kasnije pobudila na daljnja izučavanja.

Dne 2. listopada 1836. vratio se je »Beagle« opet u Englesku, a s njim i Charles Darwin. Otišao je kao neiskusni mladić, a vratio se je kao zreo muž i potpun učenjak u svakom pogledu. Vrativši se

u domovinu izdao svoj putopis, koji je imao veliki uspjeh. Zatim je izdao djelo o postanju koraljnih grebena, koje mu je također učinilo ime poznatim u znanstvenom svijetu. Tada se oženi s rođakinjom Emmom iz veoma bogate porodice Weedwood, koja ga je ženidba učinila neodvisnim tako, te se je mogao od sada sasama posvetiti znanosti, a osobito svojoj teoriji o postanju vrsta. Ali domala je pomutila njegovu sreću bolest, koja ga je spopala poslije pet godina, kako se je vratio sa svoga putovanja. Jaki su ga bolovi u želucu mučili kroz čitav daljnji njegov život sve do njegove smrti. U svojoj je starosti znao pripovijedati, da ga nijesu nikada ma samo kroz dvadeset i četiri sata ostavili bolovi kroz četrdeset godina, i nijesu mu dopuštali, da radi više od tri sata na dan. Samo je njegova jaka narav i skroz uredan život omogućio, da je ipak doživio, kao neprekidni kandidat smrti, dosta veliku starost. Radi toga se povuče iz Londona na svoje dobro kod sela Downa, gdje se je posvetio sasama svom znanstvenom radu, u koliko mu je to dopuštala njegova bolest.

Najprije je izdao djelo o cirrh'pedijama ili loparima, čudnovatim morskim organizmima, za koje ne bismo znali reći, da li su biljke ili životinje. Nalaze se prirasle na predmetima, što obično plivaju u moru. Obično se je držalo, da su to nekaki mekušci, srodni sa školjkašima. Ali je Darwin pokazao, da iz njihovih jaja nastaju mladi, koji slobodno plivaju po vodi, koji izgledaju upravo kao i mladi od različitih rakova. Kada takovi mladi nadju zgodan predmet n. pr. komad drva, pričvrste se svojom glavom uza nj i više ga ne ostavljaju cijeli svoj vijek. Dakle su i ti lopari raci, koji su se na osobit način promijenili.

Već je Lamarck naveo za potkrepljivanje svoje teorije domaće životinje, n. pr. pse, koji se u pitomom stanju tako mijenjaju, da bi ih, da ih nadjemo divlje, smatrali ne za pasmine, već za prave pravcate vrste. U Engleskoj su se gospodari dali već jedno pedeset godina na oplemenjivanje domaćih životinja, da dobiju pasmine, koje će što je moguće bolje odgovarati svrsi, za koju ih držimo. Tako su odgajali pasmine ovaca sa što finijom i boljom vunom, goveda sa što više mesa i t. d. Charles se je Darwin za to u velike zanimao i neprestance općio sa znamenitim gajiteljima. Da se sam upozna što bolje s oplemenjivanjem pasmina, dao se na odgajanje pasmina domaćega goluha. Od njega je bilo poznato već tada mnogo pasmina, koje su se razlikovale ne samo bojom, veličinom perja, duljinom kljuna i t. d., već i u anatomskim obilježjima. Kada bi ornitolog našao takove oblike u divljem stanju, ne bi ni čas krzmao, da ih ne opiše kao posebne vrste. Darwin je križao ove različite pasmine i vodio o svima posebni dnevnik. Poslije je dugogodišnjega proučavanja došao do zaključka, da su sve te različite pasmine postale od jedne divlje vrste, kojoj je znanstveno ime Columba livia, a koja još i danas živi i gnijezdi po pećinama kao druguda tako i po našem kršu. Ovu su vrstu gajili već u starom vijeku Egipćani i drugi istočni narodi. Tijekom su vijekova nastale gajenjem ove vrlo različite pasmine, što ih i sada vidimo na našim dvorištima. To je postigao čovjek na taj način, da je odabirao za rasplod onakove golubove, koji su imali najjače istaknuta svojstva, koja on želi postići. Hoće li dobiti pasminu s kratkim kljunom, to gajitelj izabere između svojih golubova one primjerke, koji imaju najkraći kljun i samo dopusti ovakvim da se

među sobom rasplodjuju, dočim sve sa duljim kljunom odstrani. Tako odabire i u svim slijedećim pokoljenjima za rasplod samo primjerke s najkraćim kljunom. I u istinu je na taj način uspjelo dobiti pasminu od golubova, koja imade za čudo kratak kljun, sličan više kljunu kakove zebe, nego li golubovom kljunu. Kao što su ovakim odabiranjem nastale različite pasmine domaćega goluba, tako su po Darwinu nastale i razne pasmine drugih domaćih životinja i biljki.

Sada je došao Darwin na misao, da nije li nešto takova i sa životinjama i biljkama, koje se nalaze u slobodnoj prirodi? Ali je jasno, da je tu nešto drugoga moralo biti uzrok, da se vrste mijenjaju, nego li čovjekovo odabiranje. Ali što je to? To je borba za opstanak. Životinje i biljke ostavljaju više potomstva, nego li se može prehraniti: one se množe u geometrijskoj progresiji, dočim hrana tek u aritmetičkoj progresiji. Za to mora među njima doći do borbe: pojedinci, koji su sposobniji, prije će se domoći hrane nego li oni, koji su manje sposobni. Stoga moraju ovi prije propasti nego li oni prvi. Po tom će samo sposobniji moći imati potomstvo, kod kojega će moći s istih razloga imati opet samo najspособniji potomstvo. Iskustvo uči, da nijesu djeca od istih roditelja međusobno posvema jednaka: jedno će imati koje mu drago svojstvo bolje razvijeno, nego li drugo, pak će ovo i laglje proći u borbi za opstanak. Kako su udovi nosioci svojstava, razumljivo je, da će bolje razvijeni udovi imati i bolja svojstva. Tako će se tijekom bezbrojnih generacija neko udo sve više usavršavati kod primjeraka, koji ih posjeduju, na sličan način, kako to čini gajitelj domaćih pasmina. Dakako da za to treba mnogo vremena, česa po Lyellovoj nauci ima u dovoljnoj mjeri.

Proučavajuć Darwin zoonomiju svoga djeda Erasmusa, bio je veoma razočaran, što je u njem bilo tako malo činjenica, koje bi potkrepljivale njegovu teoriju. Za to je veoma marljivo sabirao obilan materijal, koji će poduprijeti njegovu teoriju. Kod toga je radio s najvećom brižljivošću. Istom nakon mnogoga nagovaranja od strane svojih prijatelja izdade godine 1859. svoje glavno djelo: Postanak vrsta prirodnim odabiranjem pomoću borbe za život. Djelo je primljeno s jedne strane s najvećim ogorčenjem, a s druge opet s još većim oduševljenjem. Njegova je teorija dobivala naglo oduševljenih pristaša, a osobito među prirodoslovcima. Imala je na sve prirodne nauke silan utjecaj, ali ne samo na nje, nego i na druge znanosti.

Poslije je izdao djelo o postanku čovjeka, za kojega je nastojao dokazati, da se je razvio od nižih životinja. Pretvaranje je životinje u čovjeka nastalo takodjer odabiranjem, ali ne borbom za hranu, već borbom za ženu i najkrepči, najljepši i najpametniji mogao je zadobiti ženu, a potom i takav je samo mogao imati više potomstva. Takovim da je spolnim odabiranjem čovjek postao od životinje. Ovakovim spolnim odabiranjem tumači i različnost u spolovima kod mnogih životinja, n. pr. kod pijevca i kokoši, pauna i paunice i t. d.

Ali se je Ch. Darwin bavio i mnogim drugim pitanjima iz prirodnih nauka, tako je n. pr. osvjetlio postanak zemlje crnice djelovanjem zemnih gujavica, gibanje kod bilja, križanje bilja, gradnju cvijeta kačunovica i t. d.

Do konca je svoga života radio Ch. Darwin u koliko mu je to dopuštala njegova bolest. Imao je dvije kćeri i pet sinova, od kojih su se dvojica takodjer istakla u prirodnim naukama. Velika je bila

žalost u Engleskoj i po cijelom znanstvenom svijetu, kada se je proćulo, da je 29. travnja 1882. podlegao bolesti, koja ga je mučila četiri decenija. Sahranili su ga na državni trošak u Westminsterškoj opatiji, gdje su sahranjeni i drugi najslavniji sinovi Engleskoga naroda.

Charlesa Darwina bit će ime za uvijek upisano u prirodnim naukama sa zlatnim pismenima. Njegova će tačna i zdušna opažanja uvijek vrijediti u nauci kao vanredni podaci. Dakako da će se tijekom vremena pokazati, da je štošta od toga netačno, kao što se već i danas znađe. Tako se n. pr. njegova borba za opstanak ne smatra danas onim, zašto se je držala prije kojih desetak godina: u biologiji prevladuje nazor, da može prije Lamarckova teorija rastumačiti postanak vrsta, nego li Darwinova borba za opstanak.

Hrvatsko prirodoslovno društvo kani i dalje izdavati najznatnija klasična djela iz prirodnih nauka u Hrvatskom prijevodu. Zato je odlučilo, da kao prvo takovo djelo izda »Put jednoga prirodoslovca oko zemlje« (Voyage of a naturalist round the world), što ga je napisao Charles Darwin, bez sumnje najveći prirodoslovac ne samo devetnaestoga, već i svih vijekova. Ne samo da je ovaj putopis tako zanimljiv, da će ga svako rado čitati sa zanimanjem, već je i za to važan, jer je upravo na ovom putovanju zadobio Ch. Darwin utiske, koji su ga doveli do njegovih glasovitih teorija.

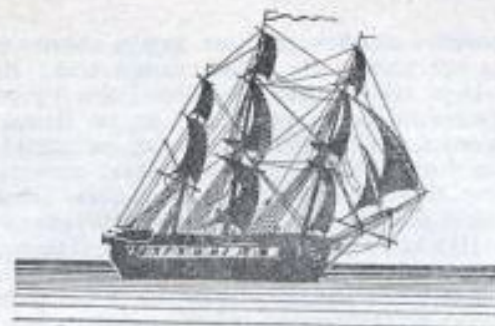
U hrvatskom smo izdanju izostavili nekoja mjesta, koja su nam se činila manje zanimljiva, da ne bi djelo bilo preveliko, što bi bilo u današnje doba skoptano s još većim stroškovima. Za laglje smo razumijevanje uvrstili u ovo izdanje nešto slika, što ih u originalu nema. Slike su od Josipa Gikhorna, konservatora u botaničkom zavodu Zagrebačkoga sveučilišta, a karta Južne Amerike od prof. dr. M. Senoe. Izdanje je priredio prof. dr. St. Gjurašin.

Mjere su Engleske. 1 Engleska milja = 1609 km; 1 jard = 0.914 m; 1 stopa = 0.304 m; 1 palac = 0.25 cm. Temperatura je naznačena po Fahrenheitu $x^{\circ}F = (x^{\circ} - 32)$.

Charles Darwin:

Put jednoga prirodoslovca oko zemlje.

PRVO POGLAVLJE.

St. Jago — Capverdski otoci.

Pošto je bio brod Nj. Veličanstva »Beagle«, brig s deset topova pod zapovjedništvom kapetana Fitz Roya, jakim jugozapadnjakom dva puta natrag potjeran, odjedri 27. prosinca 1831. iz Devonporta. Svrha je bila ekspediciji, da svrši snimanje Patagonije i Ogrujene Zemlje, što je počeo kapetan King od 1826. do 1830., da snimi obalu od Chile, Perua i nekih otoka u južnom moru i da izvede točne kronometrijskih opažanja okolo naokolo zemlje. 6. siječnja dostigosmo Teneriffu, ali se nijesmo smjeli iskrcati, jer su se bojali, da ćemo donijeti koleru. Slijedećega smo jutro vidjeli, kako izlazi sunce iza raskidanih obrisa Gran Canarije i kako se je najednput Pik od Teneriffe zasvijetlio, dočim su još donji dijelovi bili zastrti od vunastih oblaka. To je bio jedan od mnogih ushitnih dana, kojih ne ću nikad zaboraviti. 16. siječnja 1832. smo bacili sidro u Porto Prayi na St. Jagu, glavnom otoku Capverdskega otočja.

Okolica Porto Praye pruža s morske strane jadni pogled; vulkanska je vatra prošlih vremena i vrućina tropskoga sunca, koja sve spali, učinila to nesposobnim, da nosi bilo kakovu vegetaciju. Zemlja se uzdiže u ravnim stepenicama, koje leže jedna iza drugih, sa čunjastim brežuljcima, koji među njima leže, a obzor ograničuje nepravilan lanac viših brda. Prizer je, ako ga promatramo kroz mirisavu atmosferu ove klime, veoma zanimljiv; pretpostaviv svakako, da bi netko, tko je istom s mora prispio i upravo se prvi put prošetao u kokosovu gaju, mogao isto drugo prosudjivati do li svoje vlastito čuvstvo. Inače bismo morali otok smatrati kao veoma nezanimljiv; ali za svakoga, koji je naučen samo na prizor Engleskoga kraja, imade sasna novi pogled na potpuno neplodnu zemlju nešto tako veličajna, da bi malo više bilja samo pokvarilo utisak. Jedva je moći otkriti na prostranoj ravnici od lave jedan jedini zeleni list, a ipak omogućuje stadiima koza kao i paru krava, da ovdje žive. Kiši vrlo rijetko, ali za kratkoga vremena u godini pada kiša u jakim mlazovima i odmah iza toga potjera lagano bilje iz svake pukotine. Ovo se

doskora opet posuši, i od takovoga sijena, koje je načinila priroda, živu životinje. Sada nije kroz cijelu godinu padala kiša. Kada su otok otrkili, pokrivalo je drveće najbližu okolicu Porto Praye; ali je nepromišljeno njihovo mišljenje ovdje, kao i na sv. Heleni i na nekim od Kanarskih otoka, prouzročilo gotovo potpunu neplodnost. Široke doline s ravnim tlom, od kojih mnoge samo kroz malo dana u godini služe kao riječna korita, pokriva grmenje bez lišća. Samo malo živih bića nastava ove doline. Najobičnija je ptica jedan vodomar (*Dacelo Jagoensis* [*Halcyon erythrogastra* Temm.]), koji sjedi sasna pitomo na granama čudikovim i odavle napada na skakavce i na gusterice. On je sjajne boje, ali nije tako lijep kao Evropska vrsta; također je velika razlika među obima u načinu lećenja, života i mjesta, gdje se zadržaju, koje je ovdje najsušna dolina.

Jednoga smo dana jašili dva časnika i ja u Ribeira Grandu, selo malo milja (uvijek se razumijevaju Engleske milje) na istoku od Porto Praye. Dok smo došli do doline St. Martina, pokazivao je kraj svoju običnu mutno mrku pojavu, ali tu izazivlje vrlo maleni potocić izvanredno friški obrub od bujnoga bilja. Postiže jednoga sata dođosmo u Ribeira Grandu, gdje nas je iznenadio pogled na veliku tvrdjavu i katedralu, što je sve bilo u razvalinama. Prije nego li je bila luka ovoga malenoga grada zatrpana, bio je on glavno mjesto otoka; sada pruža veoma melankoličan, ali veoma slikovit izgled. Pošto smo uzeli jednoga crnoga patra za vodju, a jednoga Španjolca, koji je služio za poluotočnoga rata, za tumača, pregledali smo hrpu zgrada, od kojih se je najviše isticala neka stara crkva. Ovdje su pokopani guvernieri i generalni kapetani otoka. Neki su grobni kameni imali napisje iz 16. stoljeća. Heraldski su ornamenti bili jedini predmeti u tom udaljenom mjestu, koji su nas na Evropu podsjećali. Crkva je ili kapela činila jednu stranicu četverokuta, u čijoj je sredini rasla velika hrpa banana. Na drugoj je strani bio hospital, u kom je bilo po prilici tucet stanovnika, koji su jednno izgledali.

Vratismo se u Vendu, da tamo objedujemo. Znatno se je broj muževa, žena i djece, svi crni kao čanovina, sakupio, da nas uzmognu promatrati. Naši su pratilci bili veoma veseli, i sve su, što god smo kazali ili učinili, popratili sa srdačnim smijehom. Prije nego li smo grad ostavili, posjetili smo katedralu. Cni se, da nije tako bogata, kao što je manja crkva, ali se je mogla podičiti s malim orguljama, koje su davale osobite neharmonijske glasove. Dali smo crnom svećeniku dar od par šilinga i vratismo se tada, koliko su samo ponijli htjeli brzo ići, u Porto Prayu.

Drugoga jednoga dana odjahasmo do sela St. Dominga, koje leži prilično u središtu otoka. Na jednoj je maloj ravnicu, kroz koju smo prolazili, raslo nešto malo zakršjalih akacija; njihovi su vrhovi bili od neprestanih pasatnih vjetrova na osobit način svinuti, neki od njih pače pod pravim kutom od debla. Smjer vjetrova bio tačno sjevero-istok i jugo-zapad. Ove prirodne vjetrovne imaju pokazivati glavni smjer pasatnoga vjetra. Naše je jahanje na golom tlu ostavilo tako malo traga, da smo ga izgubili i skrenuli prema Fuentesu. To smo zamijetili istom kada smo onamo stigli i bili smo za tim zadovoljni sa svojom bludnjom. Fuentes je ljepušno selo s malenom rijekom, i činilo se da sve dobro uspijeva, svakako s iznimkom onoga, što bi imalo najviše uspijevati, naime stanovnika. Crna su, posve

gola djeca, koja su izgledala vrlo jadna, nosila svježnjeve drva, koji su bili za polovinu manji od njihovih malenih tjelesa.

U blizini smo Fuentesu vidjeli veliko jato morskih kokoši — svakako pedeset ili šezdeset na broju. Bile su izvanredno oprezne i plašljive i nijesu dale, da se do njih došuljamo. Izbjegavale su nas kao trčke za kišljiva rujanskoga dana, bježeći s glavama u vis; ako smo ih progonili, vrlo su rado poletjele.

Scenerija St. Dominga ima prema većinom mračnom značaju ostaloga otoka sasna neočekivanu ljepotu. Selo leži na dnu jedne doline, koju omedjuju visoke i nazubljene strane uslojene lave. Crne stijene daju izvanredno istaknuti kontrast s jasno zelenim biljem, što slijedi obale neke male rijeke sa čistom vodom. Slučajno je bio veliki svetak i selo je bilo puno ljudi. Na našem smo povratku prestigli društvo od po prilici dvadeset mladih crnih djevojaka, koje su bile veoma ukusno odjevene. Crnina njihove kože i bjelina njihovoga rublja još više se je isticala od šarenih turbana i velikih šalova. Čim smo im se približili, okrenuše se najednom zajedno, rasprostriže svoje šalove po putu i zapjevaše s velikom snagom nekakovu divlju pjesmu, kod česa su se sa svojim rukama po svojim nogama udarale. Dobacismo im nekoliko vintema, koje su primile uz veliki smijeh; kada smo dalje odjašili, podvostručise buku svoga pjevanja.

Jednoga je jutro bio izgled osobito jasan; gore su se u daljini izdizale s najoštrijim obrisima na debelom zidu od crnomodrih oblaka. Sudeć po izgledu i po sličnim pojavama u Engleskoj, nagadjao sam, da je zrak zasićen vlagom. Medjutim se je pokazalo, da je upravo protivno. Higrometar je pokazivao razliku od 29-6 stupanja između temperature zraka tačke rosišta. Ta je razlika bila gotovo dva puta tako velika kao ona, što sam je opažao prijašnjega jutra. Ovaj su neobični stepen zračne suše pratile neprekidno munje. Nije li to neobični slučaj vidjeti u savezu čudnovati stepen zračne prozirnosti s takovim stanjem vremena!

Većinom je atmosfera mutna i to od nekakovoga nečujljivo finoga praha, koji je neznatno ošteti, kako smo našli, astronomske sprave. Ujutru sam, prije nego li smo u Porto Prayi osidrali, sabrao maleni svežnjic toga smedjega finoga praha, koji se je procijedio, kako se je činilo kroz gazu od vjetrovne na vrhu jarbola od vjetra. G. Lyell mi je još četiri svežnjica praha dao, što je pao na neki brod jedno sto milja sjevernije od ovoga otoka. Profesor je Ehrenberg našao, da taj prah većim dijelom sastoji od infuzorija s kremenim oklopom i od kremenih biljnih tkanina. U pet svežnjica, što sam ih mu poslao, našao je ništa manje nego šezdeset i sedam različitih organskih oblika! Infuzoriji su, izuzev dvije morske vrste, sami stanovnici slatke vode. Meni je poznato ništa manje nego li petnaest raznih izvještaja o prahu, što je pao daleko van' na Atlantskom Oceanu na brodove. Po smjeru vjetra u vrijeme kada je pao i radi okolnosti, da je uvijek padao u onim mjesecima, u kojim, kako je poznato, vjetar Harmatan diže oblake praha visoko u zrak, možemo biti sigurni, da uvijek dolazi iz Afrike. Medju tim je veoma čudnovata činjenica, da profesor Ehrenberg, ma da on poznaje mnogo vrsta infuzorija, koje su za Afriku značajne, ipak ne nalazi nijednu od tih vrsta u ovom prahu, što sam ga poslao njemu; s druge strane nalazi dvije vrste u njem, o kojima je do sada samo iskusio, da žive u Južnoj Americi. Prah

pada u tolikoj množini, da na brodu sve zaprija i oči ozlijedi; pače su se brodovi nasukali radi toga, što je od njega zrak potamnio. Često je pao na brodove više stotina i pače preko tisuću milja od Afričke obale i na tačkama, koje su u sjevernom i južnom smjeru šestnaest stotina milja jedna od druge udaljene. Jednom sam prohom ove prašine, koju su sabrali na jednom brodu tri sto milja od kopna, bio vrlo presenečen, jer sam našao komadiće od kamena, koji su bili veći nego li je tisućinki četvornoga palca i pomiješani s finom tvari. Prema ovoj se činjenici ne treba čuditi rasprostranjenju mnogo lagljih i manjih trusaka tajnocvjetnih biljaka.

Geologija je ovih otoka najzanimljiviji dio njihova prirodopisa. Kod ulaza se u luku vidi, kako teče potpuno vodoravni bijeli hodnik na stijeni strme morske obale više milja uzduž žala, po prilici pet stotina stopa nad vodom. Kada pobliže istražujemo pokazuje se, da je taj bijeli sloj sastavljen od vapnenačke tvari, u kojoj su uklopljene mnogobrojne školjke; njim pripada većina ili sve takove vrste, koje još i sada na susjednom žalu žive. Vapnenački sloj počiva na starom vulkanskom kamenju i pokrila ga je bazaltna struja, koja je morala saći u more, kada je bijela postelja školjki ležala na njegovu dnu. Zanimljivo je pratiti promjene, što ih je uzrokovala vrućina rastaljene lave u krkoj tvari, koja se je pretvorila mjestimice u kristalinski vapnenac, a na drugim u kompaktni pjegavi kamen. Gdje je vapnenac došao u dodir s troskastim komadićima donje plehe struje, pretvorio se u prekrasna zrakasta vlakanca, koja su slična aragonitu. Lavina se korita uzdižu po ravninama, koje leže jedne za drugima i koje malo padaju prema unutrašnjosti otoka, odakle su prvotno izašle ove struje ractaljenoga kamenja. Ja mislim, da se nijesu pokazali za historijskoga doba nikakovi znakovi vulkanske djelatnosti ma ni u kojem dijelu St. Jaga. Pače se samo rijetko kada može iznaći oblik kratera na vrhovima mnogih crvenih brežuljaka od troske; ali se dađu dokazati novije struje na obali; one tvore redove klisura neznatne visine, ali se prostiru još dalje napolje, nego li one, koje pripadaju starijem redu: za to daje visina klisura po prilici mjerilo za starost struja.

Za našega sam boravaka motrio način života nekih morskih životinja. Veoma je česta jedna velika *Aplysia*. Taj je morski puž popriliči pet palaca dugačak, prljave žute boje sa skerletnim žilicama. Na svakoj se strani donje plohe ili noge nalazi široka opna, koja, čini se, kadšto djeluje kao neka vrsta ventilatora izljevajući struju vode na škrge ili pluća, što leže na leđjima. Životinja živi od nježnih morskih biljki, što rastu između kamenja u blatnoj ili plitkoj vodi; u njegovu sam želucu našao po više malenih kamenčića, kao u ptičjem želucu. Ako ovoga puža nadražimo, to izlije nekakovu vrlo ljepo skerletno crvenu tekućinu, koja bojadise vodu jednu stopu okolo na okolo. Izim ovoga sredstva za obranu izlučuje životinja još nekaki oštri sekret, koji se širi po njezinom tijelu i uzrokuje osjećaj, kao da smo se na koprivi ožegli, sličan onomu, što ga uzrokuje dodir s *Physalium*.

Vrlo me je zanimalo, da u raznim prilikama motrim način života kojega *Octopus* ili mrkača. Ma da su te životinje bile česte u mlakama, što ih je osjeka ostavila, nijesu se ipak dale lako uhvatiti. Pomoću svojih su dugačkih krakova i prijanjalki mogle svoje tijelo utisnuti u vrlo uske pukotine; i ako su se na taj način učvrstile, trebalo je velike snage, da ih odstranimo. Drugi su put letjele sa stražnjim

krajem naprijed poput strijele s jedne strane mlake do druge ujedno bojadisajući vodu sa svojim tamnim kestenjasto mrkim crnilom. Ove životinje uteku otkrivanju pomoću izvanrednoga svojstva kao u kameleona, da promijene svoju boju. Čini se da mogu promijeniti svoju boju prema prirodni tla po kom hodaju. Ako se nalaze u dubokoj vodi, to je općeni ton njihove boje smedjasto skerletni, ako ih donesemo na kopno ili u plitku vodu, to se promijeni taj tamni ton boje u žučkasto zeleni. Ako smo pažljivije ispitali boju, to se pokazala sivom s mnogobrojnim jasnožutim malenim pjegama i prva se je mijenjala u jakosti, dočim su se posljednje gubile posvema i opet se vraćale. Ove su se promjene izvodile na način, da su se neprekidno preko tijela vukli oblaci, koje su se boje izmjenjivale između zumbulovoga crvenila i kestenjevoga smedjila (tako nazvana boje po nazivlju *Patricka Symesa*). Svaki je dio, kojega smo podvrgli laganom galvanском podražuju, postao gotovo crn; slični smo učinak, ali u manjem stepenu, postigli, ako smo grebli kožu iglom. Ove bi oblake ili ovo crvenjenje, kako bismo ga mogli nazvati, imali proizvoditi maleni mjehurići, koji imadu u sebi razno bojadisane tekućine i koji se izmjenice rastežu i stežu.

Ovaj je mrkač razvijao svoje kameleonske promjene isto tako dok je plivao, kao što i kada je na dnu mirno ležao. Mene je vrlo zabavljalo, da motrim različite mudrolije, koje je jedan upotrebljavao, da ne bude otkriven. Činilo se je, da je sasvim svjestan, da ga ja motrim. Jedno je vrijeme ostao sasvim miran bez ijednoga kreta i za tim je otpuzao jedan ili dva palca dalje, kao mačka za mišem; kadšto je mijenjao svoju boju: tako je išlo dalje, dok nije dostignuo dublje mjesto i tada je odletio ostavljajući iza sebe tamni trak crnila, da sakrije spilju, u koju se je zavukao.

Dok sam se za morskim životinjama ogledavao, držeć glavu možda dvije stope iznad kamenitoga žala, pogodio me više no jedan put mlaz vode, kojega je slijedio lagani šum. Iz početka nijesam mogao razjasniti, što je to bilo, ali sam poslije iznašao, da je to bio ovaj mrkač, koji je, ma da je ležao u spilji sakriven, na taj način doveo do svoga otkrića. Nema dvojbe, da može vodu štrcati, a meni se je takodjer činilo, kao da može sigurno dobro gadjati i to na taj način, da je cijev ili sifo (lijevak) na donjoj strani svoga tijela ravnao. Radi teškoće, s kojom ove životinje svoje glave drže, ne mogu lako puzati, ako ih postavimo na suho. Opazio sam, da je jedan, kojega sam u svojoj kajiti držao, u tami neznatno svjetlucao.

Stijene St. Paula. — Dok smo prolazili kroz Atlantski Ocean, pristali smo ujutru 16. veljače uz otok St. Paul. Ta gomila stijena leži na 0°58' sjeverne širine i 29°15' zapadne dužine. Ona je udaljena 540 milja od Američke obale i 350 od otoka Fernando Noronha. Najviša je tačka samo pedeset stopa nad razinom morskom, a čitavi opseg nije ni čitave tri četvrtine milje. Ta se malena tačka uzdiže sasvim iznenadno iz oceanskih dubina. Njezin mineraloški sastav nije ništa jednostavan; na nekim je mjestima klisura amfibolne, a na drugim glinenčeve prirode sa serpentinškim žilama. Čudnovata je činjenica, da sastoje svi oni mali otoci, što leže daleko od ikojega kopna u južnom moru, u Indijskom i Atlantskom Oceanu, izuzevši Seychelle i ovaj mali komadić klisura, kako mislim ili od koralja ili od eruptivnoga kamenja. Vulkanska je narav ovih oceanskih otoka

očito posljedica rasprostranjenja ovoga zakona i djelovanje onih istih uzroka, bili kemijski ili mehanički, po kojima leži znatna većina vulkana, koji još sada djeluju, ili u blizini morskih obala ili u sredini mora.

Klisure se St. Paula pričinjavu iz daljine sjajno bijele. To potječe djelomice od izmetina golemog broja morskih ptica, djelomice od prevlake nekakove tvrde, sjajne, sedefaste tvari, što je tijesno spojena s površinom klisure.

Mi smo našli na St. Paulu samo dvije ptičje vrste: blunu i čigru. Obje su pitome; one pače nijesu naviknute, da vide posjetnike, tako da bih ih bio mogao sa svojim geološkim čekićem ubiti toliko, koliko bih bio htjeo. Bluna leže jaja na golem kamen, dočim čigra gradi od morske trave vrlo jednostavno gnijezdo. Uz mnoga je ova gnijezda ležala nekakova mala riba, koja može letjeti, koju je donijela kako nagadjam, muška ptica za svoju ženu. Zabavljalo me je promatrati, s kakvom je brzinom jedna velika i odvažna rakovica (*Graspus*), koja je nastavala pukotine u klisuri, krala ribu sa strane gnijezda, čim smo uznemirili pticu, koja je na jajima sjedila. Sir W. Symonds, jedan od malo posjetilaca ove klisure, pripovijedao mi je, da je vidio, kako su rakovice vadile dapače mlade ptice iz gnijezda i požderale. Niti jedna jedina biljka, pače niti jedan lišaj ne raste na tom otoku, a ipak na njem nastava više kukaca i pauka. Slijedeći popis daje, kako mislim, potpunoma terestričku faunu: jedna muha (*Olfersia*), koja živi na bluni, i jedan krpelj, koji je morao doći ovamo kao nametnik na pticama; jedan maleni smedji moljac, koji spada u rod, koji živi od perja; jedan kornjaš (*Quedius*) i jedna grinja, koja živi pod ptičjim gnojem; i napokon mnogobrojni pauci, koji, kako nagadjam, žive od ovih malih pratilaca i čistilaca vodenih ptica. Vjerojatno je, da nije sasama pravi opis, koji se često opetuje, da naseljuju koraljne otoke u južnom moru najprije ponosne palme ili druge plemenite tropske biljke, zatim ptice i napokon čovjek; gotovo se bojim, da će poeziju ovoga pripovijedanja malo pomutiti, ako dodadem, da su morali biti svakako prvi stanovnici novo stvorenoga oceanskoga kopna parazitski kukci i pauci, koji žive od perja i nečisti.

Najmanja klisura u tropskim morima daje ujedno stan mnogobrojnim ribama time, što daje podlogu, na kojoj mogu rasti bezbrojne vrste morskih biljki i niže životinje, koje su se sakupile u kolonije. Morski pas i mornari su u čamcima bili neprekidno u boju među sobom, tko će za sebe osigurati najveći dio od plijena, što se je na udici uhvatio. Čuo sam, da su jednu klisuru u blizini Bermuda, koja leži od njih više milja daleko i k tome u znatnoj dubini, najprije otkrili, što su opazili u njezinoj blizine ribe.

Fernando Noronha, dne 20. veljače. — U koliko sam bio kadar motriti u malo sati, kroz koje smo ostali na ovom mjestu, otok je vulkanski, ali vjerojatno, da nije iz novijega doba. Najčudnovatije je obilježje u njegovoj pojavi čunasti brijeg po prilici tisuću stopa visok, čiji je gornji dio izvanredno strm i na jednoj strani nagnut nad podnožjem brijega. Kamen je fonolit, koji se dijeli u nepravilne stupove. Ako motrimo takovu osamljenu masu, to bismo najprije mislili, da je iznenađeno bila istjerana u vis u napola tekućem stanju. Međutim sam iznašao na St. Heleni, da su se neki od takovih stupova gotovo jednakoga oblika i

sastava načinili na taj način, što su se uštrele tekuće kamene mase u popusne slojeve, koji su dali pri tom matrice za dionovske obeliske. Čitav je otok šumom pokriven; ali radi suhe klime ne pokazuje se ništa od tropske bujnosti. U polovici su visine brijega činile velike mase stupastoga kamena, koje je zasjenivalo lovru slično drveće i drugo s lijepim ružičastim cvjetovima, ali bez ijednoga lista, ugodan utisak na susjedne dijelove scenerije.

Bahla ili San Salvador, Brazilija, dne 29. veljače. — Čitav sam dan bio ushićen. Među tim je i ushićenje samo slab izraz, da iskaže osjećaje prirodoslovca, koji je prvi put sam po Brazilijskoj šumi putovao. Ljepota trava, novost biljki nametnica, šarenilo cvjetova, sjajno zelenilo lišća, ali prije svega općenita bujnost čitave vegetacije napunjala me je čudjenjem. Vanredno paradokсна mješavina šuma i tlišine vlada sjenovitim dijelovima šume. Šum je kukaca tako glasan, da ga je moći čuti s broda, koji je pače više stotina jarda daleko od obale osidran; a ipak se čini, kao da u samoći šumske vlada općeniti muk. Za onoga, koji ljubi prirodopis, donosi jedan dan kao što je ovaj, veće zadovoljstvo, nego li se može nadati, da će ga još ikada doživjeti. Pošto sam više sati oko hodao, vratih se k mjestu, gdje je bila ladja osidrana. Prije nego li sam do nje došao, iznenadila me tropska oluja. Ja sam pokušao, da nadjem zaklon pod jednim drvetom, koje je bilo tako debelo, da obična Engleska kiša ne bi nikada krozanj prodrila; ali je ovdje tekla poslije par časaka prava rijeka niz deblo. Ovoj jakosti kiše moramo pripisati zeleni sag na dnu najgušćih šuma; da su kiše kakve su u hladnijem podneblju, to bi se veći dio upio ili bi se ishlapio prije nego li bi tlo dostigao. Za sada ne ću pokušati, da opišem veličanstvenu sceneriju ovih čarobnih zatorna, jer ćemo na našem putovanju kući još o tom govoriti; tada ću imati uzrok, da o tom učinim svoje opaske.

Uzdruž cijele obale Brazilijske, u duljinu najmanje dvije tisuće milja, a sigurno i znatno daleko u kopno, pripada kamenje, gdje se samo nalaze čvrste stijene, granitskoj formaciji. Okolnost, da taj golemi kraj od materijala, za koji većina geologa misli, da se je uledio, kada je bio užaren pod velikim tlakom, uzrokuje mnoga osobita razmatranja. Je li se to zbiljo ispod dubina nekoga velikoga oceana? ili se je prostirao prije pokrov od slojeva preko ovih masa, koji je bio poslije odstranjen i možemo li u istinu pomisliti, da je mogla ikoja sila, ma da je djelovala gotovo beskrajno dugo vrijeme, granit ogoliti na tako mnogo tisuća četvornih milja?

Jednoga me je dana zabavljalo motrenje načina života od *Diodon antennatus*, koji je blizu obale plivao i koga su uhvatili. Poznato je, da se može ta riba sa svojom slobodnom, nabranom kožom rastegnuti u gotovo kuglasti oblik. Ako je na kratko vrijeme izvadimo iz vode i tada je opet metnemo u nju, to je upla znatnu množinu kao što vode tako i zraka kroz usta, a moguće i kroz skržne otvore. To izvodi na dvojak način: zrak proždire i za tim u tjelesnu duplju tjera, pri čem priječi, da ne umakne, mišično stezanje, koje se vidi izvana; ali voda ulazi laganom strujom kroz usta, koja drži otvorena i nepomična. Posljednje mora za to biti neka vrsta sisanja. Koža je na trbuhu slobodnija nego li je na leđima; kada se nadme, raširi se donja površina mnogo više nego li gornja, radi čega pliva riba sa svojim le-

djima dolje. Cuvier sumnja, da bi bio *Diodon* kadar u tom položaju plivati, ali se on može ne samo u ravnoj crti naprijed kretati, već i na obje strane okrenuti. Ove posljednje kretanje izvodi samo pomoću prsnih peraja, repna je peraja sklopljena i ne upotrebljuje je. Jerbo je tijelo radi mnogo zraka, što ga ima u sebi u vis tjerano, nalaze se skržni otvori izvan vode, ali otiječe kroz njih neprekidno struja, što ju je kroz usta uvukao.

Ako je riba ostala kratko vrijeme u takovu rastegnutom stanju, to je istjerala većinom zrak i vodu opet kroz skržne otvore i kroz usta znatnom snagom. Ona je mogla po volji stanovitu porciju vode izbaciti i čini se, da će za to biti vjerojatno, da uzimlje tu tekućinu djelomice u tu svrhu, da naravna specifičnu težinu svoga tijela. Ovaj *Diodon* posjeduje više sredstava za obranu. Mogao je čvrsto ugristi i iz svojih usta vodu prilično daleko štrcnuti, pri čem je kretanjem svojih željasti proizveo čudnovat šum. Naduvanjem se tijela bradavice, kojima je koža pokrivena, usprave i zašilje. Ali je najčudniji pojav taj, da izlučuje iz svoje trbušne kože, ako ga napadnemo, nekakovu crvenu vlaknastu tvar, koja slonovu kost i papir na tako trajan način bojadiše, da se je boja uzdržala potpunoma svježa do današnjega dana; narav mi je i svrha ove tvari sasna nepoznata. Cuo sam od dr. Allana, da je često našao *Diodona* naduvena i živa, kako pliva u želucu morskoga psa i da je u više zgoda saznao, da se je životinja ne samo kroz stijenku zelućeve već i kroz tjelesnu morskoga psa progrizla, kojega je na taj način ubila. Tko bi ikada pomislio, da bi malena, mekana riba mogla uništiti velikoga i divljega morskoga psa!

Dne 18. ožujka. — Odjedrismo iz Bahije. Malo sam dana kasnije, kada smo bili nedaleko otoka *Abrolhos*, svratio svoju pozornost na nekaku crvenkasto smeđju pojavu u moru. Promatrajuć slabim povećanjem pričinila se je čitava površina vode, kao da je pokrivena sasjecanim komadićima sijena, čiji su krajevi bili raščijani. To su vrlo male valjkaste resine u spopićima ili splavima, u svakom dvadeset do šezdeset komada. G. Berkeley javlja mi, da pripadaju istoj vrsti (*Trichodesmium erythraeum*, jedna vrsta modrih resina), kao i one, što su nadjene na prostranim plohama Crvenoga Mora, od česa potiče i ime ovom moru. Broj je njihov morao biti beskrajn. Brod je prošao kroz više njihovih jata, od kojih je svako bilo poprilič devet jarda široko i sudeći po blatnoj boji vode najmanje dvije i po milje dugačko. U opisivanju se gotovo svakoga duljega putovanja po moru spominje ova resina. Čini se da su osobito u moru blizu Australije obične; na visini sam *Cap Leewina* našao jednu srodnu ali manju, kako se sve čini, različitu vrstu. Kapetan Cook pripovijeda u svojem trećem putovanju, da su mornari ovim stvarima dali ime morskog pilotina.

Hoću još dodati nekoliko opažanja, što se odnose na bojadisanje mora od organizama. Na obali je Chile, nekoliko morskih milja na sjever od *Concepciona*, išao »Beagle« jednoga dana kroz veliku prugu blatne vode, upravo kao kroz vodu koje nabujale rijeke; istu sam pojavu za tim motrio, samo još prostraniju, jedan stupanj južno od *Valparaisa*, pedeset milja daleko od obale. Metnuvši malo ovakove vode u čašu, pokazivala je blijedo crvenu boju i istražujući je pod mikro-

skopom, pokazalo se je, da su u njoj veoma male životinje vrvjele, koje su na sve strane letjele, a često su se rasprskavale. Oblik im je bio jajast, a u sredini utegnut prstenom od svinutih trepavica, koje su titrale. Vrlo je teško bilo, da ih potanko istražim, jer su se njihova tijela rasprsnula kada su upravo prolazile preko vidnoga polja, čim bi se prestale gibati. Kadšto su se rasprsnula oba kraja u isti čas, kadšto samo jedah, pri čem je izašla napolje množina krupne, smeđjaste, zrnate tvari. U času, prije nego se je rasprsnula, rastegnula se je životinja do obujma, koji je bio za jedan i po puta veći, nego li je bila njezina prvotna veličina, a eksplozija se je zbila po prilici petnaest sekunda kasnije, pošto je prestalo brzo progresivno gibanje; u malo se je slučajeva prije nje okretala životinja kratko vrijeme oko svoje uzdužne osi. Na taj su način propadale po prilici za dvije minute pošto sam ih neki broj u kapljici vode izolovao. Životinje se giblju s tanjim krajem naprijed i to pomoću trepavica, koje titraju. Izvanredno su male i za neoboružano oko posvema nevidljive. Njihova masa pokriva samo po prilici prostor tisućinke četvornoga palca. Njihov je broj bio beskrajn, jer ih i najmanja kapljica, što sam je mogao uzeti, imala u sebi veoma mnogo. Jednoga smo dana prošli kroz dva mjesta, gdje je voda bila na sličan način bojadisana, jedno se je same moralo prostirati preko više četvornih milja. Koliki su brojevi, koji se ne dađu izračunati, morali tu biti takovih mikroskopskih životinja! Boja je vode bila iz neke stalne daljine slična kakovoj rijeci, što je tekla kroz kraj sa crvenom ilovačom; ali je u sjeni sa strane broda bila potpunoma tako tamna kao čokolada. Crta, gdje se je spajala crvena i modra voda, bila je jasno omeđjena. Vrijeme je bilo prije toga više dana mirno i more je pokazivalo neobično bogatstvo na živim bićima.

U moru sam okolo Ognjene Zemlje, ne u velikoj daljini od kopna, vidio usku prugu vode jasno crvene boje, koja je postala od velikoga broja rakova, koji su bili na neki način slični velikim garnelama. Lovci na tuljane nazivlju ih kitovom hranom. Da li se kitovi s njima hrane, ne znam. Ali čigre, morovrani i golema stada velikih nesprenih tuljana životare na nekim mjestima obale od ovih rakova. Putnici po moru pripisuju uvijek bojadisanje vode mrijestu. Ali sam samo u jednom slučaju našao, da je tome tako. Više je morskih milja daleko od otočja *Galapagosa* plovio brod kroz tri pruge vode, koja je bila tamno žute ili kao blato boje; ove su pruge bile dugačke nekoliko milja, ali samo malo jarda široke, a od okolišne ih je vode dijelio vunast, ali jasan rub. Boju su prouzrokovala male, pitijaste kuglice, poprilič petinu palea u promjeru, u kojim su ležala vrlo male, okrugla jaja: bilo ih je dvije vrste, jedna je bila crvenkaste boje i pokazivala je nešto drugi oblik, nego li druga vrsta. Kojoj li su vrsti životinjskoj pripadala ova jaja, ne mogu niti nagadjati. Kapetan *Colnett* primjećuje, da je ta pojava kod otoka *Galapagosa* vrlo obična, i da smjer pruga naznačuje struje; ali je u spomenutom slučaju prouzročio smjer vjetar. Jedina druga pojava, koju još imam spomenuti, jest tanka masna prevlaka, koja pokazuje boje kao duga. Vidio sam, kako je na obali *Brazilijskoj* znatnu površinu oceana presvlačila takova prevlaka. Mornari su to pripisivali gnjiljoj lešini kita, koji je

vjerojatno u nedalekoj daljini od broda u moru plovio. Vrlo male pitijaste komadiće, što ću ih kasnije spomenuti i koji često dolaze rastreseni kroz čitavu vodu, ne navodim ovdje, jer nijesu dosta brojni, da bi proizveli bilo kakovo bojadisanje morske vode.

Dvije su okolnosti u ovom prikazu, koje izgledaju čudnovate: prvo, na koji li se način zajedno drže različita tijela, koja stvaraju pruge s oštro odijeljenim rubovima? Što se tiče garnelama sličnih rakova, to su bile njihove kretnje tačno tako istovremene, kao u regimenti vojnika; ali to ne može biti kod jaja ili resina posljedica nečesa, što bi bilo obično svojevolsnom djelovanju; a nije vjerojatno ni kod infuzorija. Drugo, što je uzrok, da su ta jata dugačka i uska? Pojava je tako slična onoj, što možemo u svakoj rijeci opažati, gdje se struja razriješuje u dugačke pruge i pjenu u virovima sakuplja, da moram i ovdje pripisati sličnom djelovanju ili strujanja zračnog ili morskoga. Pretpostavivši ovo, moramo držati, da različita organizovana tjelesa na stanovitim zgodnim mjestima nastaju, a odavle da ih vjetar ili struja vode udaljuje. Priznajem, da je vrlo teško pomisliti, da je bilo koji mu drago posebni kraj mjesto rođenja milijuna životinja i resina; jer odakle dolaze klice na takova mjesta? Ta tjelesa su, koja radjaju, rasprostranjena vjetrom i valovima po čitavom golemom oceanu. Ali njihov smještaj u redovima ne mogu pojmiti po nijednoj drugoj hipotezi. Još ću dodati, što Scoresby spominje, da se zelena voda, koja je silno bogata na pelagijskim životinjama, nalazi sasna nepromijenjena u stanovitom dijelu arktičkoga mora.

Drugo poglavlje.

Rio de Janeiro.

Od 4. travnja do 5. srpnja 1832. — Malo sam se dana poslije našega dolaska upoznao s jednim Englezom, koji je upravo kanio, da posjeti svoj posjed, koji je bio preko sto milja udaljen od glavnoga grada, sjeverno od Cap Fria. Ja sam primio s veseljem dozvolu, da ga pratim.

8. travnja. Naše je putno društvo imalo sedam osoba. Prva je stanica bila veoma zanimljiva. Dan je bio silno vruć i kada smo prolazili kroz šume, bilo je sve nepomično izuzam velikih i sjajnih lepira, koji su lijeno ljetali. Pogled je bio kod prijelaza preko gora iza Praia Grande izvanredno divan; boje su bile intenzivne, a glavni ton tamno modrilo; nebo se je i mirna voda u zalivu natjecala međusobno u sjaju. Pošto smo prošli kroz dio obradjene zemlje, zašli smo u šumu, koju nije moglo ništa natkriliti u veličajnosti svih njezinih dijelova. O podne stigismo u Ithacaiu; ovo maleno selo leži u ravnici; na okolo kuće stoje crnačke kolibe. Pravilnim su me oblikom i položajem sjećale na slike Hotentotskih sela u Južnoj Africi. Pošto je mjesec rano izašao, odlučismo, da krenemo još iste večeri do svojega noćišta u Lagoa Marici. Kada je zamračilo, podjismo podnožjem jednoga od onih krupnih, golih i strmih granitnih bregova, što su u ovoj zemlji tako obični. Mjesto je na zlu glasu, jer je jedno vrijeme bilo obitavalište nekoliko robova, što su utekli, a koji su kukavno životarili obradjujući komadićak zemlje blizu vrha. Napokon su ih otkrili; jedno su odjeljenje vojnika poslali za njima i čitavo hje društvo uhvaćeno do jedne stare žene, koja se je bacila s vrha brijega prije nego li se je dala odvesti u ropstvo. Kod Rimske bi matrone ovo nazvali plemenitom ljubavlju k slobodi; kod siromašne crnice to je brutalna tvrdoglavost. Mi smo još jahali dalje više sati. Posljednjih je par milja bio put neugodan, išao je kroz pustinju od bara i laguna. Na mutnoj je mjesecini bila scenerija izvanredno žalosna. Nekoliko kornjaša, koji su svijetlili, preletilo je mimo nas; jedna je kozica kod uzleta kriknula svojim tužnim glasom. Jedva je udaljeni mukli šum mora prekidao noćnu tišinu.

9. travnja. — Ostavismo svoje kukavno noćište prije sunčanoga istoka. Cesta je tekla po uskoj pješčanoj ravnici, koja je ležala između mora i unutrašnjih slanih laguna. Veliki broj lijepih ptica, koje su ribe lovile, kao što su bijele čaplje i ždralovi i biljke tustike, koje su

bile fantastičnih oblika, činile su sceneriju zanimljivom, što bez njih ne bi bila. Na rijetkim su se zakršljanim drvetima nalazile biljke nametnice, među kojima smo se najviše divili divnim kačunovicama (orhidejama), koje su davale divan miris, koji nas je ushitio. Kada je sunce izašlo, svitao je dan izvanredno vruć; mučio nas je u velike odraz svijetla i topline od bijeloga pijeska. O podne smo jeli u Mandetibi; termometar je pokazivao 84° F (28° C). Lijep nas je pogled na udaljene šumovite gore, koje su se zrcalile u potpunoma mirnoj vodi jedne daleke lagune, osvježavao u istinu. Kako je bila ovdje venda (Portugalsko ime za gostionicu) vrlo dobra i kako sam odavle ponio ugodnu, ali dakako rijetku uspomenu na izvrzni ručak, hoću da se pokažem zahvalnim i da ga odmah opišem, kao tip u svojoj vrsti. Te su kuće često velike i sagrađene od debelih uspravnih debala, među kojim su prepletene grane, a sve je izvana požbukano. Rijetko imaju pod, a nikada staklenih prozora, ali su većinom dobro pokrivene. Općenito je prednji dio otvoren i čini neku vrstu verande, u koju se postavljaju stolovi i klupe. Spavaće sobe se prslanjaju na obje strane i tu mogu putnici po volji spavati na drvenoj daski, koja je pokrivena tankom slamnjačom. Venda stoji u dvorištu, u kom se hrane konji. Kod dolaska smo običavali najprije konje odsedlati i dati im njihovu kukuruz; tada smo molili senhora uz duboki naklon, da nam dade štogod za jelo. »Sve što želite, gospodine« bio je njegov obični odgovor. Iz početka sam zahvaljivao odano providnosti, da nas je dovela k tako dobrom čovjeku. Ali kako se je razgovor dalje raspleo, pokazao se je slučaj smilovanja vrijednim. »Bi li biste bio tako dobar, da nam dade malo ribe?« — »O, ne, gospodine!« — »Malo juhe?« — »Ne, gospodine!« — »Malo kruha?« — »O, ne, gospodine!« — »Malo suhoga mesa!« — »O, ne, gospodine!« Ako smo imali sreće, to smo dobili, pošto smo par sati čekali, kokoši, riže i farinhe. Ne rijetko se događalo, da smo bili prinuđeni, da sami kamenom ubijamo kokoši za večeru. Kada smo se usudili potpunoma iscrpljeni od umora i gladi tjeskobno pripomenuti, da bi mi bili zadovoljni, ako bismo mogli dobiti naše jelo, bio je prkosni, doduše istinit odgovor, ali koji nas nije nikako zadovoljio: »bit će gotovo, kada će biti gotovo«. Ako bismo se usudili još dalje prigovarati, to bi nam se odgovorilo, da samo svoje putovanje nastavimo, jer da smo previše bezobrazni. Gostioničari su izvanredno neuslužni i neugodni u svom ponašanju; njihove su kuće i sobe pune nečistoće; sasma je općeno pomanjkanje takovih udobnosti kao što su vitice, noževi ili žlice; osvjedočen sam, da se ne bi našla nijedna seljačka kuća, nijedna koliba u Engleskoj, koja bi tako bila bez ikake udobnosti. U Campos Novesu smo međutim sjajno živjeli; za objed smo imali rižu, kokoši, baškot, vino i liker, za večeru kavu, a ribu za zajutrak. Sve je to stajalo zajedno s dobrom hranom za konje samo 62 šilinga i 6 d. po osobi. Ali kada je međutim gostioničar ove vende bio upitan, da li on zna što o biću, što ga je jedan od društva izgubio, odgovori mrmļajući: »Šta bi ja to morao znati. Zašto se vi sami ne brinete za nj?« — Mislim, da su ga psi požderali.

Pošto smo Mandetibu ostavili, prolazili smo opet kroz pusti kraj, presijecan jezerima; u nekim su se jezerima nalazile slatkovodne školjke, a u drugim morske. Od prvih sam vrsta našao jednu Limnaea u velikom broju u jednom jezeru, u koje, kako su me тамошњи

stanovnici uvjeravali, ulazi more jednom na godinu, a kadšto i češće i vodu učini sasma slanom. Bez sumnje bi se moglo opažati mnogo zanimljivih činjenica obzirom na morske i slatkovodne životinje u ovom nizu laguna, koje se nalaze na Brazilskoj obali. G. Gay je naveo, da je u blizini Ria našao u brakičnoj vodi jedne kraj drugih žive vrste morskoga roda Solena i Mytilusa i onoga, što živi u slatkoj vodi Ampullarie. U laguni sam u blizini botaničkoga vrta, u kojoj je voda samo malo manje slana nego u moru, opažao često jednu vrstu vodoljuba (Hydrophilus), koji je vrlo sličan vodenom kornjašu, što je u Engleskim ribnjacima čest; jedna je školjka, što dolazi u tim jezerima pripadala rodu, koji se većinom nalazi u riječnim ušćima.

Jedno smo vrijeme ostavili obalu i stupili opet u šumu. Drveta su bila vrlo visoka i usporediv ih s Evropskim radi bijele boje njihove kore čudnovata. Kako vidim iz svojih bilježaka, zapinjale su mi za oči neprestance »divne i s prekrasnim cvjetovima biljke nametnice« kao najčudnovatiji predmeti radi njihove novosti u tim veličanstvenim prizorima. Kod daljnega smo putovanja došli preko prostranih pašnjaka, koji su bili pokvareni golemima čunjastima, gotovo dvanaest stopa visokim mravinjacima. Oni su davali ravnici sasma izgled blatnih vulkana na Jorullu, kako ih je Humboldt naslikao. U Engenho do prispjesmo poslije sumraka, pošto smo do deset sati na konju sjedili. Za čitavoga putovanja nijesam se prestao diviti, koliku su množinu rada ovi konji kadri obaviti; čini se, da se oni od bilo kakove mu drago nezgode mnogo brže oporave, nego li konji naše Engleske pasmine. Šišmiš je vampir često uzrok mnogoj boljetici, koju uzrokuje ugrizom na kičmi. Boljetica je većinom posljedica ne toliko gubitka krvi, koliko posljedica upale, što je uzrokuje pritisak sedla na ugriz. U čitavu se stvar prije malo vremena u Engleskoj nije htjelo vjerovati; za to sam bio vrlo obradovan, da sam bio upravo prisutan, kada su jednoga od tih vampira (Desmodus d'Orbigny Wat) faktično na hrptu konja uhvatili. Mi smo noćili jedne večeri u blizini Coquimba u Chili, kada moj sluga opazi, da je jedan od konja postao vrlo nemiran; on podje, da vidi, što se je dogodilo; jerbo je mislio, da nešto prepoznaje, posegne brzo rukom prema konjevu hrptu i pograbi vampira. Ujutru se je dalo mjesto, gdje je bio ugriz zadan, lako prepoznati po tom, što je bilo nešto natečeno i krvavo. Ali smo tri dana iza toga opet jahali konja, a da nijesmo prouzročili zlih posljedica.

13. travnja. — Poslije tri dana daljnega jahanja dođosmo u Socego, posjed senhora Manuela Figueireda, rodjaka jednoga od naših suputnika. Kuća je bila jednostavna i ma da je oblikom bila slična kakovoj suši, odgovarala je ipak sasma podneblju. U sobi su se isticali pozlaćeni stolci i sofe vrlo čudnovate od jednostavno obijeljenih zidova, daščanoga krova i prozora bez stakla. Kuća je činila s hambarima, stajama i radionicama za crnce, koji su učili razne zanate, neku vrstu četverokuta u čijoj je sredini ležala velika gomila kave, da se osuši. Ove zgrade leže na malenom brežuljku, s kojega se može obradjena zemlja pregledati, a opkoljen je sa svih strana sa zidom od tamno zelene šume. Najglavniji je proizvod ovoga dijela zemlje kava. Svako drvo daje, kako se misli, godišnje poprijeko dva funta; ali nekoja daju i do osam funti. Mandioku ili casavu sade isto tako na veliko. Svaki se dio biljke daje upotrijebiti; lišće i stabljike jedu konji, a kori-

jene samelju u kašu, koja, ako se suha stiska i ispeče, čini farinhu, najglavniju hranu u Braziliji. Čudnovata je, makar i dobro poznata činjenica, da je sok ove izvanredno hranjive biljke u visokom stepenu otrovan. Prije malo je godina uginula krava na ovoj fazendi od toga, što je malo takove tekućine popila. Senhor je Figuereda pripovijedao, da je prošle godine zasijao jednu vreću feijoa ili pasulja i tri vreće riže; prva je dala osamdeseterostruki, a posljednja tri sto i dvadeseterostruki plod. Pašnjak hrani lijepo stado goveda, a šume su bogate na divljači tako, da je svakoga od tri prošla dana ubijen po jedan jelen. To se je preobilo na hrani pokazivalo i kod objeda, kod kojega, ako nijesu stolovi uzdimali, to su svakako gostovi; jer se je tražilo od svakoga, da od svakoga jela jede. Jednoga sam dana po svom mišljenju sasna tačno izračunao, da ne može ničesa biti, što ne bi bio okusio, kada se na moj najveći užas pojaviše pečeni puran i svinja u čitavoj svojoj tvarnoj zbilji. Za ručka je bio posao jednoga od sluga taj, da tjera iz sobe par starih pasa i tucete male crnačke djece, što su se u svakoj zgodi zajedno ušuljala. Tako dugo, dok smo mogli držati misao na robovanje daleko od sebe, nalazilo se u tom jednostavnom i patriarhalnom načinu života nešto izvanredno privlačiva; nalazili smo se od čitavoga ostaloga svijeta tako potpunoma povučeni i neodvisni. Čim opaze dolazak kojega mu drago stranca, zazvone na jednom velikom zvoncu, a obično opale i kakav maleni top. Time je događaj javljen stijenama i šumama, ali dalje nikomu. Jednoga sam jutra izašao jedan sat pred sunčanim ishodom, da se divim svečanom miru čitavoga prizora; napokon je tišinu prekinulo jutarnje pjevanje, što ga je zapjevala sva sila crnaca; većinom svoj dnevni rad započimlju na taj način. U fazendama, kakova je ova, ne dvojim, da robovi sprovode srećan i zadovoljan život. Subotom i nedjeljom rade za sebe same i u ovom plodnom podneblju dovoljan je rad od dva dana, da prehrani čovjeka s njegovom porodicom kroz čitavu sedmicu.

14. travnja. — Pošto smo Socogo ostavili, odjahasmo do jednoga drugoga posjeda na Rio Macae, što je bio posljednji komad obradene zemlje u tom smjeru. Posjed je bio dvije i po milje dugačak; koliko li je milja širok, to je posjednik zaboravio. Samo je jedan vrlo maleni komadić bio očišćen; ali je gotovo svako polje moglo roditi svim različitim bogatim proizvodima tropske zemlje. Ako pomislimo na neizmjerenu površinu Brazilije, to gotovo iščezava komadićak obradene zemlje usporediv ga s onim, što se još nalazi u prirodnom stanju: koje će golemo stanovništvo moći u kasnija vremena nositi! Drugoga smo dana našega putovanja našli put tako zatvoren, da smo morali jednoga čovjeka naprijed poslati, da kosijerom posiječe biljke penjačice. Šuma je bila kreata lijepih stvari; najviše su bile vrijedne divljenja drvenaste paprati sa svojom jasno zelenom krošnjom i elegantno savijenim lišćem, ma da i nijesu bile velike. Na večer je padala jaka kiša, i ma da je termometar pokazivao 65°, bilo mi je ipak vrlo hladno. Čim je kiša prestala, čudnovato je bilo motriti izvanredno isparivanje, što je nastupilo po čitavoj šumi. U visini od stotinu stopa bile su gore zastire gustom bijelom parom, koja se je uzdizala kao stupovi dima iz dijelova s najgušćom šumom, a osobito iz dolina. Ja sam tu pojavu motrio u više zgoda: nagadjam, da je to posljedica velike površine lišća, koja je bila prije toga od sunca užarena.

Za moga boravka na tom posjedu, malo da nijesam bio svjedok jednoga od onih strašnih čina, što se mogu samo u zemlji robova dogoditi. Posjednik je bio nakanio radi nekakove prepirke i parbe, da uzme sve žene i svu djecu muškim robovima i da ih jedno po jedno na javnoj dražbi u Rio proda. Samo je njegov interes, ali nikakovo čuvstvo samilosti, zapriječio taj čin. U istinu mislim, da mu nije ništa došlo na pamet, da pomisli na to, kako je nečovječno, da trideset obitelji, što su mnogo godina zajedno živjele, rastepe. I ipak jamčim, da je on nadvisivao, što se čovječnosti i dobrostivosti tiče, običnu pasminu ovakih ljudi. U istinu može se reći, da nema medje u slijeposti interesa i sebičnih navika. Pripovijedat ću ovdje malenu neznatnu priču, koja me je tada jače iznenadila nego li ikoja pripovijest o grozotama. Prelazio sam na jednom brodu s jednim crncem, koji je bio izvanredno glup. Kušajač, da me razumije, govorio sam glasno i činlo znakove, kod česa sam svojom rukom prešao sasna blizu njegova lica. Mislim, da je on držao, da sam razbiješnjen i da ga hoću udariti, jer je odmah s prestrašenim pogledom i s napola zatvorenim očima ruke spustio. Nikada ne ću zaboraviti svoje čuvstvo iznenadjenja, ogavnosti i srama, čim sam vidio, kako se je veliki jaki čovjek pobojao, da otkloni udarac, koji je po njegovu mišljenju bio namijenjen njegovu licu. Taj je čovjek bio odgojen u stanju poniženja, koje je niže od robovanja i najslabije životinje.

18. travnja. — Na povratku smo sprovedi dva dana u Socogu; ja sam ih upotrijebio za to, da sabirem u šumi kukce. Veći broj drveta ima uza svu svoju visinu samo tri ili četiri stope u opsegu. Dakako da se nalazi nekoliko njih od mnogo većih dimenzija. Senhor Manuel načinio je tada iz jednoga solidnoga debla, što je bilo ispočetka 110 stopa dugačko i velike debljine, 70 stopa dugačak canoe (čamac). Palme, koje su nasuprot običnom razgranjenom drveću nerazgranjene, daju uvijek obilježje tropskoj scenaciji. Ovdje je resila kupusna palma šume — jedno od najljepših drveta njezine porodice. Na stablu, koje je tako tanko, da ga je moći gotovo s obim rukama obuhvatiti, diže svoju elegantnu krošnju do visine od četrdeset ili pedeset stopa nad zemljom. Drvene su biljke povijuše, koje su opet pokrivalo druge penjačice, dosogle znatnu debljinu; nekoje, što sam ih mjerio, imale su dvije stope u opsegu. Mnogo je starijega drveća čudnovato izgledalo od kovrčavih lijana, koje su s njihovih grana visjele i bile slične svežnjeva sijena. Ako se je oko okrenulo od krošnja na gornjem dijelu šume k zemlji, to ga je sputavala elegancija papratovih hvoja i mimozičnih listova. Posljednje su pokrivalo na nekim mjestima površinu s grmljem samo nekoliko palaca visokim. Podjismo li poprijeko kroz ove guste mimozine slogove, to se je istakla vrlo jasno široka pruga mijenjanjem svjetla i sjene, što ju je prouzročilo zatvaranje osjetljivih listića. Lako je navesti pojedinačne predmete udiviljenja u tim veličanstvenim prizorima pojedince, ali je nemoguće, da dademo ideju, koja bi donekle odgovarala onim višim osjećajima čudjenja, divljenja i uzvišenja, što napunjavu i uzdižu putnikovu dušu.

19. travnja. — Kada smo Socogo ostavili, išli smo oba prva dana tačno istim putem, kojim smo amo došli. Bio je to vrlo mučan posao, jer je put vodio poprijeko kroz vruću pješčanu ravnicu, koja nas je zasljepljivala, nedaleko obale. Opazio sam, da je nastao sva-

koga puta, kada je konj stavio svoju nogu na fini kremenji pijesak, slabašni cvrkutljiviji šum. Trećega smo dana pošli drugim putem i prodjismo kroz prijatno malo selo Madre de Deos. To je jedan od glavnih nita u braziljskoj drumovskoj mreži; ali je put bio u tako lošem stanju, da nijesu mogla naprijed nikakova kola izuzev teških volovskih. Na čitavom našem putovanju nijesmo prešli niti preko jednoga mosta, koji bi bio iz kamena gradjen; i oni su, koji su bili načinjeni od stabala, trebali često tako silno popravka, da smo bili prisiljeni, da ih obadjemo samo da ih mimoidjemo. Sve su udaljenosti samo netačno poznate. Umjesto miljnih kamena često su na cestama postavljeni križevi, da označe mjesto, gdje je krv tekla. U večer 23. stigismo natrag u Rio, pošto smo svršili svoj ugodni mali izlet.

U ostalo sam vrijeme svoga boravka u Rio stanovao u jednoj kućici na zalivu Botofogo. Ništa se nije moglo poželjeti, što bi nas više ushitilo moglo, nego li na taj način sprovesti nekoliko sedmica u tako divnoj zemlji. Svatko, tko ljubi prirodopis, uživa u Engleskoj kod svojih šetnja veliku prednost, da uvijek nešto nalazi, što njegovu pozornost svraća: ali u ovom su plodnom podneblju, koje je krevalo životom, tačke, koje privlače, tako mnogobrojne, da smo jedva kadri, da uopće hodamo.

Malo opažanja, što sam ih bio kadar učiniti, ticala su se gotovo bez iznimke životinja bez kralježaka. Vrlo me je zanimalo, da opstoji odjeljak roda Planarie, što nastava kopno. Ove životinje imaju tako jednostavnu gradju, da ih je Čuvar spojio s crvima utrobnjaca, ma da ih nijesu našli nikada unutar tijela drugih životinja. Mnoge vrste žive u morskoj i slatkoj vodi; ali one, što ih ovdje spominjem, našao sam pače na sušim mjestima šume pod komadićima truloga drva, od česa one, kako mislim, žive. Po općenom su obliku slične malenim puževima balavnjacima, ali su razmjerno mnogo uže; više je vrsta vrlo lijepe uzduž isprutanih. Njihova je gradja vrlo jednostavna; blizu se sredine donje strane, kojom pužu, nalaze poprijeko dvije male pukotine, a iz prednje od njih može izvratiti lijevkasta i vrcma podražljiva usta. Još jedno vrijeme, pošto je ostalo tijelo životinje bilo potpunoma mrtvo, bilo od djelovanja morske vode bilo od česa drugoga, zadržalo ovo udo svoju životnu snagu.

Našao sam ne manje nego dvanaest različitih vrsta kopnenih planarija na različitim mjestima južne hemisfere. Neke sam primjerke, što sam ih dobio na Van Diemenovoj Zemlji, uzdržao na životu gotovo dva mjeseca hraneć ih trulim drvom. Pošto sam jednu od njih poprijeko gotovo u jednake dijelove razrezao, zadobila su oba komada tijekom četrnaest dana oblik potpunih životinja. Medjutim sam tijelo tako razdijelio, da je jedna polovica imala oba donja otvora, dočim druga dakako nijedan. Poslije dvadeset i pet dana poslije operacije ne bi bio mogao nitko razlikovati potpuniju polovicu od ostalih primjeraka. Druga je polovica na veličini znatno dobila; prema stražnjem se je kraju u parenhimatskoj tjelesnoj masi stvorila jasna pjega, u kojoj su se mogla jasno raspoznati rudimentarna, lijevkasta usta; ali se još nije otvorila na donjoj strani nikakova pukotina, koja bi ustima odgovala. Da nije vrućina, koja se je pojačala približavanjem ekvatoru, razorila sve primjerke, to bi bez sumnje taj posljednji čin u razvoju gradju dopunio. Ma da je pokus bio tako poznat, to je bilo ipak zani-

mljivo pratiti, kako nastaje svako bitno udo iz jednostavnoga repnoga kraja druge životinje. Izvanredno je teško ove planarije konservirati; čim dopusti prestanak života običnim zakonima kemijskoga pretvaranja, da mogu djelovati, postane čitavo tijelo mekano i tekuće i to tako brzo, kako nijesam nigdje drugdje slično vidio.

Najprije sam posjećivao šumu, u kojoj su se nalazile ove planarije, u pratnji jednoga staroga Portugalskog svećenika, koji me je poveo, da s njim lovim. Zabava je lovska bila u tom, da se je nekoliko pasa poslalo u guštaru i za tim se je ustrpljivo čekajuć pucalo na svaku životinju, koja se samo malo pokazala. Pratio nas je sin jednoga susjednoga farmera — lijep primjerak divljega Braziljskoga mladića. Odjeven je bio u staru poderanu košulju i u slične gaće, a išao je gologlav; nosio je staromodnu pušku i veliki nož. Vrlo je raširen običaj nositi nož; za prolaznja je kroz gustu šumu gotovo nuždan radi biljki penjačica. Cesta umorstva imaju se svakako djelomice pripisati tom običaju. Braziljci su tako spretni u upotrebljavanju noža, da ga mogu baciti iz prilične udaljenosti s tačnošću i s dovoljnom snagom, da proizroče smrtonosnu ranu. Vidio sam, kako se je vježbalo nekoliko dječaka u toj vještini kao u nekoj vrsti igre, i po svojoj su spretnosti, pogoditi uspravni kolac, obećavali, da će biti sposobni i za ozbiljnije pokuse ovake vrste. Moj je pratilac dan prije ustrijelio dva velika bradata majmuna. Životinje imaju repove za hvatanje, čiji vršak može pače i poslije smrti čitavu težinu tijela držati. Jedan je od majmuna pomoću repa ostao obješen na jednoj grani i trebalo je posjeći veliko drvo, da se ga domognemo. To je bilo domala učinjeno, i drvo i majmun padoše na tle uz strašan prasak. Lovina je dnevna bila osim majmuna više malenih zelenih papiga i par tukana. Medjutim sam upotrijebio poznanstvo Portugalskoga fratra sebi u korist; jer mi je drugom zgodom darovao lijep primjerak mačke jaguarundi.

Bez sumnje je svatko čuo o ljepoti scenerije u blizini Botofoga. Kuća, u kojoj sam stanovao, bila je tik podnožja poznatoga brda Corcovado. Opazilo se je s pravom, da su strma čunjasta brda značajna za formaciju, što ju je nazvao Humboldt gnajsgranitom. Ne može ništa više iznenaditi, nego li učinak ovih golemih zaobljenih masa gologa kamenja, koje se izdižu iz najbujnije vegetacije.

Često sam morrio s velikim zanimanjem oblake, koji su, valjajući se od mora, upravo pod najvišom tačkom Corcovada stvarali stijenju. Kao i većina drugih bregova, pričinjalo se je i ovo brdo, ako je bilo na taj način djelomice zastrto, kao da se do mnogo ponosnije visine uzdiže, nego li što je istina; visoko je 2.300 stopa. G. Dan'ell spominje u svojim meteorološkim opažanjima, da se kadšto pričinja, kao da je oblak na vrhu brda pričvršćen, dočim vjetar neprekidno preko njega duva. Ista je pojava davala ovdje neznatno drugojačiji izgled. Ovdje se je jasno vidjelo, kako se oblak okreće prema gore i kako s velikom brzinom prolazi mimo vrha, ali pri tom nije postao niti manji niti veći. Sunce je bilo pri zalazu i nježni je južni povjetarac, koji je udarao na južnu stranu brda, mijesao svoju struju s hladnijim gornjim zrakom; od toga se je vodena para zgusnula; ali u toj su se mjeri, u kojoj su lagane oblačne pahuljice preko vrha prešle i došle pod upliv tople atmosfere sjevernoga obronka, koji je lagano padao, opet odmah rasplinule.

Klima me je u mjesecu svibnju i lipnju ili u početku tamošnje zime, ushitila. Srednja je temperatura po opažanjima, koja sam činio kao što ujutru tako i u večer oko 9 sati, iznosila samo 72° (po prilici 22 C°). Kišilo je često jako, ali jugovina, koja je sušila, učinila je šetnje doskora opet ugodnima. Jednoga je jutro tijekom šest sati palo 1.6 palca kiše. Kako je ovo nevjerojatno išlo preko šuma, što su oko Corcovada, bio je vrlo čudnovat šum, što su ga prouzročile kišne kaplje, što su padale na bezbrojno lišće; mogao sam ga čuti u daljini od četvrt milje; sličan je bio šumu velike vodene mase. Poslije je vrućih dana bilo ugodno sjediti u vrtu i motriti prijelaz večeri u noć. Priroda odabire u ovom podneblju svoje pjevače iz skromnijih krugova nego li u Evropi. Jedna malena žaba gatalinka iz roda *Hyla* sjedi na travci, po prilici jedan palac nad površinom vode, i daje od sebe ugodno krekatanje; ako ih je povjše zajedno, to pjevaju skladno u različitim tonovima. Imao sam prilične poteškoće, da uhvatim jedan primjerak ove žabe. U roda se *Hyla* svršavaju prsti s malenom prijanjalkom; našao sam, da ta životinja može po staklenoj ploči u vis puzati, ako je i držimo posvema osovno. Različiti čvrčci i šturci podržavaju u isto vrijeme neprekidan oštar cvrkut, ali koji ublaživši se udaljenošću nije neugodan. Svake je večeri, kako se je smrklo, počeo ovaj veliki koncert; i često sam sjedio i slušao ga, dok nije moju pozornost na se svratio kakav čudnovati kukac, koji je mimo letio.

U to se je doba vidjalo, kako kukci, koji svijetle, oblijeću od grma do grma. Za tamne se noći može vidjeti njihovo svijetlo na daljinu po prilici od dvije stotine koraka. Čudnovato je, da je kod svih različitih vrsta kornjaša, klisnjaka i morskih životinja, koje svijetle (kao što je više korepnjaka, meduza, nereida, jednoga koralja iz roda *Clytia* i kod *Pyrosoma*), što sam ih motrio, svijetlo izrazite zelene boje. Svi kornjaši, koji svijetle, a koje sam uhvatio, pripadaju lampyridima (kojoj porodici pripada i naša ivanjska krijesnica), a veći je broj primjeraka pripadao *Lampyrus occidentalis* u. Našao sam, da je taj kukac davao od sebe najsjajnije svijetle iskre, ako je bio nadražen; a međutim su bili začani kolutići tamni. Oba su se segmenta zasvijetlila gotovo u isto vrijeme, ali se je ipak prednji najprije. Tvar, što je svijetlila, bila je tekuća i veoma se je lijepila; malene su pješčice, gdje je bila koža rastrgana, ostale sjajne neznatno tinjajući, dočim su neozlijeđeni dijelovi postali tamni. Ako smo kukcu odsjekli glavu, to su kolutići neprekidno sjali, ali ne tako sjajno, kao što su prije; lokalni je podražaj s iglom povisio svakoga puta živahnost svijetla. Kolutići su zadržali u jednom slučaju svojstvo, da svijetle još dvadeset i četiri sata poslije kukčeve smrti. Po ovim bi činjenicama moglo biti gotovo vjerojatno, kao da ima životinja samo snagu, da svijetlo na kratko vrijeme sakrije ili utrne, dočim u drugo doba biva razvijanje svijetla nehotično. Na prljavim i mokrim putovima od šljunka nalazio sam u velikom broju ličinke od ove *Lampyrus*; u opće su bile slične ličinkama naše krijesnice. Ove su ličinke mogle samo slabo svijetliti; vrlo različite od njihovih roditelja pričinite su se kod najmanjega dodira mrtve i prestale su svijetliti; niti podražaj nije ih sklonuo, da iznova posvijetle. Držao sam više takovih ličinki neko vrijeme žive; njihov je rep vrlo čudnovato udo; on služi pomoću neke vrlo dobro udešene spremlje kao sisalo ili kao prijanjalka, ali osim toga i kao spre-

mište za slinu ili kakovu drugu sličnu tekućinu. Hranio sam ih opetovano sa sirovim mesom i opažao sam bez iznimke, da su kad i kad kraj repa metale k ustima i da su kapljicu tekućine izlile na meso, koje su upravo htjele da pojedu. Čini se, da usuprot mnogoga vježbanja rep ne može naći put do usta; jer bez iznimke su se dotakle najprije vrata, kako se čini kao putokaza.

Dok smo bili u Bahiji, čini se da je jedan klisnjak (*Pyrophorus luminosus* Illig) najčešći kukac, koji svijetli. I u ovom je slučaju postalo svijetlo jače draženjem. Jednoga sam se dana zabavljao time, da sam motrio kako ovaj kukac klisu, što kako mi se čini, još nije sasvim dobro opisano. Postavimo li klisnjaka na ledja, pripravi se na skok, kod česa pomakne glavu i nadvratnjak natrag, tako da je izvađena bodljika počivala na prsima na rubu svojega toka. Ovo je natražno kretanje nastavio, čime je bodljiku potpunim djelovanjem mišica kao pruživo pero svinuo; u tom je času počivao kukac na vršku glave i pokrovnih krila. Sada naprezanje najednom popusti, glava i nadvratnjak polete u vis, od česa udare podnožja pokrovnih krila s takovom snagom na plohu, na kojoj životinja leži, da bude od odraza jedan do dva palca visoko bačena. U opisima, što sam ih čitao, čini se, da nije dovoljna važnost postavljena na pruživost bodljike; tako iznenadni skok ne može biti rezultat jednostavnoga mišićnoga stezanja bez pomoći bilo kakovoga mu drago mehaničkoga uredjenja.

U više sam zgoda uživao u kratkim, ali izvanredno ugodnim izletima u bližnje krajeve. Jednoga sam dana pošao u botanički vrt, gdje se je moglo vidjeti žive biljke, koje su poznate kao vrlo korisne. Listovi su bili od drveća, koje daje kamfor, papar, cimet i klinčice izvanredno mirisavi; i hljebovci su se i mango natjecali međusobno sjajnim svojim lišćem. Kraj u blizini Bahije dobiva gotovo svoj karakter od oba posljednja drveta. Prije nego li sam ih vidio, nijesam imao ni pojma, da bi ikoje drvo moglo tako intezivno crnu sjenu bacati na zemlju. Oba stoje prema vazdazelenom bilju ovoga podneblja u istoj vrsti odnošaja, kao što lovorika i božikovina prema jasnom zelenilu listopadnoga drveća u Engleskoj. Valja još spomenuti, da su kuće u tropima opkoljene od najdivnijih biljnih oblika, jer su mnogi od njih ujedno čovjeku izvanredno korisni. Tko sumnja u to, da nijesu ta svojstva udružena kod banane, kokosa, mnogih drugih palama i hljebovca?

Idući stazom, stupih u jednu plemenitu šumu i s visine od pet ili šest stotina stopa pruži mi se ovakav sjajni pogled, kakvi su oko Ria na svim stranama tako česti. U toj visini dobiva kraj svoju najsjajniju boju; i svaki oblik, svaka sjena nadvisuje tako potpunoma sve ono, što

je Evropejac ikada u svojoj domovini vidio, da ne zna, na koji bi način dao izražaja svojim osjećajima. Općeniti je utisak često probudio u mom sjećanju najveselije prizore iz opere ili uopće iz većega kazališta. S ovakovih izleta nijesam se nikada vratio praznih ruku. Toga sam dana našao jedan primjerak čudnovate gljive, nazvane *Hymenophallus*. Općeno je poznat naš pupavac, *Phallus*, što napunja jeseni zrak svojim ogavnim mirisom; međutim je, kako to znadu entomologi, za neke naše kornjaše preugodan miris. To je bilo i ovdje; primamljen mirisom sjeo se jedan *Strongylus* na gljivu, dok sam je u ruci držao. Ovdje vidimo u dvim daleko udaljenim zemljama sličan odnošaj između biljke i kukaca jednakih porodica, ako i različitih vrsta. Ako je čovjek imao posla kod uvadjanja koje vrste u neku zemlju, to je često ovaj odnošaj poremećen; kao primjer ću za to samo spomenuti, da lišće od kupusa i salate, koje u Engleskoj daje hranu tolikoj množini puževa i gusjenica, ostaje netaknuto u vrtovima u blizini Ria.

Za našega sam boravka u Braziliji sabrao veliki broj kukaca. Nekoliko općenih opazaka o relativnom znamenovanju različitih razreda mogle bi biti zanimljive za Evropske entomologe. Veliki, sjajnih boja lepiri odaju zonu, u kojoj su živjeli, daleko jasnije, nego li ikoja druga životinjska pasmina. Mislim ovdje danje lepire; jer se večernji i noćni lepiri pojavljuju, usuprot tome, što bismo prema bujnosti bilja očekivali, sigurno u mnogo manjem broju nego li u našim umjerenim krajevima. Vrlo me je iznenadio način života od *Papilio Feronie*. Taj lepir nije rijedak i posjećuje često narandževe gajevne. Ma da visoko leći, sjeda ipak vrlo često na debela od drveća. U toj je prilici uvijek njegova glava dolje okrenuta i njegova su krila raširena u vodoravnoj ravnini umjesto, kako je obično, da se okomito u vis slože. To je jedini lepir, kod kojega sam vidio, da svoje noge upotrebljuje za trčanje. Pošto mi ova činjenica nije bila poznata, utekao mi je ne jednom kukac, jer je izmičući postrance umakao upravo u času, kada sam htio, pošto sam se oprezno s pincetom približio, orudje zaklopiti. Ali je još jedna daleko čudnovatija činjenica, što može ova vrsta šum proizvoditi. Više sam puta čuo jasno kuckanje slično onome, kada kotač sa zupcima ide preko zapirača, kada se je par naganjao, vjerojatno mužjak i ženka u udaljenosti od malo jarda. Štopot se je nastavljao u kratkim intervalima, a moći ga je bilo zamjetiti u udaljenosti od po prilici dvadeset jarda; sasam sam siguran, da nema ovdje nikakove bludnje u opažanju.

S općenitom sam bio slikom kornjaškoga svijeta razočaran. Broj je veoma malenih i mrko obojenih vrsta izvanredno velik. Zbirke se u Evropi mogu do sada samo dičiti time, što posjeduju veće vrste iz tropskoga podneblja. Dovoljno je već, da se duševni mir kojega entomologa pomuti, da se misli na buduće proširenje potpunoga kataloga. Mesožderni kukci, karabidi, dolaze u sasam malenom broju unutar obratnika i to je tim značajnije, ako usporedimo s time broj mesoždernih sisavaca, koji su u vrućim zemljama tako izvanredno brojni. To me je opažanje iznenadilo isto tako, kada sam u Braziliju došao, kao što kada sam vidio mnogo lijepih i živahnih oblika od harpalida, kako opet dolaze na umjerenim ravninama La Plate. Zauzimaju li ovdje možda vrlo mnogobrojni pauzi i razbojnički opokrilci mjesto mesoždernih kornjaša? Kornjaši su, koji strvinu žderu i oni s kratkim

krilima stafilinidi, veoma rijetki; dočim su pipe i zlatice, koje su sve obzirom na hranu vezane na bilje, u začudnom broju prisutne. Ne mislim ovdje na broj različitih vrsta, nego na pojedinke od kukaca, jer od toga ovisi najočitija značajka kukaca u raznim zemljama. Osobito su zastupani brojno razredi pravokrilaca i polukrilaca, isto tako odjeljak opnokrilaca, koji imađe žalac, moguće izuzev pčele. Tko udje prvi put u tropsku šumu, čudi se radu mravi; dobro se ugaženi putovi razgranuju na sve strane, na kojima se vidi čitava vojska, koja nikada ne manjka od onih, koji idu po hranu, neki odlaze, a drugi se vraćaju kući s komadima zelenoga lišća, koji su često veći od njihovih tijela.

Jedan maleni tamni mrav putuje kadšto u bezbrojnoj množini. U Bahiji je svratilo jednoga dana moju pozornost, što sam vidio, kako mnogi pauzi, švabe i drugi kukci, a i nekoliko gušterica u najvećem uzbuđenju trče preko jednoga komadića gologa tla. Malo je dalje s traga bila svaka stabljika i svaki list crn od malenih mravi. Pošto je roj prešao preko gologa mjesta, razdijelio se je i spustio se dolje po jednom starom zidu. Time su bili mnogi kukci opkoljeni i divno je bilo naprezanje, što su ih činile siromašne malene živinice, da se oslobode iz takove smrtne pogibli. Kada su mravi došli na drum, promjenitše smjer svoga puta i uspeše se u uskim redovima opet na zid. Ja sam maleni kamen tako postavio, da se je time jedan od ovih redova prekinuo; odmah je na nj navalila čitava masa i za tim se povukla. Kratko iza toga dodje druga četa u navalu, a pošto i ova nije mogla ništa učiniti, bude ovaj smjer sasam napušten. Da su pošli samo palac dalje, to bi se red uklonio kamenu, i to bi svakako bilo nastupilo, da je kamen iz početka tu stajao; ali pošto se je na njih napalo, to su držali mali ratnici lavljega srca pomisao na popuštanje nečasnom.

U okolici su Ria neke vrste kukaca, koje su slične osama, veoma mnogobrojne, a grade u kutovima veranda stanice od ilovače za svoje ličinke. Te stanice naključaju s napola mrtvim paucima i gusjenicama; čini se, da znadu čudnovato tačno, do kojega ih stepena smiju sa svojim žalcem raniti, da ih tako dugo uzdrže, doduše ukočene ali žive, dok se im jaja ne izvale; ličinke žive tada od grozne mase žrtvi, koje su bez snage i napola mrtve — pogled, što ga je jedan entuziastički prirodopisac opisao kao čudnovat i ugodan (g. Abbott, koji je to opažanje učinio u Georgiji!). Jednoga me je dana veoma zanimalo motriti borbu pauka iz roda *Lycosa*. Osa je iznenada napala na svoj plijen i tada odletjela; pauk je bio svakako ranjen, jer kada je pokušao da uteče, skotrljao se se je niz jedan maleni obronak, ali je imao ipak još toliko snage, da se je mogao zavući u malenu šikaru. Duskora se je osa povratila i činilo se je, kao da je iznenadjena, što ne može naći odmah svoje žrtve. Tada započne tako pravilno loviti, kako je samo ikada lovio pas jazavčar, ona je kod toga činila kratke lijetove u polugrugu, a čitavo se je vrijeme titrala sa svojim krilima i ticalima. Ma da je pauk bio dobro sakriven, ipak ga je domala otkrila; očito je, da se je osa još uvijek bojala neprijateljevih čeljusti, za što mu je poslije mnogih zakreta zadala dva uboda na donjoj strani prsiju. Napokon je pošla, brizno istraživajući sa svojim ticalima sada nepomičnoga pauka na to, da odvuče tijelo. Ali ja sam pograbilo obojicu, tiranina i njegovu žrtvu.

Broj je pauka u razmjeru prema drugim člankonošcima, usporedivši ga s Engleskom, ovdje mnogo veći, moguće veći nego li ikojega drugoga odjeljka člankonožaca. Čini se, da je raznolikost vrsta među paucima, koji skaču, gotovo beskrajna. Rod je *Epeira* (krstaši pauci) ili bolje reći porodica *epeirida* zastupana s mnogim značajnim vrstama; neke vrste imaju šiljat kožast oklop, druge raširene, s trnjem pokrivenne listove. Svaka je staza u šumama zagrađena s jakim žutom paučinom jedne vrste, što pripada istom odjeljku, komu pripada i *Epeira clavipes* Fabricius; o ovoj je prije Sloane pripovijedao, da u Zapadnoj Indiji pravi tako jaku paučinu, da se u njoj ptice uhvate. Jedna mala i ljepušna vrsta pauka s vrlo dugačkim prednjim nogama, koja, čini se, pripada u jedan još neopisani rod, živi kao nametnica gotovo na svakoj takovoj paučini. Nagadjam, da je preznatna, a da bi je velika *Epeira* mogla opaziti; ona joj ovdje dopušta, da se domogne manjih kukaca, koji bi viseći u nitima paučine inače propali bez koristi. Ako ovoga malenoga pauka prestrašimo, to se ili pričinu mrtav, kod česa spruži svoje prednje noge, ili se na jednom spusti s paučine. Jedna je velika *Epeira*, koja pripada istom odjeljku kao i *Epeira tuberculata* i *conica*, izvanredno česta, a osobito na suhim mjestima. Njezina je paučina, koja je obično razapeta među velikim lišćem obične agave, kadšto u blizini sredine još time pojačana, da dvije ili pače i četiri vrpce, koje idu u slomljenoj erti, spajaju dva traka, koji su jedan kraj drugoga. Ako se je bilo koji mu drago veliki kukac, kao što je konjic ili osa, ulovio, to pauk stavi spretnim kretnjama paučinu u brzo okretanje i kako daje u isto vrijeme iz svojih žlijezda predionica snop niti, umota svoj plijen u omot, kao u kakovu svilenu čaburu. Sada istraži pauk nemoćnu žrtvu i zadade joj na stražnjem kraju prsiju smrtni ujed; za tim se povuče i čeka strpljivo, dok otrov ne pokaže svoje djelovanje. Njegova se otrovnost može suditi po činjenici, što sam poslije po minute jedan takov omot otvorio i u njem našao jednu veliku osu bez života. Ova *Epeira* stoji uvijek u sredini mreže sa glavom okrenutom dolje. Ako je uznemirimo, to postupa prema okolnostima različito: ako se ispod paučine nalazi kakova guštara, to se najednom u nju spusti; kod toga sam vidio, kako je životinja izvukla iz žlijezda predionica dugačku nit kao pripravu za pad, dok je još bila sasna mirna. Ako je tlo ispod paučine nepokriveno, to će *Epeira* rijetko kada dolje pasti, već krene kroz hodnik u sredini s jedne strane na drugu. Ako je još dalje uznemirimo, to će izvesti izvanredno čudnovate kretnje: stojeći u sredini paučine, koja je pričvršćena na elastičnim granama, udara je snažno, što opetuje brzo jedno za drugim, dok ne stane sve tako brzo titrati, da dapače i obrisi paukovoga tijela postanu nejasni.

Poznato je, da većina Britanskih pauka, ako se je u njihovoj paučini uhvatio kakav veliki kukac, nastoji rasjeci niti, da svoj plijen oslobodi i očuva svoju mrežu, da se sasna ne pokvari. Medjutim sam jednom vidio u jednom stakleniku u Shropshiru, kako se je velika ženska osa ulovila u nepravilnoj paučini jednoga sasna malenoga pauka; umjesto da paučinu rasiječe, ostao je taj pauk sa skrajnom ustrajnošću, kod toga, da omota tijelo, osobito krila svoga plijena. Iz početka je osa uzalud kušala, da ubode žalcem svoga malenoga neprijatelja. Pošto

sam je pustio, da se bori dulje od po sata, zažali mi se osa; ubijem je i metnem je natrag u paučinu. Domala pridje pauk; poslije sam jednoga sata bio veoma iznenadjen, što sam našao, da se je pauk svojim čeljustima ukopao u otvor, kroz koji je živa osa svoj žalac pružala. Ja sam dva tri puta pauka otjerao, ali sam ga kroz slijedeća dvadeset i četiri sata našao uvijek opet na istom mjestu, kako siše. Pauk je znatno nabreknuo od sokova žrtve, koja je bila mnogo puta veća od njega.

Još ću ovdje spomenuti, da sam našao u blizini St. Fe Bajade mnogo velikih crnih pauka s crvenim poput rubina šarama na ledjima, koji su zadružno živjeli. Paučina je bila postavljena osovno, kako je nepromijenjeno i kod roda *Epeira*; jednu je od druge dijelio prostor od po prilici dvije stope, ali su bile sve pričvršćene na zajedničke niti, koje su bile znatne duljine i koje su se prostirale do svih dijelova zajedničkoga paučinom. Azara je opisivao jednoga socijalnoga pauka iz Paragvaya, o kom Walkenaer misli, da mora biti nekaki *Theridion*; ali je vjerojatno, da je to jedna *Epeira* i moguće ista vrsta kao i moja. Ali se ne mogu sjetiti, da sam vidio središnje gnijezdo veliko kao šešir, u koje leže, kako kaže Azara, u jesen pauk jaja, kada ugiba. Pošto su bili svi pauci, što sam ih vidio, iste veličine, to su morali biti po prilici i iste dobe. Vrlo je osobita činjenica ovaj socijalni način života kod tako tipičnoga roda kao što je *Epeira* i kod pauka, koji su tako krvožedni i inače samotni u svom životu, da pače oba spola napadaju jedan na drugoga.

U jednoj dolini, koja je ležala visoko na Cordilleri, u blizini Mendoze, našao sam jednoga drugoga pauka, koji je imao na osobit način načinjenu paučinu. Jake su niti izilazile u okomitoj ravnini iz jednoga zajedničkoga središta, gdje se je pauk zadržavao; ali su bile samo dvije zrake spojene sa simetričnim ošcima, tako da je paučina, umjesto da bude, kako je to obično, okrugla, bila klinasti segmenat. Sve su bile paučine kod ove vrste slično građene.

TREĆE POGLAVLJE.

Maldonado.

5. srpnja 1832. — Rano smo ujutru izašli na put iz sjajne luke Rio de Janeiro. Za našega prijevoza do La Plate nijesmo vidjeli ništa osobita izuzevši veliko jato morskih svinja (dupina), mnogo stotina na broju, što smo ga jednoga dana susreli. Mjestimice je bilo čitavo more od njih preorano, i bio je vanredan pogled, što su ga pružali, kada su se na stotine u skoku naprijed gibali i pri tom pružali pogledu čitavo svoje tijelo i na taj način vodu prosijecali. Kada je brod jedrio s devet uzlova na sat, mogle su ove životinje ipak ispred prove neprestance s jedne strane na drugu ploviti i tada najednom naprijed poletjeli. Čim smo dostigli ušće Plate, počelo je vrijeme postajati veoma nesigurno. Jedne su nas noći opkolili mnogobrojni tuljani i pingvini, koji su tako bučili, da je časnik, koji je bio na straži, javio, da može čuti, kako na obali goveda riču. Druge smo jedne noći motrili sjajan prizor prirod-noga vatrometa; vršci su se jarbola i krajevi križaka sjali od vatre sv. Ilije. Mogao se je gotovo oblik vjetrenice slijediti, kao da je natrta s fosforom. More je bilo tako vanredno svijetlo, da su bila jata pin-guina označena vatrenim crtama, a tama je neba bila na časove mu-njama rasvijetljena.

Kada smo se nalazili unutar riječnoga ušća, занимало me, da motrim, kako se je lagano miješala morska voda s riječnom vodom. Posljednju je blatnu i zaprljanu radi njezine malene specifičke težine nosila na sebi slana voda. To se je pokazivalo na čudnovat način u vodi iza krme, gdje se je miješala pruga modre vode u malenim vrtlo-zima s okolišnom tekućinom.

Dne 26. srpnja. — Osidrasmo se pred Montevideom. »Beagle« je imao nalog, da snima najjužnije i istočne obale Amerike južno od La Plate kroz dvije slijedeće godine. Da izbjegnem nepotrebnom ope-tovanju, hoću da ovdje u izvratku složim one dijelove mojega dnevnika, koji se odnose na ove krajeve, a da se ne ću uvijek strogo držati reda u kom smo ih posjećivali.

Maldonado leži na sjevernoj obali Plate, nedaleko od ušća mor-skoga zaliva. To je veoma miran, opustjeli maleni grad; kako je veći-nom običaj u ovim zemljama, gradjen je tako, da ulice teku pod prav-ijm kutom jedne prema drugima, i imadu u sredini veliki trg, koji čini radi svoje veličine jošte očitijom oskudnost na pučanstvu. Imade jedva ikakovu trgovinu; izvoz se ograničuje na nešto malo koža i nešto malo živih goveda. Stanovnici su poglavito posjednici zemljišta, osim toga nešto trgovaca i potrebnih zanatlija, kao što su kovači i stolari, koji obavljaju gotovo sav posao za okružje od pedeset milja. Grad dijeli od rijeke niz pješčanih humaka, koji je po prilici jednu milju širok; sa svih ga ostalih strana opkoljuje otvoren, malo valovit kraj, pokriven jednoličnim slojem lijepe zelene tratine, na kojoj pasu bezbrojna stada goveda, ovaca i konja. Vrlo se malo zemlje obrađuje, dapače i tik do grada. Nekoliko živica od kaktusa i agava pokazuju mjesta, gdje je zasijano nešto pšenice ili kukuruza. Obilježja su čitavoga kraja uzduž sve sjeverne obale Platine jedna drugim slična. Jedina je razlika u tome, što ovdje granitna brda pokazuju smjelije oblike. Scenerija je veoma nezanimljiva; jedva da se nadje koja kuća ili koji zatvoreni komad zemlje ili pače samo koje drvo, da joj dađe izgled miline. I ipak imade, ako smo se neko vrijeme na brodu uhvaćeni zadržavali, čara u neograničenom čuvstvu hodanja preko beskonačnih poljana. Ako se za tim pogled ograniči još na maleni prostor, to će se pričiniti lijepima mnogi predmeti. Neke manje ptice sjajnih boja i jasno zelenu tratinu, koju su goveda na kratko ošišala, rese patuljasti cvjetovi, među koj-ima mi je jedna biljka, što je izgledala kao tratinčica, u pamet dozvala sliku staroga prijatelja. Što bi rekao prijatelj cvijeca o takovom kraju, gdje su čitavi komadi tako nagusto pokriveni s *Verbena melindres*, da se pače iz neke udaljenosti pokazuju u najsjanijem skerletu?

Deset sam sedmica ostao u Maldonadu, u koje sam vrijeme sa-brao gotovo potpunu zbirku od sisavaca, ptica i gmazova. Prije nego li spomenem o njoj nekoliko opazaka, prikazat ću maleni izlet, što sam ga načinio sve do rijeke Polanco, po prilici sedamdeset milja u sje-vernem smjeru. Navest ću za dokaz, kako je sve jeftino u ovoj zemlji, da sam plaćao samo dva dolara za dan ili osam šilinga za dva čovjeka, uključivši po prilici tucet jahaćih konja. Moji su pratioci bili dobro oboružani s pištoljama i sabljama, opreznost, koju sam držao prilično nepotrebnom. Međutim je bila prva novost, što smo je čuli, ta, da su našli na cesti dan prije nekoga putnika iz Montevidea mrtva s pro-rezanim grkljanom. I to se je dogodilo tik jednoga križa, znaka nekoga prijašnjega umorstva.

Prvu smo noć spavali u nekoj udaljenoj kući i tu sam domala iz-našao, da posjedujem dva ili tri predmeta, osobito jedan džepni kompas, koji su pobudili beskrajno udivljenje. U svakoj su me kući molili, da pokažem kompas i da pomoću njega na zemljopisnoj karti naznačim smjer raznih mjesta. Najživlje je čudjenje pobudilo, što ja mogu znati, koji sam ipak bio potpuni stranac, put (jer su smjer i put u ovoj otvo-renoj zemlji sinomini) u mjesta, u kojima nijesam nikada bio. U jednoj je kući poslala neka mlada ženska, koja je ležala bolesna u krevetu, po mene, da me moli, da dodjem k njoj i da joj pokažem kompas. Ako je bilo njezino iznenadjenje veliko, to je bilo moje svakako još veće,

da nađem na takovo neznanje među ljudma, koji posjeduju tisuću goveda i posjede od velikoga prostranstva. To se dađe razjasniti samo tom okolnošću, što samo rijetko stranci posjećuju ovaj udaljeni dio zemlje. Pitali su me, da li se zemlja ili sunce giblje; da li je prema sjeveru toplije ili hladnije; gdje leži Španjolska i mnogo drugih takovih pitanja. Veći je broj stanovnika imao neodredjeni pojam, kao da su Engleska, London i Sjeverna Amerika različita imena za jedno i isto mjesto; ali su znali bolje obavješteni sasma dobro, da su London i Sjeverna Amerika razne zemlje, ali sasma jedna uz drugu, i da je Engleska grad u Londonu! Imao sam sa sobom nekoliko šibica, koje sam zapalio tako, što sam ih odgrizao. To su smatrali tako čudnovatim, da može čovjek sa svojim zubima upaliti vatru, da je obično prisustvovala čitava porodica, da to vidi: jednom su mi nudili jedan dolar za jednu jedinu šibicu. U selu su Las Minas razbijali glave time, što sam ujutru prao svoje lice. Jedan me je od boljih trgovaca upravo ispitavao o tako čudnovatom običaju i o tom, zašto smo na brodu nosili brade, jer da je čuo od moga vodje, da smo to činili. Motrio me je veoma sumnjivo! Moguće da je čuo o pranju u Muhamedovoj vjeri, i jerbo je znao, da sam krivovjerac, možda je došao do zaključka, da su svi krivovjerci Turci. U ovoj je zemlji običaj, da se moli noćište u prvoj najzgodnijoj kući. Udivljenje mom kompasu i moje druge čarolije bile su u stanovitom stepenu korisne, jer sam time, kao i s dugačkim pripovijestima, što ih je vodj o meni pripovijedao, da ja lomim kamenje da znadem razlikovati otrovne od neotrovnih zmija, da sabirem kukce i t. d. donekle plaćao gostoprinstvo ovih ljudi. Pišem upravo, kao da sam bio među stanovnicima središnje Afrike: time ću se slabo ulaskati Banda orientalu; ali to su bili moji osjećaji u ono doba.

Slijedećega smo dana jahali u selo Las Minas. Kraj je bio uopće s nešto brežuljaka, ali inače je ostao neprekidno isti; stanovnik bi ga Pamposa bez sumnje smatrao pravim alpinskim krajem. Zemlja je tako rijetko nastavana, da smo za čitavoga dana susreli jedva jednu jedincatu osobu. Las Minas je mnogo manji pače nego li Mandonado. Leži na jednoj malenoj ravnici, okružen s niskim kamenitim bregovima. Ima obični simetrijski oblik i pruža sa svojom obijeljenom crkvom, koja u sredini stoji, općeno ljepušni izgled. Izvanje su kuće skakale iz tla kao osamljena bića bez okoliša od vrtova i dvorišta. Tako je većinom u ovoj zemlji, za što imadu sve kuće neprijatan izgled. Preko noći smo ostali u nekoj pulperiji ili birtiji. U večer je došao veliki broj Gaucha, da piju rakiju i da puše cigare; njihov se izgled ističe; većinom su veliki i lijepi, ali s ponosnim

Slika 1. Gauchero.

i zlobnim izrazom u svojim licima. Nose često brkove i dugačku, crnu kosu, koja im pada u uvojcima na ramena. Svojim odijelom

jasne boje velikim ostrugama, što zveče na petama, i noževima, što su ih poput bodeža zataklili u svoje pojase (koje često kao i bodeže upotrebljuju), izgledaju kao sasma različito čovječje pleme, različito od onoga, što bi se dalo očekivati po imenu »Gauchero«, jednostavni seljak. Njihova je udvornost pretjerana; nikada ne piju rakije, a da ne bi očekivali, da ćemo je okušati; ali dok su oni tako izvanredno uljudni, čini se da su isto tako pripravnici, ako bi se prilika pružila, da nekome vrat prorežu.

Trećega smo dana išli sasma nepravilnim putem, jer sam bio zaposlen istraživanjem nekih mramornih redova. Na lijepom sm travniku vidjeli mnogo nojeva (Struthio rhea). Neka su jata imala dvadeset do trideset ptica. Ako su stajali na kakovoj malenoj uzvisini i izdizali se nad jasnim nebom, pružali su veoma plemenitu pojavu. U nikom drugom dijelu zemlje nijesam susreo tako pitomih nojeva: iako je bilo do njih dojahati do malene udaljenosti; ali su tada raširili svoja krila, trčali sa razapetim jedrima ispred vjetrova i ostavili doskora konje daleko iza sebe.

U večer smo došli do kuće Dona Juana Fuentesesa, vrlo bogatoga posjednika, koji međutim nije bio poznat nijednom mom pratiocu. Ako se približimo kući kojega stranca, to je običaj, da se ispuni više malenih uljudnosti: jašimo lagano sve do vrata, pozdravimo s »Ave Maria« i dok ne dodje netko i ne umoli da sjašimo, nije u običaju da bismo sami s konja sjahali: odgovor je posjednikov »sin pecado concebido«, bez grijeha začeta. Kada stupimo u kuću, to je u običaju općeni razgovor, dok ne molimo za dozvolu, da smijemo tu prenočiti. Naravno to će se dozvoliti, kako se samo po sebi razumije. Stranac za tim jede zajedno s obitelji i bude mu soba doznačena, u kojoj priredi svoj ležaj s konjskim pokrivačima, koji pripadaju njegovu recadu (ili Pamposkom sedlu). Čudnovato je, kako slične okolnosti dovode slične rezultate u načinu življenja. Na rtu Dobre Nade nalazimo općeno istu gostoljubivost i gotovo iste tačke u etiketi. Međutim je razlika između značaja Španjolca i onoga Holandskoga seljaka u tom, da prvi svoga gosta nikada ne pita ma samo za najmanju stvarcu, koja bi išla preko najužih pravila uljudnosti, dočim čestiti Holandez pita, gdje li je bio, kamo li ide, kakvo li mu je zanimanje i koliko bi mogao imati braće i sestara ili djece.

Malo poslije našega dolaska k Donu Juanu dotjeraše kući jedno veliko stado goveda, iz kojega izabraše tri komada, da ih zakolju za potrebu naseobine. Ova su poludivlja goveda veoma živahna, i jerbo poznaju smrtonosni lazo vrlo dobro, pružala su konjima dug i naporan lov. Pošto smo bili svjedoci bogatstva na govedima, ljudma i konjima, bio je pogled na kukavnu kuću Dona Juana izvanredno čudnovat. Pod je bio iz otvrdnutoga blata i prozori su bili bez stakla; soba se je mogla podčiti samo s nekoliko vrlo prostih stolaca i s par stolova. Ma da je prisustvovalo više stranaca, bile su za večeru samo dvije vrlo napunjene zdjele, jedna s pečenom, a druga s kuhanom govedinom s nekoliko komada bundeva. Osim ovih posljednjih nije bilo nikakovoga drugoga povrća, a pače niti komadić kruha. Za piće je služio veliki zemljani vrč s vodom za čitavo društvo. A ipak je bio ovaj čovjek posjednik više četvornih milja zemlje, od koje bi gotovo svako jutro proizvodilo žito i samo s nešto truda svako obično povrće. Večer se je

sprovela s pušenjem i nešto s pjevanjem, koje je bilo popraćeno s gitaram. Žene su sjedjele sve zajedno u jednom kutu sobe i nijesu jele s muškarcima.

Već je tako mnogo djela o tim zemljama napisano, da bi bilo gotovo suvišno opisivati lazo ili bole. Lazo je od vrlo jakoga, ali tankoga užeta, što je spleteno od sirove kože. Jedan je njegov kraj pričvršćen o širok pojas, koji skupa drži zamršenu ormu recada ili sedla, što se na Pampasu upotrebljava. Drugi drži maleni željezni ili mesingasti prsten, pomoću kojega se može načiniti zamka. Ako hoće Gaucho lazo upotrijebiti, to drži nekoliko kratkih zavoja od laza u ruci u kojoj ima uzde, a u drugoj zamku, koju tako jako raširi, da ima obično promjer od jedno osam stopa. Njom vija oko svoje glave i drži zamku spretnim kretnjama svoje ruke otvorenu; ako je za tim baci, to će je pustiti da padne na koju god tačku, što ju je izabrao. Ako lazo ne upotrebljuje, to ga smota i priveže za stražnji dio recada (sedla). Bole ili kugle su dvojake: najjednostavnije su, koje se poglavito upotrebljuju za lov nojeva, a dva obla kamena, koji su kožom presvučeni i spojeni s tanko spletenim, po prilici osam stopa dugačkim remenom. Druga se vrsta razlikuje samo u tom, što su kod nje tri kugle spojene remenom u zajedničkom središtu. Gaucho drži najmanju od trih kugala u svojoj ruci i vija s obim drugim neprekidno oko svoje glave; za tim gadja i baci ih, da kroz zrak vijaju. Čim se kugle dotaknu bilo kakova predmeta, omotaju se oko njega, prekriže se zajedno i čvrsto se na nj objese. Veličina se i težina kugala mijenja prema svrsi, za koju se upotrebljuju: ako su od kamena, to ih znadu s takovom silom baciti, da znadu, ma da nijesu veće od jabuke, kadšto konju nogu prelomiti. Vidio sam kugle iz drva, koje nijesu bile veće od repe, za lov konja, da se pri tom ne ozlijede. Glavna je poteškoća kod upotrebljavanja kao laza tako i bola u tom, da jašimo tako dobro, da možemo s njima u najbržem trku i kod iznenadnih zaokreta uvijek nad glavom vijati i uz to gadjati: pješice bi svatko domalo naučio tu vještinu. Jednoga sam se dana zabavljao na taj način, da sam jašio u trku i kuglama nad svojom glavom vijao, kada li se slučajno slobodna kugla sukobi s nekim grmom. Kako se je time njezino okretanje odstranilo, padne direktno na tle; ali kao nekom čarolijom uhvati jednu nogu moga konja; druga kugla bje mi izbljena iz ruke i konj bje sasna uhvaćen. Srećom bio je on stara iskusna životinja, koja je znala, što to znači; inače bio bi se vjerojatno tako dugo koprcao, dok ne bi pao na zemlju. Gauchi su rikali od smijeha; vikali su, da su vidjeli, kako se love sve vrste životinja, ali da nijesu prije još nikada vidjeli, da se je koji čovjek sam uhvatio.

U slijedeća sam dva dana dospio do najdalje tačke, koju da istražim, bilo mi je osobito stalo. Kraj je bio istoga značaja, dok napokon nije zelena tratina više umarala, nego li kakav prašni kraj. Svakuda smo vidjevali veliki broj jarebica (*Nothura major*). Ove ptice ne žive u jatima i ne skrivaju se kao Engleska vrsta. Čini se da su vrlo bedaste ptice. Čovjek na konju može na taj način, da jaši u krugu oko na okolo ili radije u zavojici, tako da se sve više približava, toliko ih poubijati, koliko samo hoće. Običniji je način njih lovit s otvorenom zamkom ili malenim lazom, koji je načinjen od stijega nojeva pera, koji je pričvršćen na kraju dugačke palice. Dječak na mirnom starom konju

može često uhvatiti na taj način trideset ili četrdeset u jednom danu. U arktičkoj Sjevernoj Americi love Indijanci polarnoga zeca tako, da idu u zavojici oko njega, dok leži na svom ležaju; podne drže najboljom dobom, kada stoji sunce visoko, a lovčeva sjena nije jako dugačka.

Na našem smo povratku u Maldonado pošli malo drugim putem. U blizini sam Pan de Azucare, tačke, koja je svima onima dobro poznata, koji su uz Platu jedrili, ostao jedan dan u kući nekoga vanredno gostoljubivoga staroga Španjolca. Rano smo se ujutru popeli na Sierra de la Animas. Sunčani je istok činio sceneriju mal ne čarobnom. Prema zapadu je pogled sizaao preko goleme jednolične ravnice, sve do brda kod Montevidea, a na istok preko valovite zemlje od Maldonada. Na vrhu se je brda nalazilo više malenih gomila kamenja, koje su očito bile već mnogo godina tamo postavljene. Moj me je pratilac uvjeravao, da je to djelo Indijanaca iz starih vremena. Hrpe su bile slične, ali mnogo manje, nego su one, što se tako često nalaze u Walesu. Čini se, da je općenita strast čovjeka, želja, da trajno naznači svaki događaj na najvišoj tački okolišnoga kraja. Današnjega dana ne postoji ni jedan jedincati Indijanac, niti civilizovani niti divlji u tom dijelu pokrajine; takođerj meni nije poznato, da su predjašnji stanovnici ikakovo drugo izvješće ostavili, do ovih neznatnih kamenih gomila na vrhu Sierra de la Animas.

Čudnovato je općeno i gotovo potpuno pomanjkanje drveća u Banda Orientalu. Nekoje kamenite bregove pokriva djelomice šikara i uz veće rijeke osobito sjeverno od Las Minasa, nijesu vrbe neobične. U blizini sam Arroyo Tapasa čuo o jednoj šumi od palama i jedno sam takovo drvo znatne veličine vidio u blizini Pan des Azucara na trideset i petom stupnju južne širine. Ovo drveće kao i ono, što ga Španjolci sade, čine jedinu iznimku obzirom na općeno pomanjkanje šuma. Među uvedenim vrstama spomenut ću topole, masline, breskve i ostalo voće. Breskve uspijevaju tako dobro, da daju glavno gorivo drvo za grad Buenos Ayres. Vanredno ravne zemlje, kakova je Pampas, čini se da su rijetko zgodne za rastenje drveća. Moguće da se dade to pripisati snazi vjetra ili i načinu drenaže. Ali međjutim u okolici Maldonada narav zemlje ne daje nikakova takova temelja; kameniti bregovi pružaju zaklonjena mjesta, koja takođerj imaju različite vrste tla; maleni su potoci obični na dnu gotovo svake doline, a čini se, da je glineno tlo zgodno, da ušćuva vlagu. S velikom se je vjerojatnošću čišlo do zaključka, da je prisutnost drveća određena godišnjim iznosom vlage; međjutim pada u toj pokrajini kroz zimu izvanredno mnogo i obilno kiše, i ako je ljeto suho, to ipak nije ni na koji pretjerani način. Vidimo, kako gotovo čitavu Australiju pokriva visoko drveće, pa ipak imade ta zemlja mnogo sušu klimu. Zato nam valja, da se ogledamo za kojim mu drago drugim, nepoznatim uzrokom.

Ako ograničimo naš prijedlog samo na Južnu Ameriku, to će nas sigurno iskušavati nazor, da drveće samo u vrlo vlažnoj klimi uspijeva; jer ovdje slijedi granica šumske zemlje na vanredno čudnovat način onu od vlažnih vjetrova. U južnom dijelu kopna, gdje prevladuju zapadne oluje nakrcane vodenim parama iz Tihoga Oceana, pokrivaju svaki otok na probijenoj zapadnoj obali od 38° j. š. sve do najskrajnjega rta Ognjene Zemlje nagusto neprohodne šume. Na istočnoj strani Cordillere, u istoj širini, gdje modro nebo i lijepo podneblje pokazuju,

da je atmosfera pri njezinom prijelazu preko brda oteta njezina vlaga, nose suhe ravnice Patagonije izvanredno mršavu vegetaciju. U više sjevernim dijelovima kopna unutar granica stalnih jugo-istočnih pasatnih vjetrova rese divne šume istočnu stranu, dočim se može opisati zapadna obala sve do 32° j. š. kao pustinja: na ovoj zapadnoj strani sjeverno od 4° j. š., gdje pasatni vjetar gubi svoju pravilnost i gdje periodično padaju jake kiše, primaju obale Tihoga Oceana, koje su u Peruu izvanredno puste, u blizini Cap Blanca, značaj bujnosti, koji je u Guayaquilu i na Panami tako glasovit. Stoga imaju u južnijim i sjevernijim dijelovima kopna šumoviti i pusti dijelovi zemlje obzirom na Cordilleru upravo obratni položaj, a očito taj položaj određuje smjer glavnih vjetrova. U sredini se kopna nalazi široka pruga, u koju spada središnja Chile i pokrajina La Plata, gdje ne trebaju kišni vjetrovi prelaziti preko visokih gora, i gdje zemlja niti je pustinja niti sa šumom pokrivena. Ali ako se ograničimo na Južnu Ameriku, to ima sam zakon, da drveće uspijeva samo u klimi, koju čine vlažnom kišni vjetrovi, veoma oštro istaknutu iznimku na Falklandskim otocima. Ovi otoci, koji se nalaze na istoj visini s Ognjenom Zemljom i koji su od nje samo dvije sto do tri sto milja udaljeni, koji posjeduju mal ne sličnu klimu, gotovo identični geološki sastav, zgodna mjesta i istu vrstu tla, mogu se podičiti samo s malo tresetnih biljki, koje zaslužuju, tek da ih se nazove grmljem, dok je na Ognjenoj Zemlji nemoguće naći ma samo jedno jutro zemlje, koje ne bi pokrivala najgušća šuma. U ovom slučaju pogoduje smjer jakih oluja kao što i morske struje prenošenju sjemenaka iz Ognjene Zemlje, kao što to dokazuju canoi i stabla, koja otjerana iz ove zemlje budu često izbačena na kopno na obalama zapadnih Falklandskih otoka. Moguće da od toga potiče, što ima mnogo bilja, koje je zajedničko obim zemljama: ali što se tiče drveća iz Ognjene Zemlje, dapače direktno učinjeni pokusi, da ih se zasađi, nijesu pošli za rukom.

Za našega sam boravka u Maldonadu sabrao više sisavaca, osamdeset vrsta ptica i mnogo gmazova uključivši devet vrsta zmijsa. Od urođenih je sisavaca jedini, što je preostao i koji je znatne veličine, a često dolazi, *Cervus campestris*. Ovaj je jelen izvanredno čest i dolazi u malenim stadima po svim krajevima, što graniče s Platom i u sjevernoj Patagoniji. Ako se netko po tlu pužajući lagano stadu približi, dođe često jelen iz znatiželje blizu, da ga motri. Na taj je način meni uspjele, da sam s jednoga mjesta ubio tri komada iz jednoga i istoga stada. Ma da su tako pitomi i znatiželjni, ipak su vanredno oprezni, ako im se hoćemo približiti na konju. U ovoj zemlji ne ide nitko pješice, i jeleni poznaju čovjeka kao svoga neprijatelja, samo ako je na konju i ako je oboružan s bolama. U jednom sam se novijem naselju u sjevernoj Patagoniji, u Bahía Blanci, silno začudio, kada sam našao, kako je malo mario jelen za prasak puške: jednoga sam dana pucao deset puta iz daljine od osamnaest jarda u životinju, koja se je više čudila tome, što je tane paralo tlo, nego li prasku hica. Pošto mi je prah izašao, bio sam prinuđen, da se ustanem (moram priznati na moju sramotu kao lovac; ipak sam kadar pticu ustrijeliti dok leti) i da vičem, dok nije jelen utekao.

Najčudnovatija je činjenica kod ovih životinja silno jaki i odurni miris, što izlazi iz mužjaka. Nije ga moći opisati: više me je puta

ogavnost gotovo svladala, dok sam svlačio kožu primjerka, koji je sada nadjeven u zoološkom muzeju. Kožu sam svezao u svileni rubac i tako je nosio kući. Pošto je bio rubac opran, neprestano sam ga opet upotrebljavao, i naravno bio je isto tako opetovano pran. Uza sve sam to opažao svaki put još poslije jedne godine i sedam mjeseci, kada sam ga raširio, sasna jasno miris. To je sigurno primjer ustrajnosti, koji pobudjuje divljenje, kod nekakove stvari, koja mora biti uz to po svojoj naravi izvanredno suptilna i hlapiva. Često sam nalazio, kada sam u udaljenosti od po milje od vjetra mimo stada prolazio, čitav zrak zasićen s tim isparinama. Mislim, da je miris kod mužjaka najjači u doba, kada je njegovo rogovlje potpuno ili je prosto od dlakave kože. Ako se nalazi u tom stanju, to dakako nije moći njegovo meso jesti; medju tim Gauchi tvrde, da se miris odstrani, ako se neko vrijeme u frišku zemlju zakopa. Negdje sam čitao, da stanovnici otoka na sjeveru od Škotske rade s mirisavim tjelesima ptica, što ribu love, na sličan način.

Slika 2. Kapibara.

Razred je glodavaca po broju vrsta vrlo mnogobrojan i samo sam od miševa dobio ne manje nego osam vrsta. I najveći je glodavac na svijetu, *Hydrochoerus capybara* (kapibara ili vodena svinja), ovdje čest. Jedan je primjerak, što sam ga ubio u Montevideu, bio težak devedeset i osam funti: njegova je duljina iznosila od vrha gubice sve do zakršjaloga repa tri stope i dva palca. Ovi veliki glodavci posjećuju kadšto otoke u ušću Plate, gdje je voda posvema slana, ali su daleko češći na obalama slatkih jezera i rijeka. U blizini Maldonada žive obično tri ili četiri zajedno. Danju leže ili medju vodenim biljem ili pasu sasna otvoreno na travnatoj ravnici. Ako ih gledamo iz daljine, to su radi njihova hoda i radi boje slični svinjama: ali ako

sjede na svojim butovima i pažljivo motre koji mu drago predmet s jednim okom, poprimaju oblik svojih srodnika, zamorčeta ili kunića. Njihovo lice gledano isto tako s prijeda kao što i sa strane daje upravo smiješan pogled radi velike visine njihovih čeljusti. Kod Maldonada su bile ove životinje vrlo pitome; kako sam oprezno koracao, približio sam se do četiri stare životinje na tri jarda. Vjerojatno dade se ova pitomost time rastumačiti, što je jaguar već nekoliko godina protjeran i što Gaucho drži, da nije vrijedan muke lov na njih. Kako sam se im sve više približavao, oglasili su se često na osobit način, duboko roktajući, pri čem nema mnogo pravoga tona, već što je prije posljedica izbacivanja zraka: jedini glas, koji poznajem, koji je nešto ovom sličan, je prvo hrapavo lajanje velikoga psa. Pošto sam ovu četvoricu gotovo na dohvat ruke (a oni opet mene) više minuta promatrao, baciše se u punom trku u najvećoj žurbi u vodu i pri tom na svoj način zalajše. Pošto su kratki komad puta ronili, dodjoh opet na površinu, ali su pokazali samo gornji dio svoga tijela. Kada ženka pliva u vodi, a ima mlade, to bi imali, kako se pripovijeda, ovi na njezinim leđjima sjedjeti. Životinje je moći vrlo lako u množini ubiti; ali im je koža samo od slabe vrijednosti, a meso je bez ukusa. Na otocima su u Rio Parani izvanredno obični i daju jaguaru najobičniju lovinu.

Tukutuko (*Ctenomys brasiliensis*) je čudnovata malena životinja, koju je moći u kratko opisati kao glodavca s načinom života krtice. U nekim je dijelovima zemlje izvanredno mnogobrojan, ali je teško dočepati se ga i kako mislim ne dolazi nikada iz zemlje napolje. Izbacuje na otvoru svojega duplja gomilu zemlje, sličnu onoj od krtice, ili manju. Znatni su dijelovi zemlje od ovih životinja tako potkopani, da konji kod prelazanja propadaju. Čini se da je tukutuko do neke mjere društven; čovjek je, koji mi je primjerke pribavljao, uhvatio zajedno šestoricu i rekao mi, da je to vrlo često. U načinu su života noćni, a glavna im je hrana biljno korijenje, koje uzrokuje njihovo kopanje prošireno blizu površine. U opće saznajemo za ovu životinju po nekakom osobitom zvuku, što ga daje od sebe, dok se nalazi ispod površine zemlje. Tko ga prvi put čuje, iznenadi se veoma; jer nije lako reći, od kuda dolazi, a također je nemoguće iznaći, koja li ga vrsta životinje daje od sebe. Zvuk je u kratkom, ali ne oporom nosnom roktanju, koje se po prilici četiri puta brzo jedno za drugim monotono opetuje: ime su tukutuko dali životinji oponašajući njegov glas. Gdje je životinja česta, moći ju je u svako doba dana čuti, a više puta upravo ispod svojih nogu. Ako ga držimo u sobi, to se tukutuko giblje lagano i nespretno, i čini se da je to posljedica, što su mu stražnje noge izvrćene; jer zglobna čašica njegove bedrene kosti nema neke stanovite veze, nikako nije kadar, da skoči i na najmanju osovnu visinu. Vanredno su glupi, kada kušaju da uteku; ako su gnjevni ili prestrašeni, to daju od sebe svoj tukutuko. Od onih su, što sam ih posjedovao, postali neki pače već prvoga dana sasna pitomi i nijesu pokušali niti ugristi niti uteći; drugi su bili nešto divljiji.

Čovjek je, koji ih je ulovio, tvrdio, da se nadju vrlo mnogi, koji su sasna slijepi. U takovom se je stanju nalazio jedan primjerak, što sam ga u žesti konzervirao; g. Reid misli, da je to posljedica upale kože migavice. Dok je bila životinja još živa, držao sam svoj prst po palca pred njezinom glavom, a ona ga nije ni najmanje zamjetila: ne-

djutim je našla svoj put oko sobe isto tako dobro kao i druge. Ako gledamo na sasna podzemni način života tukutuka, to ne može biti slijepoća, ako je i česta, nikakovo ozbiljno zlo. Ali čin se neobično, da bi koja mu drago životinja posjedovala udo, koje bi bilo izvrgnuto čestim ozljedama. Lamarck bi bio u svojim spekulacijama (i vjerojatno s više istinitosti, nego je to kod njega običajno) o slijepoći *Aspalaxa* (zemnoga kućeta), jednoga glodavca, što živi pod zemljom, koju je slijepoću zadobio malo pomalo i *Proteusa* (čovječje riblice), jednoga vodozemca, što živi u tamnim vodom napunjenim pećinama, ushićen ovim činjenicama, da ih je poznavao; kod obih se životinja nalazi oko u gotovo rudimentarnom stanju i pokriveno je od nekakove žilave kože i tjenice. Kod obične je krtine oko izvanredno maleno, ali potpuno, ma da mnogi anatomske dvoje, da li stoji s pravim vidnim živcem u savezu; sigurno je, da mora njezin vid biti veoma nepotpun, ma da je vjerojatno životinji od koristi, kada ostavi svoje duplje. Kod tukutuka je, koji kako mislim nikada ne dolazi na površinu zemlje, oko prije nešto veće, ali je često slijepo i beskorisno, ma da, kako se čini, ne uzrokuje životinji nikakovu neudobnost; bez sumnje bi Lamarck kazao, da se tukutuko nalazi sada u prijelazu u stanje *Aspalaxa* i *Proteusa*.

Ptice su mnogih vrsta vanredno česte na valovitim travnicima oko Maldonada. Nalazi se ovdje više vrsta jedne porodice, koju je svojom gradnjom i načinom života srodna s našim brljcima: jedna je od njih znamenita (*Molothrus niger*) radi njezina načina života. Često ih je vidjeti, kako po više njih zajedno stoji na leđjima krave ili konja. I dok se spuste na koju živicu i na suncu svoje perje čiste, kušaju pjevati ili bolje reći siktati; glas je vrlo osobit i sličan onome, što ga čujemo, kada zračni mjehurići brzo izilaze pod vodom iz kakova malenoga otvora i prouzrokuju oštar glas. Po Azari leže ova ptica kao i kukavica svoja jaja u gnijezda drugih ptica. Domaći su mi stanovnici opetovano pripovijedali, da ima sigurno nekakova ptica, koja ima takav običaj, i moj je pomoćnik kod sabiranja, koji je veoma pouzdana osoba, našao gnijezdo vrapca ove zemlje (*Zonotrichia matutina*), u kom se je nalazilo jedno jaje, koje je bilo veće od drugih i različite boje i oblika. U Sjevernoj se Americi nalazi jedna druga vrsta *Molothrusa* (*M. pecoris*), koja ima sličan način života poput kukavice i koja je u svakom pogledu s Platinom vrstom veoma blizu srodna, dapače i u tako neznatnim svojstvima, kao što je, da i ona stoji na leđjima goveda. Razlikuje se samo u tom, što je nešto manja, dalje svojim perjem, koje je, kao što su i jaja, neznatno različite boje. Ovo se podudaranje u načinu života kod vrsta, koje jedna drugu zamjenjuju, a dolaze na protivnim dijelovima velikoga kopna, ističe uvijek kao zanimljivo, ma da i nije ništa neobično.

Gospodin je Swainson s pravom opazio, da su izuzev *Molothrus pecoris*, kom valja još dodati *Molothrus niger*, kukavice jedine ptice, koje se mogu u istinu nazvati parazitskima, naime, koje se na neki način privežu uz koju drugu životinju, čija toplina njihove mlade dovede k životu, od čije hrane žive i čija bi smrt u doba djetinjstva uzrokovala njihovu smrt. Čudnovato je, da se neke vrste, ali ne sve, kao što od kukavice tako i od *Molothrusa* podudaraju u toj jednoj tuđoj crti načina života, naime u njihovu parazitskom raz-

mnažanju, dočim su gotovo u svakoj drugoj tački načina života jedne od drugih sasmas različite: *Molothrus* je, kao i naš brljak, vanredno društven i živi na otvorenim ravninama sasmas jednostavno: kukavica je, kako to svatko znađe, na osobit način plašljiva ptica, traži sakrivenu gušturu i živi od plodova i gusenica. I u svojoj su gradji oba roda veoma različita. Mnoge su teorije, pače frenološke, postavljene, da se rastumači, kako je postala navika kukavičina, da leže svoja jaja u gnijezda drugih ptica. Po mom je mišljenju samo g. Prévost svojim opažanjima osvijetlio ovu zagonetku: on nalazi, da se ženska kukavica, koja po većini posmatrača leže najmanje četiri do šest jaja, mora pariti s mužjacom svaki put, pošto je samo jedno ili dva jaja izlegla. Ako bi bila ženska kukavica prisiljena, da sjedi na svojim vlastitim jajima, to bi morala ili na svim zajedno sjedjeti i stoga bi morala ona, koja su se najprije izlegla, ostaviti tako dugo, da bi se vjerojatno pokvarila, ili bi morala na svakom jaju ili na svaka dva jaja, čim bi se izlegla, sjedjeti: ali kako se kukavica zadržava u našim širinama kraće vrijeme, negoli ikoja druga ptica selica, to ne bi sasmas sigurno imala dovoljno vremena, da othrani mlade, koji bi slijedili jedni za drugima. Stoga možemo u činjenici, da se kukavica više puta pari i svoja jaja leže u vremenskim razmacima, prepoznati uzrok, što ona leže jaja u gnijezda drugih ptica i što ih prepušta brizi hranitelja. Ja veoma naginjem tome, da je taj nazor pravi, jer sam sasmas neodvisno od toga (kako ćemo kasnije vidjeti) došao do analognoga zaključka obzirom na Južno Američkoga noja, čije ženke, ako se smijem tako izraziti, žive kao nametnice jedne na drugima: nalme svaka ženka leže više jaja u gnijezda od više ženki, i muški noj preuzima svu brigu oko sjedjenja na njima, kao tuđji hranitelj kod kukavice.

Još ću samo dvije druge ptice spomenuti, koje su vrlo česte, a svojim se načinom života veoma ističu. *Saurophagus sulphuratus* je tip velike Američke grupe tiranskih muholovki. U svojoj se gradji približuje mnogo pravim svračcima, ali se svojim načinom života dađe usporediti s mnogim pticama. Dok sam lovio u polju, motrio sam često, kako je nad jednim mjestom lebdio poput jastrijeba i tada odletio do drugoga mjesta. Ako ga vidimo, kako na taj način u zraku lebdí, to ćemo ga vrlo lako držati za koju pticu grabilnicu; ali njegovo napadanje zaostaje, kao što u snazi tako i u brzini, znatno za onim od jastrijeba. U drugo se vrijeme zadržava *Saurophagus* u blizini vode, tuj sjedi tiho poput vodomara i lovi svaku malenu ribu, koja dođe u blizinu ruba. Nerijetko drže ovu pticu ili u kavezima ili s odrezanim krilima na dvorštu. Postaju doskora pitome i vrlo su zabavne sa svojim lukavim, čudnovatim ponašanjem, koje su mi opisali kao da je slično onomu od obične svrake. Leti valovito, jer se čini da je za pticu težina glave i kljuna prevelika. U večer uzme *Saurophagus* svoje mjesto na kakovu grmu, često uz cestu, i neprestance opetuje bez ikake promjene glasnu i u glavnom ugodnu viku, koja je na neki način slična artikulovanim riječima: Španjolci kažu, da zvuči kao riječ »bien te veo« (dobro te vidim), za što su mu to ime dali.

Jedna je ptica rugalica (*Mimus orpheus*), koju stanovnici nazivlju kalandrija, znamenita, jer na neki način mnogo ljepše pjeva, nego li ikoja druga ptica u zemlji: to je svakako gotovo jedina ptica

u Južnoj Americi, kod koje sam motrio, da odabire mjesto u svrhu pjevanja. Pijev je moći usporediti s onim od voljica, ali je snažniji; nekoliko se hrapavih zvukova i nekoliko vrlo visokih spaja s ugodnim cvrkutom. Čuje se samo u proljeće. U drugo je doba njegov glas hrapav i ni iz daleka nije harmoničan. U blizini su Maldonada bile ove ptice pitome i smione; neprestance su posjećivale u velikom broju kuće, da kljuju meso, što je visjelo na stupovima ili na zidovima: ako je došla koja mu drago druga malena ptica, da i ona na gozbi sudjeluje, to ju je kalandrija domalo otjerala. Na prostranim nenastanjenim ravninama Patagonije živi jedna druga srodna vrsta (*Orpheus patagonicus d'Orbigny*), koja nastava u dolinama, koje pokriva trnovito grmlje; ovo je divljija ptica i imade neznatno različiti ton u svom glasu. Čini mi se, da je to znamenita okolnost, jer pokazuje fine nianse u različnosti i u načinu života, da sam bio, sudeći samo po ovom posljednjem, kada sam ovu drugu vrstu prvi put vidio, mnijenja, da je različita od one vrste kod Maldonada. Kada sam se kasnije zadobavio jednoga primjerka i kada sam obje bez osobite pomnje jednu s drugom usporedio, činile su mi se tako slične, da sam svoje mnijenje promijenio; g. Gould veli mi sada, da su sigurno različite; zaključak, koji se podudara s neznatnom razlikom u načinu života, koja je međjutim bila njemu nepoznata.

Broj, pitomost i ogavni način života Južno Američkih sokolova, što žderu strvinu, ističe se na osobit način svakomu, koji je vičan samo motriti ptice iz Sjeverne Evrope. U taj popis valja uključiti četiri vrste karakare ili *Polyborus*, Brazijskoga lešinara, galnazu i kondora. Karakare meću po njihovoj gradji među orlove: doskora ćemo vidjeti, kako im zlo pristaje tako visok položaj. Svojim načinom života zastupaju sasmas dobro mjesto naših vrana, svraka i gavranova, piče grupe, koja je veoma raširena po ostalom svijetu, ali koja posvema manjka u Južnoj Americi. Počnimo s *Polyborus brasiliensis*. To je česta ptica, koja ima veoma veliko geografsko rasprostranjenje; vrlo je mnogobrojna na travnatim savanama od La Plate, gdje je poznadu pod imenom »carrancha«, i nije nipošto rijetka. Po čitavoj se neplodnoj ravnici Patagonije, u pustinji između rijeka Negro i Colorado, nalazi ova ptica u velikom broju neprestance na cestama, da izjeda mrtva tjelesa životinja, koje slučajno uginu od umora i od žeđje. Ma da su po tom u ovim suhim i otvorenim zemljama, isto

Slika 3. Carrancha.

tako kao i na suhim obalama Tihoga Oceana česte, nalaze se ne manje također kao stanovnici neprohodnih šuma Zapadne Patagonije i Ognjene Zemlje. Carranche isto tako kao i chimangi posjećuju neprestance u velikom broju estancije i klaonice. Ako na ravnici ugine koja životinja, to počne galinazo svoj ručak, a za tim dodju obje vrste *Polyborusa* i očiste kosti. Ma da se po tom ove ptice zajedno hrane, nijesu nipošto prijateljice. Dok carrancha sjedi mirno na grani kojega drveta ili na tlu, liječe chimango dugo vremena neprekidno naprijed i natrag, gore i dolje u polukrugu i kuša svaki put, dok je na dnu svoga lećenja u luku, da pogodi svoga većega rodjaka. Carrancha malo mari za to, izuzevši, da s glavom kima. Ma da se carranche često u velikom broju sakupljaju, ipak nijesu društvene; jer ih je na pustim mjestima vidjeti pojedinačno ili češće u parovima.

Kako se kaže, carranche bi imale biti vrlo lukave i da krađu veliki broj jaja. Također kušaju, isto tako kao i chimango, ključvati kraste s ranjenih ledja konja i mazge. S jedne strane siromašna životinja s obješenim ušesima i sa zgrbljenim ledjima, a s druge strane ptica, koja nad njom lebdi i iz daljine od jednoga jarda vreba na ogavni zalogaj, daju sliku, koju je prikazao kapetan Head sa živahnošću i tačnošću, koja je njemu prirodjena. Ovi nepravilni orlovi ubijaju izvanredno rijetko bilo kojega mu drago živoga sisavca ili pticu. Njihov je način života kao lešinarska ptica, što strvinu ždere, svakomu očit, tko je spavao na pustoj ravnici Patagonije; jer kada se probudi, opaziti će na svakom malenom humku, što ga opkoljuju, po jednu od takovih ptica, koja ga straži sa zlobnim pogledom: to je črta u scenaciji zemlje, koju će svatko opet prepoznati, koji je kroz nju proputovao. Ako podje društvo ljudi s psima i konjima u lov, to će ih danju slijediti više ovakih pratilaca. Kada se je ptica nažderala, istakne se gola gusa; u to vrijeme, a i uopće nije carrancha vrlo živahna, pitoma i plašljiva ptica. Njezino je lećenje teško i lagano, kao u naše vrane. Vrlo rijetko lebdi vrlo visoko; ali sam dva puta vidio jednu, kako se u velikoj visini s lakoćom kliše kroz zrak. Hoda (usuprot skakutanju), ali potpuno ne tako brzo, kao mnogi njezini srodnici. U neko je vrijeme carrancha veoma bučna, ali obično nije: njezin je glas glasan, vrlo hrapav i osobit, i moći ga je usporediti s glasom španjolskoga grienoga g, za kojim slijedi dvostruko r; kada se glasa ovim glasom, diže sve više svoju glavu, dok se napokon tjeme sa široko otvorenim kljunom ne dotiče mal ne donjega dijela ledjiju. Ta je činjenica, u koju su sumnjali, potpunoma istinita, jer sam ih vidio više puta s glavom natrag u sasna obrnutom položaju. K ovim opažanjima mogu još po visokom autoritetu Azare dodati, da se carrancha hrani s crvima, ljušturama, puževima, skakavcima i žabama, i da progoni galinaza tako drugo, dok nije ova ptica prisiljena, da povraći strvinu, što ju je možda malo prije proždrla. Napokon Azara navadja, da se po više carrancha, pet ili šest zajedno, udružuje u lov na veće ptice, pače i na čaplje. Sve ove činjenice pokazuju, da je to ptica vrlo promjenljivoga načina života i prilične snage u iznalaženju.

Polyborus Chimango je znatno manji nego li posljednja vrsta. On je pravi svežderac i jede pače i kruh; mene su uvjerali, da čini u Chiloi znatni kvar na krumpirištima time, što iskapa krumpir, pošto su ga zasadili. Od svih je lešinara on obično posljednji, koji

ostavlja kostur mrtve životinje i često ga je moći vidjeti u unutrašnjosti rebara kakove krave ili kakova konja, kao pticu u krijetci. Druga je vrsta *Polyborus Novae Zelandiae*, koja je na Falklandskim otocima veoma obična. Ove su ptice u mnogom pogledu sa svojim načinom života slične carranchama. Živu od mesa mrtvih životinja i od proizvoda morskih; i na školjevima Ramirez moraju uzimati svu svoju hranu iz mora. Izvanredno su pitomi i bez straha i zadržavaju se u blizini kuća radi otpadaka. Kada lovačko društvo ubije koju životinju, to se sakupe domala ove ptice u velikom broju i ustrpljivo čekaju sjedeći na svim stranama okolo po zemlji. Pošto se nažderu, iskoče im znatno njihove gole guše, od česa izgledaju ogavne. Napadaju stare ranjene ptice; na jednoga je morovrana, što su ga u tom stanju na obalu donijeli, odmah više njih napalo, kojemu su smrt pospješili svo-

Slika 4. Chimango.

jim udarcima. »Beagle« je bio samo kroz ljeto kod Falklandskih otoka; ali časnici s »Adventure«, koji su tamo bili zimi, spominju mnogo izvanrednih primjera smjelosti i proždrljivosti ovih ptica. Faktično su napali na psa, koji je tik nekoga gospodina od društva spavao, i lovcima je bilo teško, da zapriječe, da ne otmu ove ptice nastrijeljene guske ispred njihovih očiju. Navadja se, da njih po više u zajednici (time slično carranchama) čeka pri otvoru u stan kuničev i da za tim zajedno navale na životinju, ako izadje napolje. Neprestance su dolijetali na palubu broda, dok je bio u luci, i valjalo je oštro na njih paziti, da se zapriječi, da ne bi otkinuli kožu s brodske opreme ili da ne ukradu meso ili divljač. Te su ptice vrlo drske i znatizeljne; pobiru gotovo svaku stvarcu sa zemlje, jedan su veliki crno lakovani šešir gotovo jednu milju daleko odvucli, isto tako par teških kugli, što se upotrebljuju za lov goveda. G. Usborne je pretrpio pri snimanju

obale još bolniji gubitak; ukradoše mu naime maleni Katerov kompas u crvenoj kutiji od Maročke kože, kojega nijesu više našli. Povrh toga su ove ptice svadljive i veoma strastvene, i od bijesa znadu svojim kljunom kidati tratinu. Zapravo nijesu društvene, ne lete jako visoko, a lete teško i nespreno; po tlu trče izvanredno brzo, slično gnjetlima. Veoma su bučne i daju od sebe više oštrih glasova, a jedan je od njih sličan onom od naše vrane; zato ih lovci na tuljane nazivlju stalno vranama. Čudnovata je okolnost, što kad grakću bacaju glavom gore i dolje na isti način kao i carrancha. Gnijezde na kamenitim školjima uz morsku obalu, no samo na malenim susjednim otočićima, ali ne na

Slika 5. Galinazo.

dva glavna otoka; to je osobita opreznost kod tako pitome ptice, koja je bez straha. Lovci na tuljane kažu, da je kuhano meso ovih ptica posvema bijelo i vrlo dobro za jelo; međutim mora imati onaj odvažnosti, koji okuša takav ručak.

Sada imamo spomenuti samo Brazilijskoga lešinara (*Vultur a u r a*) i galinaza. Prvi se nalazi, gdje je zemlja samo umjereno vlažna, od Cap Horna pak sve do Sjeverne Amerike. Za razliku od *Polyborus brasiliensis* i chimanga, našao je put i do Falklandskih otoka. Brazilijski je lešinar ptica, koja živi pojedince ili najviše u dvoje. Moći ga je odmah iz velike daljine prepoznati po tom, što leti visoko u zraku lebdeć uz to izvanredno elegantno. Poznato je, da je pravi strvinar. Na zapadnoj obali Patagonije, između na gusto šu-

movitih otočića i rastrganoga kopna, živi isključivo od onoga, što more izbaci i od strvine uginulih tuljana. Gdje god se ove životinje na liticama sakupe, vide se lešinari. Galinazo (*Cathartes atratus*) ima različito geografsko rasprostranjenje od posljednje vrste, jer ne dolazi nikada južnije od 41° južne širine. Azara pripovijeda, da imade predaja, po kojoj se ove ptice za vrijeme osvojenja nijesu nalazile u blizini Montevidea, ali da su kasnije slijedile stanovnike iz sjevernijih okružja. Današnjega su dana mnogobrojne u dolini Colorada, koji teče tri stotine milja tačno na jugu od Montevidea. Vjerojatno je, da je to daljnje putovanje nastupilo poslije Azarinoga vremena. Galinazo voli uopće vlažno podneblje ili bolje reći blizinu slatke vode. Zato je u Braziliji i u La Plati izvanredno čest, dočim ga nije nikada našli na suhim i pustim ravninama sjeverne Patagonije, izuzev blizine bilo koje rijeke. Ove ptice posjećuju čitav Pampas sve do podnožja Cordillere; ali u Chili nijesam nikada nijednoga vidio ili o takovom čuo; u Peruu ih štede kao čistioce. Ove je lešinare moći s potpunim pravom nazvati društvenim, jer, kako se čini, oni nalaze zadovoljstvo u društvu i ne dovodi ih zajedno samo privlačivost zajedničkoga plijena. Za ljepoga je vremena moći često motriti čitavo jato u velikoj visini, pri čem svaka ptica u najdražesnijim zakretima u krugu jedri, a da ne zatvori svojih krila. Očito je, da to čine samo od zadovoljenja u kretanjama ili moguće da to stoji u odnošaju s njihovim bračnim vezama.

Sada sam spomenuo sve lešinare izuzev kondora; opis njegov bit će zgodniji, kada posjetimo zemlju, koja više odgovara njegovu načinu života, nego li ravnice La Plate.

Na jednoj sam širokoj pruzi od pješčanih humaka, što dijele Lagunu del Potrero od obale Plate, nekoliko milja daleko od Maldonada, našao hrpu onih ostaklenih kremenih cijevi, koje se na taj način načine, što grom udari u rahli pijesak. Ove su cijevi u svim pojednostima slične onima od Drigga u Cumberlandu, što su opisane u Geological Transactions. Jer pješčani humci od Maldonada nijesu zaštićeni od bilja, mijenjaju neprekidno svoj položaj. Radi toga su virile cijevi iznad površine i mnogobrojni su komadi u blizini pokazivali, da su bile prije dublje zakopane. Četiri su reda takovih cijevi prodirala okomito u pijesak: kopajući rukama slijedio sam jednu sve do dubine od dvije stope, i nekoliko je komada, koji su očito pripadali istoj cijevi, mjerilo, ako sam ih priklopio k drugim dijelovima, pet stopa i tri palca. Međutim su ove veličine malene, ako ih usporedimo s onima od Drigga, od kojih su jednu slijedili sve do dubine od ne manje nego trideset stopa.

Čini se, da je okolica Plate na osobit način izvrgnuta električnim pojavama. Godine je 1793. u Buenos Ayresu bila jedna od najrazornijih oluja, što ih je opisano: u gradu je udario grom na trideset i sedam mjesta, a devetnaest je osoba bilo ubijeno. Naginjem vjerovanju po više putnih opisa, da su oluje u blizini ušća većih rijeka veoma česte. Ne bi li moglo mješanje velikih množina slatke i slane vode pomutiti električnu ravnotežu? Dapače smo čuli za našega samo slučajnoga posjeta u ovom dijelu Južne Amerike, da je grom udario u jedan brod, u dvije crkve i u jednu kuću. Kao što sam crkvu, tako sam i kuću vidio malo poslije: kuća je pripadala g. Woodu, generalnom konzulu u Montevideu. Nekoji su od učinaka bili čudnovati: tapeta je bila pocrnila

Jednu stopu s obih strana crte, kuda je tekla žica od kućnog zvonca. Kovina se je rastallla, i ma da je soba bila po prilici petnaest stopa visoka, izbušile su kovne kuglice, koje su kapale na stolce i na drugo pokućstvo, red malenih školja. Jedan dio zida bje rastrgan kao od baruta, i komadi bili su s takovom silom bačeni, da su nacrtali stijenu na drugoj strani sobe. Okvir je od zrcala pocrnio, a pozlata se morala ispariti, jer je neka bočica, što je stajala na kaminu, bila prevučena kovnim dijelovima, koji su se tako čvrsto držali, kao da su emaljovani.

CETVRTO POGLAVLJE.

Od Rio Negra do
Bahia Blance.

Dne 24. srpnja 1833. —
«Beagle» je odjedrio od Maldenada i došao 3. kolovoza na visinu ušća Rio Negra. To je glavna rijeka na čitavoj obali između Magellanovoga tjesnaca i Plate. Utiče u more po prilici tristo milja južno od ušća Plate. Prije po prilici pedeset godina, pod starim Španjolskim gospodstvom naselila se je ovdje jedna malena kolonija i još je uvijek najjužnija tačka (41° j. š. na ovoj istočnoj obali Južne Amerike, koju nastavaju civilizovani ljudi.

Zemlja je u blizini riječnoga ušća u izvanrednom stepenu kukavna; na južnoj strani počima dugačak red okomiših obalnih grebena, koji pružaju pogledu prosjek kroz geološki sastav kraja. Slojevi su od pješčenjaka, i jedan je od njih bio znamenit po tom, da je bio sastavljen od čvrsto slijepljenoga konglomerata od komada plovućca, koji su morali s Anda putovati dalje nego li četiri stotine milja. Površinu pokriva svakuda debeo sloj od šljunka, koji se prostire na daleko i široko po otvorenoj ravnici. Voda je vanredno rijetka i gdje se nalazi, gotovo je bez izuzetka brakična. Vegetacija je slaba; i ma da ima grmlja raznih vrsta, to je ipak sve naoružano sa strašnim trnjem, kao da hoće tujinca opomenuti, da ne ide u te negostoljubive krajeve.

Naseobina leži osamnaest milja uz rijeku. Cesta ide na podnožju grebena, koji se lagano spuštaju i čini sjeverni obronak velike doline, po kojoj teče Rio Negro. Na putu smo išli mimo razvalina nekih lijepih »estancija«, što su ih prije malo godina Indijanci razorili. Odo-lijevale su mnogim navalama. Netko, tko je bio kod tih navala, dao mi je vrlo živ opis onoga, što se je tu dogodilo. Stanovnici su u pravo vrijeme saznali za navalu, tako da su mogli sva goveda i konje utjerati u »corral« (ograda od visokih i jakih stupova), koji je bio oko kuće, i da su ujedno mogli prirediti nekoliko malenih topova. Indijanci su bili Araukanijci iz južne Chile; bilo ih je više stotina na broju i bili su vrlo dobre discipline. Pojavili su se najprije u dvije čete na jednom brežuljku u blizini; pošto su ovdje sjahali i svoje krznene kabanice odložili, podjose goli u navalu. Jedino je oružje Indijančevu vrlo dugački bambus ili chuzo, koji je urešen nojevim perjem i ima na jednom kraju oštricu od koplja. Moj se je izvjestitelj sjećao, kako se čini, s naj-

većim strahom mahanja ovih chuza, kada su se približavali. Kada su došli u blizinu, pozove kazik Pincheira opkoljene, da polože svoje oružje, jer će ih inače sve poklati. Kako bi to bilo posljedica njihovoga ulaza u svakom slučaju, bio je odgovor salva iz pušaka. Indijanci su s najvećom tvrdoglavošću došli sve do ograde »corrala«; ali su na svoje iznenađenje našli, da su stupovi njezini spojeni sa željeznim čavlima umjesto s kožnatim vrpčama i razumije se, da su ih uzalud kušali noževima razrezati. To je spaslo život kršćanima; mnoge su ranjene Indijance odnijeli njihovi drugovi; i pošto bje jedan od podkazika ranjen, oglasi se znak rogom na povratak. Povukoše se sve do svojih konja i čini se da su držali ratno vijede. To je bio strašan čas za Španjolce, jer su svoju municiju izuzev nekoliko patrona potrošili. Za čas uzahaše Indijanci na svoje konje i otrčaše. Drugi je napadaj bio još brže odbijen. Neki je hladnokrvni Francuz punio top; čekao je, dok nijesu došli sasna na blizu i opsipao je njihov red s kartačama; na taj ih je način oborio na zemlju trideset i devetoricu, i takav je udarac svakako bacio čitavo društvo natrag.

Grad se općeno nazivlje El Carmen ili Patagones. Sagradjen je na površini klisura, što nadvisuju rijeku, i mnoge su kuće upravo u pješčenjaku izdubene. Rijeka je po prilici dvije sto ili tri sto jarda široka, duboka i brza. Mnogi otoci sa svojim vrhuncima i plosnati brežovi, koji iskaču i koji se vide jedan iza drugoga na sjevernoj medji zelene doline, daju, na jasnom sunčanom svijetlu, gotovo slikovit pogled. Broj stanovnika ne prekoračuje malo stotina. Ove Španjolske kolonije nemaju u sebi, kao naše Britanske, clemcnata napretka. Mnogo punokrvnih Indijanaca stanuje ovdje; pleme kazika Lucance imade neprestance svoje toldé (kolibe Indijanske) tik uz vanjske gradske kuće. Mjesna vlada djelomice opskrbljuje Indijance na taj način, što dobivaju sve stare istrošene konje; također nešto zasluže time, što prave pokrivače za konje i druge stvari za jahanje. Ove Indijance smatraju civilizovanim; ali što je njihov značaj zadobio time, što su manje divlji, izjednačuje se gotovo s njihovom potpunom nećudrednosti. Medjutim su neki mladići na putu, da postanu boljima; pripravnici su raditi, i ne pred dugo vremena pošao ih je neki broj u lov tuljana, gdje se je ponašao sasna dobro. Sada uživaju plodove svoga rada na taj način, što su se odjeli u vrlo veselo, čisto odijelo i što su vrlo lijeni. Ukus, što su ga pokazali sa svojom odjećom, bio je vrijedan divljenja; kada bismo mogli jednoga od tih mladih Indijanaca pretvoriti u bronzanu statuu, to bi bilo njegovo odijelo potpunoma dražesno.

Jednoga sam dana jahao do velikoga slanoga jezera ili Saline, što je udaljeno petnaest milja od grada. Zimi je to plitko jezero od salamure, što se ljeti pretvori u polje kao snijeg bijele soli. Sloj je soli u blizini rubova debeo od četiri do pet palaca, ali prema sredini postaje mu debljina veća. Ovo je jezero bilo dvije i po milje dugačko i jednu milju široko. U daljoj okolici imade drugih, koja su mnogo veća i imadu dno od soli, koje je debelo dvije i tri stope, dapače i zimi kada su pod vodom. Jedna od tih sjajno bijelih i ravnih površina daje usred mrke i tužne ravnice izvanredan prizor. Velika se količina soli vadi svake godine iz Saline; i velike su hrpe, nekoliko stotina tona teške, ležale tu, pripravne za izvoz. Vrijeme je rada u Salinama žetva za Patagones; jer na njem počiva blagostanje mjesta. Gotovo je sve sta-

novništvo utaboreno na riječnoj obali; ljudi su time zabavljeni, da izvoze sol na volovskim kolima. Ta je sol uledjena u velikim kockama i čudnovato je čista: Gospodin je Trenham Reeks bio ljubezan, da je nešto za mene analizuje; on je našao u njoj samo 0.26 sadre i 0.22 zemlje. Čudnovata je činjenica, da se ne daje tako dobro upotrijebiti za uščuvanje mesa, kao morska sol s Capverških otoka; neki mi je trgovac u Buenos Ayresu kazao, da je drži za pedeset postotaka manje vrijednom. Zato se Capverška sol neprekidno uvozi i s ovom miješa. Čistoća je Patagonske soli ili pomanjkanje svih onih slanih tjelesa, što se nalaze u svakoj morskoj soli, jedini uzrok ovoj manjoj vrijednosti, što se može navesti; zaključak, kojega, kako mislim, ne bi nitko očekivao, ali kojega podupire činjenica, što su je u novije doba iznašli, da one vrste soli najbolje služe tome, da sir uščuvaju, koje sadržavaju najviše klorida, koji se najlaglje rastapa.

Rubovi su jezera od blata; u ovom se nalaze uklopljeni mnogobrojni veliki leci od sadre, neki tri palca dugački, dočim na površini leže rasijani drugi od sumporno kiseloga natrija. Gauchi zovu prve »Padre del sal« (otac soli), a druge »Madre« (mati); oni kažu da ove soli »koje stvaraju« dolaze uvijek na rubovima Salina, kada počima voda hlapiti. Blato je crno, i zaudara po gnjiloći. Iz početka se nijesam mogao domisliti, što je tome uzrok; ali sam kasnije opazio, da je pjena, što je vjetar tjera na obalu, zelene boje, kao da je obojena od resina; pokušao sam nešto ove zelene tvari kući ponijeti; radi jednoga slučaja nije mi to uspjelo. Dijelovi se jezera vide iz neke male udaljenosti crvenkaste boje; moguće je tomu uzrok kakav nalijejnjak. Blato je bilo na mnogim mjestima izrovano od mnogobrojnih primjeraka bilo koje mu drago vrste crvi. Kako nas iznenađuje, da su bilo koji stvorovi kadri živjeti u salamuri, i da puze između natronskih i vapnenačkih ledaca! I što postaje od ovih crvi, kada se za dugoga ljeta površina stvrdne u čvrsti sloj od soli? Plamenci (flamingo) nastavaju u znatnom broju ova jezera i ovdje se legu; kroz svu sam Patagoniju, sjevernu Chile i na otocima Galapagos susretao ove ptice, gdje su se samo nalazila ovakva jezera od salamure. Ovdje sam ih vidio kako gaze tražeći hranu, vjerojatno crve, što u blatu kopaju; ovi opet vjerojatno žive od infuzorija i resina. Po tom imademo maleni svijet, koji je za sebe zatvoren, i koji se je priljubio ovim unutarnjim jezerima od salamure. Kako se kaže, imao bi jedan vanredno maleni račić (Cancer salinus) u bezbrojnoj množini živjeti u velikim slanistima u Lymingtonu, ali samo u onim, u kojima je tekućina poprimala znatnu jakost od isparivanja — na'me po prilici četvrt funte soli na po litra vode. Može se svakako tvrditi, da se može u svakom dijelu svijeta stanovati! Bilo da su to jezera od salamure, ili ona podzemna pod vulkanskim gorama sakrivena jezera, — topli rudni izvori, — daleka prostranstva i dubine oceana, — gornji krajevi atmosfere, pače i površina vječnoga snijega — sve imade organskoga života.

Sjeverno od Rio Negra, medju njm i nastanjenom zemljom u blizini Buenos Ayresa, imadu Španjolci samo jednu malenu naseobinu u Babia Blanca, koja je prije malo vremena utemeljena. Daljina od Buenos Ayresa iznosi u ravnoj crti gotovo pet stotina Engleskih milja. Putujuća su plemena okonjenih Indijanaca, koja su od uvijek posjedovala najveći dio ove zemlje, od malo vremena često napustovala

udaljene estancije; vlada je u Buenos Ayresu za to prije nekoga vremena podigla vojsku pod zapovjedništvom generala Rosasa u tu svrhu, da istrijebi ove Indijance. Čete su se sada utaborile na obalama Colorada, rijeke, koja je po prilici osamdeset milja sjeverno od Rio Negra. Kada je general Rosas ostavio Buenos Ayres, išao je u ravnoj crti poprijeko kroz neistražene ravnice; i pošto je na taj način bila zemlja prilično dobro očišćena od Indijanaca, ostavio je u velikim razmacima malene čete vojnika s nekoliko konja (a posta), da bude na taj način u spoju s glavnim gradom. Jer je »Beagle« imao nakanu, da podje u Bahía Blancu, odlučim, da tamo putujem kopnom; napokon sam proširio svoj plan tako, da sam odlučio, da putujem preko posta čitavim putem do Buenosa Ayresa.

11. kolovoz. — G. Harris, Englez, koji je živio u Patagonesu, jedan vodj i pet Gaucha, koji su išli u poslu k vojsci, bili su moji putni drugovi. Kako sam već kazao, Colorado je popriliči osamdeset milja daleko: i pošto smo lagano putovali, ostali smo dva i po dana na putu. Čitav komad zemlje zaslužuje jedva bolje ime nego li ime pustinje. Vode smo našli u dva mala izvora: zovu je slatkom vodom; ali je i u ovo doba godine, za kišnoga vremena, bila potpunoma brakična. Ljeti mora to biti jadno putovanje, jer je i sada bilo dosta bezutješno. Dolina je Rio Negra, kako god je široka, jednostavno izdubena u pješčenjačkoj ravnici, jer neposredno iznad obale, na kojoj leži grad, počima sasna jednomjerno ravna zemlja, koju prekida samo nekoliko neznatnih dolina i usjelina. Svakuda nosi kraj jedan i isti neplodni značaj; suho, šljunkovito tlo nosi džbunove smeđe osušene trave i niske, raštrkane grmове, koj su trnjem naoružani.

Malo poslije što smo prešli prvo vrelo, dodje nam na vidik jedno glasovito drvo, koje Indijanci štiju kao žrtvenik Wallechua. Stoji na uzvišenom dijelu ravnice, za što ga je moći kao znak iz velike daljine vidjeti. Čim kojem Indijanskom plemenu dodje na vidik, izrazi svoje štovanje glasnom vikom. Samo je drvo nisko, granato i trnovito: neposredno iznad korijena ima promjer od po prilici tri stope. Stajalo je sasna samo bez ikoga susjeda i bilo je uistinu prvo drvo, što smo ga vidjeli; kasnije smo sreli još nekoliko drugih od iste vrste, ali ni pošto nijesu bila česta. Buduć je bila zima, nije imalo drvo nikakovoga lišća, nego na njegovu mjestu mnogobrojne niti, na kojima su bili obješeni darovi za žrtvu, kao što su cigare, kruh, meso, komadi tkanina i t. d. Siromašni Indijanci, koji nemaju ništa boljega, uzmu iz svojih poncha samo komadić niti i privežu je na drvo. Imućniji Indijanci običavaju ulijevati žestu i maté u neku stanovitu rupu, isto tako puhati u vis dim, čime pružaju Wallechuu po njihovu mišljenju sve moguće ugodnosti. Da se popuni prizor, bilo je drvo opkoljeno s izbljedjelim kostima konja, koje su zaklali za žrtvu. Svi Indijanci svakoga spola i dobe primose svoje žrtve; tada vjeruju, da se njihovi konji ne utruće, a oni sami da su srećni. Gaucho, koji mi je ovo pripovijedao, rekao je, da je u mirno vrijeme bio prisutan tom prizoru i da je on, a i drugi, obično čekao, dok se nijesu Indijanci udaljili, da ukrade Wallechuu žrtvene darove.

Gauchí misle, da Indijanci drže drvo za samoga boga; ali se čini da je mnogo vjerojatnije, da ga smatraju kao žrtvenik. Jedini je uzrok, što ga mogu iznaći za ovo odabranje, što je drvo znak na

jednom opasnom komadu puta. Sierra dela Ventana vidi se u golemoj udaljenosti; jedan mi je Gaucho pripovijedao, da je jedan Indijanac, kada je s njim nekoliko milja sjeverno od Rio Colorada jahao, počeo na jednom isto tako glasno zvati, kao što i kada iz daleka opazi drvo; pri tom je ruku metnuo na glavu i pokazivao smjerom Sierrre. Kada ga je Gaucho upitao za uzrok, rekao mu je Indijanac nevaljalo španjolski: »najprije gledaj Sierrru«. Po prilici dva sata s onu stranu ovoga znamenitoga drveta zaustavimo se za noćenje; taj su čas Gauchí s risovim očima otkrili jednu nesrećnu kravu; odjaše u trku za njom i dovuku je poslije nekoliko minuta uhvaćenu sa svojim lazima i zakolju je. Mi smo ovdje imali četiri potrebne stvari za život »en el campo«: — pašu za konje, vode (samo blatnu mlaku), mesa i drva za gorenje. Gauchí su bili vrlo zadovoljni, da su našli taj raskoš ovdje, i doskora smo se dali na posao kod siromašne krave. To je bila prva noć, što sam je sproveo pod slobodnim nebom, samo s pokrivačem moga recada kao krevetom. U neodvisnosti Gauchovoga življenja imade veliki užitak — moći konja svaki čas zaustaviti i reći: »ovdje hoćemo sprovesti noć!« Mrtva tišina na ravnici, psi, koji su stražu stražili, ciganska grupa Gaucha, koji su načinili svoje ležaje okolo vatre — sve je to ostavilo u mojoj uspomeni oštro nacrtanu sliku ove prve noći, koje ne ću nikada zaboraviti.

Slika 6. Aguti.

Slijedećega je dana ostao kraj sličan onomu, kako sam ga gore opisao. U njem stanuje samo malo ptica ili drugih životinja. Kadšto se vidi po koji jelen ili guanaco (divlja lama); ali je najobičniji sisavac aguti (*Cavia patagonica*). Ova životinja zastupa ovdje našega zeca. Ipak se razlikuje od ovoga roda u mnogo važnih tačaka; na pr. s traga ima samo tri prsta. Također je gotovo dva puta tako velik i teži od dvadeset do dvadeset i pet funti. Aguti je pravi prijatelj pustinje; obična je značajka u slici kraja prizor, kako dva ili tri skakuću brzo jedan za drugim u ravnoj crti preko divlje ravnice. Na sjever se nalaze sve do Sierra Tapalguen (37° 30' j. š.), gdje postaje ravnica prilično iznenada zelenija i plodnija; njihova je južna medja rasprostranjenja između Port Desira i St. Juliana, gdje ne nastupa nikakova promjena u naravi zemlje. Čudnovata je činjenica, da se sada aguti ne nalaze tako južno kao što je Port St. Julian, dočim kapetan Wood spominje u svom putovanju iz 1670., da su bili tu mnogobrojni. Koji li je uzrok mogao promijeniti rasprostranjenje životinje, kao što je ova, u velikoj, nenapučenju zemlji, koja se rijetko posjećuje? Sudeći

po broju, što ih je ustrijelio kapetan Wood u jednom danu u Port Desiru, morali su prije tamo znatno češće biti nego li su sada. Gdje viscacha živi i kopa svoje jame, upotrebljuje ih aguti; ali gdje viscacha nema, kao što je u Bahía Blanci, kopa aguti za sebe sam jamu. Isto je s malenim Pampaskim čukom (*Athene cunicularia*), koji je opisan često kako stoji na straži na otvoru jama; u Banda Oriental mora radi pomanjkanja viscacha kopati sam svoje duplje.

Kada smo se slijedećega jutra približili Rio Colorado, promijenio se je izgled zemlje; dodjismo doskora na ravnicu s travom pokrivenu, koja je bila sa svojim cvijećem, sa svojom visokom djetelinom i s malenim čukovima slična Pampasu. Prodjosmo također neki močvarni cret znatne veličine, koji se ljeti posuši i pokrije s različitim solima, za što ga zovu Salitral. Pokrivale su ga niske debele biljke, iste vrste kao što su i one što rastu na obali morskoj. Na mjestu, gdje smo prešli Colorado, samo je šezdeset stopa širok; općeno mora biti gotovo dvostruko tako širok. Njegov je tok veoma savijen; označuje ga guštara od vrba i trske: u ravnoj crti iznosi udaljenost odavle do ušća devet sati, a po vodi dvadeset i pet. Kod prijelaza nas je preko rijeke u cano! zadržavao golemi broj kobila, koje su plivale u rijeci, da podju za jednim dijelom četa u unutrašnjost. Nikada nijesam vidio smiješnijega prizora nego li je stotina i stotina glava, koje je bilo vidjeti nad vodom s načulnim ušima u jednom smjeru i sa široko otvorenim nozdruvama, kao golemo stado koje mu drago amfibijske životinje. Meso je od kobila jedina hrana, što je imadu vojnici na ekspediciji. To im daje lakoću u kretanju; jer su udaljenosti, do kojih se mogu ove životinje tjerati, upravo goleme: uvjeravali su me, da može prevaliti na dan nenatovareni konj po više dana jedno za drugim stotinu milja.

Tabor je generala Rosasa bio tik rijeke. Bio je to četverokut, kojega su činila kola, topovi, kolibe i t. d. Vojnici su bili gotovo sami konjanici; i mislim, da tako lopovska, tako razbojnička vojska nije bila još nikada sakupljena. Veći je broj ljudi bio miješanoga podrijetla između crnaca, Indijanaca i Španjolaca. Ja ne znam za uzrok, ali ljudi takova postanka imadu rijetko kada dobar izraz lica. Zapitam za tajnika, da mu pokažem svoju putnicu. On me počne ispitivati na vrlo dostojanstven i tajinstven način. Srećom sam imao preporučno pismo vlade u Buenos Ayresu na zapovjednika od Patagonesa. Ovo uzme sobom do generala Rosasa, koji mi izruči vrlo srdačan pozdrav; tajnik se vrati smješkajuć se i milostiv. Nastanili smo se u »ranchu« ili u kolbi nekoga znamenitoga staroga Španjolca, koji je služio pod Napoleonom u vojni protiv Rusije.

Ostali smo dva dana na Colorado; malo sam imao posla, jer je zemlja bila okolo na okolo cret, kojega ljeti (u prosincu), kada se na Cordilleri tali snijeg, poplavi rijeka. Moja je najglavnija zabava bila u tom, što sam promatrao Indijanske obitelji, koje su dolazile u rancho, u kom smo stanovali, da kupe malenkosti. Mislio se je, da ima general Rosas za saveznike po prilici šest stotina Indijanaca. Muškarci su bili veliko, lijepo pleme; ipak je bilo kasnije lako prepoznati kod divljih stanovnika Ognjene Zemlje istu gradju lica, koja je postala ružnom samo od studeni, od pomanjkanja na hrani i od manje civilizacije. Među mladim ženama ima ih nekoliko, koje zaslužuju, da se nazovu lijepima. Njihova je kosa bila gruba, ali sjajna i crna, a nosile su je

u dvije pletenice, koje su sizale do pojasa. Bile su živahne boje, a oči su im sjale kao vatra; njihove su noge i ruke bile malene i elegantne; na nogama, kad što i oko pasa imale su za ures široke vrpce s modrim biserima. Ništa nije moglo biti zanimljivije nego li neke od ovih obitelji. Kadšto je u naš rancho došla majka s jednom ili s dvije kćeri, koje su jahale na istom konju. Jašu kao muškarac, ali drže koljena više. Moguće da to potiče od tuda, što jašu na putovanju natovarene konje. Dužnost je žena, da konje natovare i stovare, da postavljaju šatore za noć, ukraško, kao žene svih divljaka, da budu korisne robinjice. Muževi se bore, preuzimlju brigu za konje i prave ormu. Jedno je od najglavnijih njihovih zanimanja u kući, da dva kamena tako dugo jedan o drugoga udaraju, dok ne postanu okrugli, da od njih načine bolu. S tim važnim oružjem lovi Indijanac svoju divljač, a i svoga konja, koji se slobodno po ravnici skita. U borbi kuša najprije, da svali s bolom konja svoga protivnika i da tada sa chuzom ubije njega samoga, ako se je kod pada zapleo. Ako bole uhvate samo vrat ili tijelo koje životinje, često budu odnesene i izgubljene. Buduć da je zaobljenje kamena posao od dva dana, to je pripravljanje kugala vrlo obično zanimanje. Više je muškaraca i žena imalo lice crvene boje; ali nikada nijesam ovdje vidio vodoravne pruge, koje su tako česte kod stanovnika Ognjene Zemlje. Najveći je njihov ponos, da imadu sve od srebra; vidio sam jednoga kazika, čije su ostruge, stremeni, držala od noža i žvale bile od te kovine. Hamovi su i uzde bile od žice i nijesu bile deblje od biča; vidjeti, kako se vatreni konj dađe po zapovijedi tako laganoga lanca voditi, dalo je jahanju osobito obilježje elegancije.

General je Rosas izrazio želju, da me vidi, čime sam bio poslije vrlo zadovoljan. On je čovjek izvanrednoga značaja i imade u zemlji vanredno znatan upliv, kojega će, kako se čini vjerojatno, upotrijebiti za njezino uspijevanje i napredak. (To se je proroštvo pokazalo kasnije sasna krivo. 1845.). Kažu, da je vlasnik sedamdeset i četiri četvorna sata zemlje (po prilici 1.200 četvornih kilometara), a da posjeduje po prilici tri stotine tisuća glava goveda. Njegovi su posjedi izvršno upravljani i proizvode više žita, nego li od drugih posjednika. Došao je na glas najprije zakonima za svoje vlastite estancije, kao što i time, što je više stotina ljudi tako odgojilo, da su s uspjehom odoljevali navalama Indijanaca. Pripovijedaju se mnoge pripovijesti o strogosti, s kojom su se njegovi zakon provodili. Jedan je od njih bio taj, da nije smio nijedan muškarac, uz prijetnju kazne u kladi, u nedjelju nož nositi; to je glavni dan za igru i za piće, od česa nastaju mnoge kavge, koje svršavaju radi općega običaja borbe s noževima često s ubojstvom. Jedne je nedjelje došao guverner svečano, da posjeti estanciju; u žurbi je izašao general Rosas, da ga pozdravi, imao je kao obično svoj nož zataknut za pojansom. Dvorski ga primi za ruku i sjeti ga na zakon; na to se okrene ka guverneru i reče, da mu je veoma žao, ali da se mora dati metnuti u kladu, i dok god ne bude ispušten, da nema ni u svojoj vlastitoj kući nikakove moći. Poslije su kratkoga vremena nagovorili dvorskoga, da je otvorio kladu i njega pustio na slobodu; čim se je to dogodilo, okrene se k dvorskomu i reče: »Sada ste vi zakon prekršili i morate moju ulogu u kladi preuzeti«. Takova su djela uznesla Gauche, koji vrlo mnogo drže do svoje jednakosti i do svoga dostojanstva.

General je Rosas također potpuni jahač — svojstvo, koje je od velikoga znamenovanja u zemlji, u kojoj čitava sakupljena vojska izabire na slijedeći način svoga generala. Stado konja, koji nijesu ukroćeni, utjeraju u corral (obor) i ostave otvorena samo jedna vrata, nad kojima leži greda; momčad se je sporazumila, da ima postati onaj njihovim generalom, koji se baci s ove grede na jednoga od ovih divljih konja, dok će napolje juriti, i koji će biti kadar, da ga ne samo jaši bez sedla i uzda nego da ga i dovede natrag do vrata corrala. Osoba, kojoj je to pošlo za rukom, bila je prema tome izabrana i bila je bez sumnje sasvim zgodan general za takovu vojsku. I taj je izvanredni čin izveo general Rosas.

Takovim je sredstvima i time, što se je nošnjem i načinom života priljubio Gauchima, stekao neograničenu popularnost u zemlji, a uslijed toga i despotsku silu. Jedan me je Engleski trgovac uvjeravao, da je jedan čovjek, koji je nekoga umorio i zato bio uhvaćen i preslušavan radi uzroka njegova čina, odgovorio: »On je govorio prezirno o generalu Rosasu, za što sam ga ubio«. Poslije je jedne sedmice bio ubojica na slobodi. Bez sumnje se je to dogodilo na zahtjev generalove stranke, a ne samoga generala.

U razgovoru je entuziastičan, razdražljiv i veoma svečan. U toj svečanosti ide vrlo daleko. Od jednoga sam od njegovih dvorskih ludjaka (drža ih dvojicu, kao baruni u staro doba) čuo ovu pripovijest: »Veoma sam želio, da čujem, neki glazbeni komad; za to sam išao dva ili tri puta do generala, da ga umolim; on mi reče: 'Idi k svom poslu, ja sam zabavljen'. Podjem drugi put k njemu; on reče: 'ako još jednom dodješ, kaznit ću te'. Trećega sam ga puta molio; tada se je nasmijao. Ja skočim iz šatora, ali je bilo prekasno; on zapovjedi dvim vojnicima, da me privežu na stup. Molio sam sve svece u nebu, da me pusti; ali nije toga učinio; — ako se general smije, tada ne šteti niti ludjaka niti zdravoga«. Siromašni je ljudi gospodin pokazivao vrlo kišelo lice kod same uspomene na stup. To je veoma teška kazna; četiri stupa zabiju u zemlju, a čovjeka razapnu na njima vodoravno s rukama i nogama, i tako ostaje rastegnut kroz više sati. Ideja je za to vjerojatno uzeta od običnoga načina, kako se kože suše. Moj je susret s generalom prošao bez smijanja; dobio sam putnicu i zapovijed za vladine poštanske konje, i to mi je dao najsusretljivije i najpripravnije.

Ujutru krenemo na put u Bahía Blancu, u koju stigosmo za dva dana. Pošto smo ostavili pravi logor, išli smo kroz tolde (kolibe) Indijanaca. Ovi su okrugli kao peč i pokriveni kožama; na ulazu je bio u svaki tolde zaboden šiljasti chuzo. Toldi su bili razdijeljeni u razne hrpe, koje su pripadale plemenima raznih kazika; ove su bile opet u manje odijeljene, prema rodbinstvu posjednika. Više smo milja putovali uzduž Coloradove doline. Čini se, da su aluvialne ravnice s obje strane plodne i da bi bile zgodne za gajenje žita. Kada smo se okrenuli sjeverno od rijeke, stupili smo doskora na zemlju, koja je različita od ravnice, koja leži južno od rijeke. Još je uvijek ostajala zemlja suha i neplodna; ali je nosila mnogo različitih biljnih vrsta: trava je bila, makar smedja i uvenula, obilnija, a trnoviti grmovi rjeđi. Poslije je malo vremena nestalo ovih potpunoma, i ravnica nije više nosila nikakove šikare, da pokrije svoju golotinju. Ova promjena u vegetaciji označuje početak velike vapnenasto glinenaste nastlage, koja stvara

prostranu površinu Pampasa i koja pokriva granitske stijene Bande Oriental. Od Magellanovoga je tjesnaca sve do Colorada, udaljenost od po prilici osam sto milja, površina zemlje svakuda od valutica; valutice su poglavito od porfira i vjerojatno zahvaljuju svoj postanak Cordillerskim klisurama. Sjeverno od Colorada postaje taj sloj tanji, valutice postaju izvanredno malene, i ovdje prestaje značajna vegetacija Patagonije.

Pošto smo po prilici dvadeset i pet milja jahali, dodjosmo do širokoga pojasa od pješćanih humaka, koji su se prostirali na istok i zapad, kako je daleko oko moglo doseći. Budući da pješćani brežuljci počivaju na glini, dopuštaju, da se nakupe malene lokve s vodom, a time pružaju u toj suhoj zemlji množinu slatke vode velike vrijednosti. Dva su kukavna vrela na dugačkom putu od Rio Negra do Colorada zahvaljivala svoj opstanak neznatnoj neravnosti u ravnici; bez nje se ne bi našla ni kapljica vode. Pojas je pješćanih humaka po prilici osam milja širok; u prijašnja je vremena činio vjerojatno rub velikoga ušća, gdje sada Colorado teče. U ovom se okružju, gdje dolaze apsolutni dokazi za novije podizanje zemlje, ne može nitko oteći ovakim spekulacijam, ako uzme u obzir samo jednostavno fizikalnu geografiju zemlje. Pošto smo pješćanu prugu prekoračili, dodjosmo na večer do jedne kuće od pošte; a pošto su friški konji u priličnoj udaljenosti pasli, zaključimo, da ovdje sprovedemo noć.

Kuća je ležala na podnožju nekoga grebena, koji je bio između jedne i dvije stotine stopa visok — čudnovata crta u značaju ove zemlje. Poštom je zapovijedao neki crnački poručnik, rođen u Africi: njemu na čast moram reći, da nije bilo između Colorada i Buenos Ayresa ni jednoga ranča, koji bi bio tako približno uredan, kao što je bio njegov. Imao je malenu sobu za strance i maleni corral za konje, što je sve bilo načinjeno od stupova i trske; oko kuće je bila graba za obranu u slučaju navale. Medjutim bi to bilo od male koristi, da su Indijanci došli; ali čini se, da je njegova glavna utjeha bila u pomisli, da bi on svoj život samo skupo prodao. Malo je vremena prije prošla mimo noću malena četa Indijanaca; da su što znali o pošti, to bi bio sigurno zaklan naš crni prijatelj sa svoja četiri vojnika. Nijesam nigdje sastao uljudnijega i uslužnijega čovjeka nego je bio taj crnac; tim smo bolnije žalili, što nije htio sjesti, da jede s nama.

Ujutru smo poslali veoma rano po konje i dalje krenuli u trku. Prodjosmo Cabeza del Buey, staro ime, što su ga dali gornjem kraju jednoga velikoga creta, koji se proteže sve do Bahía Blancu. Ovdje smo izmijenili konje i išli smo čitavu uru kroz močvaru i slani cret. Pošto smo posljednji put izmijenili konje, počeli smo opet gaziti blato. Moja se životinja strovali i crno me je blato dobrano nakvasilo — vrlo neugodan slučaj, kada nemamo odijela za izmjenu. Nekoliko smo milja pred utvrdom sastali nekoga čovjeka, koji nam je pripovijedao, da su tamo opalili četiri velika topa u znak, da su Indijanci u blizini. Mi smo odmah ostavili cestu i išli uz rub neke močvare, koja pruža najbolju priliku za bijeg, ako bi bili progonjeni. Bilj smo zadovoljni, što smo došli unutar zidova, gdje smo saznali, da je buka bila ni zašto; Indijanci su se pokazali kao prijatelji, koji žele pratiti generala Rosasa.

Bahía Blanca jedva zaslužuje ime sela. Nekoliko kuća i baraka za čete opkoljuje duboka graba i utvrđeni zid. Naseobina je od novi-

jega vremena (od 1828.) i njezin je razvitak bio neprekidno smetan. Vlada ju je od Buenos Ayresa držala po nepravdi silom, umjesto da je slijedila mudri primjer Španjolskih potkraljeva, koji su kupili zemlju u blizini stare naseobine Rio Negra od Indijanaca. Od tuda potječe potreba utvrde; od tuda dolazi, da samo malo kuća i malo obradjene zemlje leži izvan medja zidova: pače niti goveda nijesu sigurna s onu stranu ravničke granice, na kojoj stoji tvrđava.

Budući da je bio dio luke, u kom su kanili osidirati »Beagle«, dvadeset i pet milja udaljen, dobio sam od zapovjednika konje i jednoga vodju, da me tamo odvede, da vidim, da li je došao. Pošto smo ostavili zelenu ravnicu, koja se je protezala uzduž nekoga malenoga potoka, stupili smo doskora na prostranu ravninu pustinju, koja je bila ili od pijeska, slanoga creta ili od samoga blata. Jedni su dijelovi bili odjeveni s niskom šikarom, drugi s onim sočnim masnim biljem, koje buja samo u prisutnosti soli. Kako god je bio kraj nevaljan, tako su bili ipak vrlo česti nojevi, jeleni, aguti i pasanci (armadili). Moj mi je vodj pripovijedao, da je pred dva mjeseca jedva utekao smrti: on je s dva druga čovjeka pošao u lov nedaleko od ovoga dijela zemlje, kada li se susretoše iznenada sa četom Indijanaca, koji ih počеше lovit, a domala oba njegova druga prestigeše i ubiše. I noge su njegova vlastitoga konja uhvatile bole; ali on je sjahao i odsjekao ih opet sa svojim nožem; dok je to radio, bio je prinuđen puzati oko svoga konja, kod česa zadobije dvije teške rane od njihovih chuza. Skočivši na sedlo, uspjelo mu je uz čudesni napor upravo, da se drži ispred dugačkih sulica svojih progonitelja, koji su slijedili za njim sve do na pogled tvrđave. Kada smo krenuli, nijesam ništa znao o tom i čudio sam se tome, kako je ozbiljno moj vodj promatrao nekoga jelena, koji je bio, kako se je činilo, preplašen od nekakove udaljene tačke.

Mi smo našli, da »Beagle« još nije stigao, radi česa smo krenuli odmah natrag; ali jer su se konji domala umorili, bili smo prinuđeni, da na ravnici prenočimo. Ujutru smo uhvatili pasanca (armadila), koji nije dao nikakav izdašni niti zajutrak niti objed za dva gladna čovjeka, ma da je pržen u svom vlastitom koštanom oklopu vanredno izvrsno jelo. Tlo je na mjestu, gdje smo prenočili, presvlačilo sloj sumporno kiseloga natrija i toga radi dakako nije imalo vode. Ipak je bilo moguće dapače i ovdje živjeti mnogim malenim glodavicima i tukutuko je slabo roktao do po noći upravo pod mojom glavom. Naši su konji bili vrlo bijedni stvorovi i bili su ujutru, jer nijesu imali vode, domala tako istrošeni, da smo morali pješice ići. Po prilici o podne uhvatiše psi mlado jelenče, koje smo ispržili za sebe. Nešto sam ga pojeo, od česa sam postao nesnosno žedan. To me je tim više mučilo, što je put radi kiše, koja je nedavno pala, bio pun bistre vode, ali od koje se nije mogla ni kapljica piti. Ja sam bio jedva dvadeset sati bez vode i samo kroz jedan dio ovoga vremena izvržen sunčanoj žezi: ali me je žedja vrlo oslabila. Ne mogu pomisliti, kako mogu ljudi dva dana ili tri dana u ovakovim prilikama živi ostati; ujedno moram priznati, da moj vodj nije ni najmanje trpio i da se je čudio, da me je nestašica od jednoga dana tako teško snašla.

Dva sam dana kasnije opet jahao do luke: kada nijesmo bili već daleko od našega mjesta, uvreba moj pratilac, isti čovjek kao i prije,

tri čovjeka, koji su na konju lovili. On sjaha odmah i reče, motreći ih napeto: »Ne jašu kao kršćani, a nitko ne može ostaviti tvrđave. Tri su se lovca sjedinila i sadjoše takodjer sa svojih konja. Napokon uzjaha jedan opet i odjaše preko brežuljka nama iz vida. Moj pratilac reče: »Sada moramo na konje; nabijte svoju kuburu; kod toga pogleda svoju sablju. Zapitam: »Jesu li Indijanci?« — »Quien sabe? (tko zna?), ako ih nema više nego tri, ne znači ništa«. Sada mi dodje na pamet, da je moguće jedan čovjek pošao preko brežuljka, da dopremi druge od plemena. To mu kažem; ali je bio čitav odgovor što sam ga mogao od njega dobiti: »Quien sabe!« Njegova glava i oko nije ni za čas prestalo, da lagano i pažljivo promatra udaljeni obzor. Njegovu sam neobičnu hladnokrvnost smatrao za nešto previše dobru šalu i zapitam ga, zašto da se ne vratimo. Prestraših se, kada mi odgovori: »Mi se vraćamo, ali putem, koji će nas dovesti tik uz jedan oret, gdje ćemo pustiti našim konjima, da trče, dok će moći ići; tada ćemo se osloniti na naše noge, tako da tada više ne će biti nikake mogućnosti«. Ali ja se nijesam u to pravo pouzdavao i želio sam, da pospješimo naše korake. On reče: »ne prije, nego li oni to ne učine«. Cim nas je sakrila bilo koja mu drago neravnost njihovu pogledu, dadasmo se u bijeg; ako smo bili na vidiku, išli smo korakom. Napokon smo stigli u neku dolinu i trčali brzo, okretajući se na lijevo, do podnožja nekoga brežuljka; on mi dade da držim njegova konja, naložim psima da legnu i puzajući na rukama i koljenima podje, da istraži. Ostane neko vrijeme u tom položaju, ali napokon prasne u smijeh i vikne »Mugeres!« (žene!). On ih je prepoznao kao ženu i šurjakinju majorovoga sina, koje su išle tražiti nojeva jaja. Prikazao sam ponašanje ovoga čovjeka, jer je postupao potpunoma pod utiskom, kao da su Indijanci. Ali čim je vajni nesporazumak bio razjašnjen, izadje sa stotinju razloga, za što to nijesu mogli biti nikakovi Indijanci; ali ih je sve prije zaboravio. Za tim smo u miru jahali do jedne niske tačke, koju zovu Punta Alta, s koje smo mogli pregledati gotovo čitavu luku Bahie Blanco.

Prostranu površinu vode prekidaju mnogobrojne velike grede od blata, koje stanovnici zovu Cangrejales, radi velikoga broja malenih rakovica. Blato je tako mekano, da nije moći po njem ići ni na najmanju udaljenost. Mnoge ove grede pokriva dugačka sitina, koja se za plime samo svojim vrhovima pomalja. U jednoj smo se zgodi u čameu tako zapeli u ta plitka mjesta, da smo jedva našli put iz njih. Ništa se nije vidjelo do blatnih greda: dan nije bio vrlo jasan i lom je svijetla bio jak ili kako se mornari izrazuju: »stvari se čine visoko«. Jedini je predmet bio u našem vidokrugu, koji nije bio horizontalan, horizont; sitine su se pričinjale bez podnožja u zraku, voda je izgledala kao blatne grede, a blatne grede kao voda.

Noć smo sproveli u Punta Alti; bavio sam se time, da tražim fosilne kosti: ova je tačka bila prava katakomba za nemani izumrlih vrsta. Večer je bila potpunoma mirna i jasna; od krajnje je jednoličnosti bila silno zanimljiva pače usred blatnih greda i galebova, usred pještanih brežuljaka i lešinara, što su pojedince lebdjeli u zraku. Kada smo ujutru natrag jahali, našli smo friški trag pume; ali nam nije pošlo za rukom, da je nadjemo. Vidjeli smo i par zorilla ili smrdljivaca (s k u n k s), ogavnih životinja, koje nijesu nipošto ri-

jetke. Po čitavoj je pojavi zorillo sličan tvor, ali je veći i razmjerno deblji. Svjestan svojega obranbenoga sredstva skiće se danju po otvorenoj ravnici i ne boji se niti psa niti čovjeka. Ako psa prisilimo, da navali, to će se njegova smionost za čas slomiti s malo kapljica smrdljiva ulja, koje uzrokuje jaku mučninu i otečenje nosa. Što on jednom onesnaži, za uvijek je neupotrebljivo. Azara veli, da se smrad može četiri sata daleko oćutiti; više smo nego jedan put osjetili smrad na palubi »Beagle«, dok je ulazio u luku od Montevidea, ako je vjetar dolazio s obale. Sigurno je, da svaka druga životinja drage volje prepušta mjesto zorillu.

PETO POGLAVLJE.

Bahia Blanca.

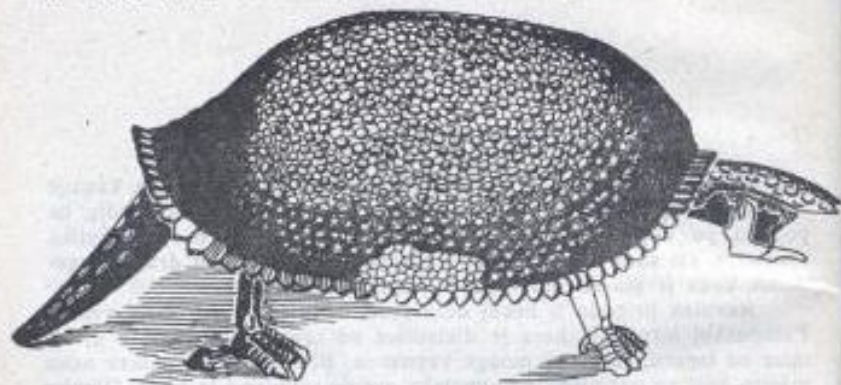
»Beagle« je došao 24. kolovoza amo i odjedrio sedmicu kasnije u Platu. U sporazumu sam s kapetanom Fitz Royem ostao ovdje, da podjem po kopnu do Buenos Ayresa. Umetnut ću ovdje nekoliko opažanja, što sam ih učinio za ovoga posjeta i u nekim drugim zgodama, kada je bio »Beagle« zabavljen mjerenjem luke.

Ravnica pripada u nekoj daljini od malo milja od obale velikoj Pampaskoj formaciji, koja je djelomice od crvenkaste gline, a djelomice od lapora, koji ima mnogo vapnenca. Bliže se obali nalaze neka mjesta, koja su načinjena od otpadaka gornje ravnice i iz blata, šljunka i pijeska, što je bilo izbačeno za laganoga dizanja kopna iz mora: za ovo dizanje imamo dokaza u uzdignutim naslagama recentnih ljuštura i zaobljenih valutica plovuća, koje su rastresene po kopnu. U Punta Altu imamo prosjek jedne od takovih malenih ravnica, što su kasnije načinjene, koji je zanimiv radi velikoga broja i vanrednoga značaja ostataka gigantskih kopnenih životinja, koji su u njem uklopljeni. Ove je potanko opisao profesor Owen u zoologiji Beagleova putovanja, a nalaze se u muzeju College of Surgeons. Ovdje ću dati samo kratki nacrt naravi ovih nalazaka.

Prvo: Dijelovi od tri luhanje i drugih kostiju od *Megatheriuma* (velika životinja), čije su goleme dimenzije izražene njegovim imenom. Drugo: *Megalonyx*, velika srodna životinja. Treće: *Seelidotherium*, isto tako srodna životinja, od koje sam dobio gotovo potpun kostur. Morao je biti velik koliko nosorožac (*Rhinoceros*). U gradji je glave po g. Owenu najbliži Kapskom mrvaru, ali se u drugom pogledu približava pasancima. Četvrto: *Myloodon Darwinii*, bliz rod neznatno manje velične. Peto: jedan drugi golemi krezubi sisavac. Šesto: jedna velika životinja, s koštanim oklopom, koji je na odsječke razdijeljen, vrlo slično pasančevom. Sedmo: jedna izumrla vrsta konja, na koju ću se kasnije povratiti. Osmo: zub nekakvoga debelokošca, vjerojatno iste vrste, kao što je *Macra-*

chenia, golema životinja s dugačkim kao u deve vratom, koju ću isto tako kasnije spomenuti. Napokon: *Toxodon*, valjda najčudnija životinja, što je ikada otkrivena. Veličinom je bila jednaka slonu ili *Megatheriumu*. Ali pokazuje gradnju njezinih zubi, kako g. Owen spominje, nedvojbeno, da je bila u bliskom srodstvu s glodavcima, s razredom, koji obuhvata danas većinu najmanjih sisavaca. U mnogim je pojedinostima srodna s debelokošcima: sudeć po položaju očiju, ušiju i nosnih otvora bila je to vjerojatno vodena životinja, kao dugong ili manati, s kojima je bila također u srodstvu. Kako se divno različiti razredi, koji su u sadašnjosti tako oštro odijeljeni, u različitim tačkama sastava *Toxodona* zajedno stapaju!

Ostaci su se ovih devet velikih sisavaca i mnoge pojedinačne kosti nalazile uklopljene u ravnoj obali i to unutar prostora od po prilici dvije stotine četvornih jardi. Čudnovata je okolnost, što se na-

Slika 7. *Glyptodon claviceps*.

laze tako različite vrste zajedno; ona pokazuje, kako su morali biti mnogobrojni po vrstama stari stanovnici ove zemlje. U udaljenosti sam od po prilici trideset milja od Punta Alte našao na obronku crvene zemlje mnogo komadića od kosti, neke znatne veličine. Među njima su se nalazili zubi nekoga glodavca, koji su bili slični veličinom i oblikom onima od kapibare. Način sam života ove posljednje životinje već opisao, a vjerojatno je bila i ova fosilna životinja vodena. Našao se je i dio lubanje od jednoga *Ctenomysa*; bila je različita vrsta od tukutuka, ali inače njemu vrlo slična. Crvena je zemlja, u kojoj su se nalazili ovi ostaci, sadržavala slično kao i ona s Pampasa po profesoru Ehrenbergu osam slatkovodnih i jednoga morskoga naljevnjaka; vjerojatno je, da je taložina nekoga riječnoga ušća.

Ostaci su od Punta Alte bili uklopljeni u uslojeni šljunak i crveno blato, kakovo bi još sada moglo more izbaciti na nisku obalu. U njihovu su se društvu našle dvadeset i tri vrste školjaka od kojih trinaest još živi a četiri su druge živim vrstama vrlo srodne; da li su druge izumrle ili jednostavno nepoznate, mora se ostaviti kao dvojbeno, jer je samo malo zbirki od školjaka na ovoj obali načinjeno. (Medjutim je A. d'Orbigny istražio školjke; on ih smatra sve za žive vrste). Pošto

se medjutim žive vrste u gotovo istom razmjeru nalaze uklopljene kao i one, što sada u morskom zalivu žive, to ja držim, da se može samo malo o tom dvojiti, da pripada ova nakupina vrlo kasnoj terciarnoj dobi. Radi toga, što su kosti *Scelidotheriuma* dapače uključivi iver bile pokopane u njihovom relativnom položaju, i što se je koštani oklop velike životinje slične pasancu u savezu s kostima jedne njezine noge dobro sačuvao, možemo biti za to sigurni, da su ti ostaci bili friški i još spojeni sa svojim ligamentima, kada su bili zajedno sa školjkama u šljunak naslagani. Zato imade u tom dobar dokaz, da su gore navedeni golemi sisavci, koji su od današnjih različiti nego li najstariji sisavci u Evropi, živjeli u doba, kada je bilo more napučeno s većinom svojih današnjih stanovnika; i mi imademo potvrdu onoga znamenitoga zskona, kojega tako često g. Lyell naglašuje, nalme -da je dugovječnost vrsta kod sisavaca uopće manja nego kod ljušturaša.

Znatna je veličina kostiju megatheroidnih životinja zajedno s *Megatheriumom*, *Megalonyxom* *Scelidotheriumom* i *Mylodonom* u istinu čudnovata. Životni su običaji ovih životinja bili prirodopiscima potpuna zagonetka, dok nije prije malo vremena prof. Owen riješio problem sa znamenitom oštroumnosću. Zubi pokazuju svojom jednostavnom gradnjom na to, da su megatheroidne životinje živjele od biljne hrane, vjerojatno od lišća i manjih grančica od drveća; čini se, da su bili njihovi zdepasti oblici i velike jako savijene pandže tako malo zgodne za lako kretanje, da su neki izvrsni prirodopisci u istinu mislili, da su živjele poput ljenjivaca, s kojima su u bliskom srodstvu, s ledjima dolje penjući se po drveću i da su se lišćem hranile. Bila je smiona, da ne kažemo luda misao, pomišljati pače i prepotopno drveće, čije bi grane bile dosta jake, te bi mogle nositi životinje, koje su bile velike kao slon. S mnogo većom vjerojatnošću drži prof. Owen, da su, umjesto da se penju na drveće, grane skidale, a manje da su iskorijenile, da se nahrane s njihovim lišćem. Golema širina i težina njihovih stražnjica, koju je jedva pomisliti, a da je nijesmo vidjeli, bude po tom nazoru od čiste koristi, umjesto da bude otežćanje. Njihovi su veliki repovi i njihove goleme pete, gotovo kao tronog naslonjen na zemlju, mogle upotrijebiti bez zaprijeke potpunu snagu njihovih vanredno jakih ruku i pandži. Svakako je moralo biti čvrsto ukorijenjeno drvo, koje je moglo odolijeti takovoj sili! Povrh je toga imao *Mylodon* dugačak jezik, koji je mogao isplaziti kao žirafa, koja pomoću divnoga prirodnoga uredjenja dostiže na taj način uz pripomoć svoga dugačkoga vrata svoju lisnu hranu. Još ću spomenuti, da po navodu Bruceovom slon u Abesiniji, ako ne može svojim rilom grana dohvatiti, duboko izdere stablo sa svojim kljovima gore i dolje i naokolo, dok nije tako oslabljeno, da ga može svaliti.

Slojevi, koje smo gore naveli, a koji imadu u sebi fosilne ostatke, leže samo petnaest do dvadeset stopa iznad plime; s toga je bilo dizanje kopna od toga vremena, u kom su ovi veliki sisavci putovali; po okolišnim ravninama, samo maleno (ako nije između toga bila perioda padanja, za koju nemamo nikakvih dokaza); izvanje su crte kopna morale tada biti gotovo iste, kakove su sada. Sada će se naravno pitati, kakov je bio značaj bilja u ovoj periodi, je li bilo tako jedno i neplodno, kao što je sada? Pošto je tako mnogo uklopljenih školjki identičnih

Darwin: Put jednoga prirodoslovca oko zemlje.

s onima, što sada u morskom zalivu živu, stoga sam iz početka naginjao mišljenju, da je prijašnja vegetacija vjerojatno bila slična današnjoj; međutim bi to bio krivi zaključak, jer neke od tih istih školjki živu na bujnim Brazilijskim obalama; i u opće je značaj morskih stanovnika bez koristi, ako ga hoćemo upotrijebiti kao vodj za prosudjivanje kopnenih stanovnika. Uza sve to ne mislim po slijedećem razmatranju, da je jednostavna činjenica, da su mnogi golemi sisavci živjeli na ravnici u okolici Bahia Blance, ikakav sigurni znak, da je ove ravnice prije pokrivala bujna vegetacija: ne dvojim, da je mogla neplodna zemlja nešto dalje prema jugu u blizini Rio Negra sa svojim raštrkanim, trnovitim drvećem uzdržavati mnogo velikih sisavaca.

Da velike životinje zahtijevaju bujnu vegetaciju, bio je općeniti nazor, koji je prelazio iz jedne knjige u drugu; ali ne oklijevam reći, da je potpunoma kriv, i da je zaveo naziranje geologa o nekim tačkama, koje su od velike važnosti u staroj povijesti svijeta. Ta se predrasuda vjerojatno dovodi iz Indije i Indijskih otoka, gdje su u svačijoj predodžbi zajedno spojena stada slonova, divne šume i neprohodne džungle. Ali ako međutim otvorimo koji putopis o južnim dijelovima Afrike, nalazimo na svakoj strani, kako pokazuje ili pusti značaj zemlje ili veliki broj velikih životinja, što tamo žive. Isto je jasno u mnogim slikama, što su izašle od različitih dijelova unutrašnjosti. Kada je »Beagle« bio u Captownu, načinio sam izlet od nekoliko dana u unutrašnjost zemlje, koji je bio dovoljan, da ono, što sam čitao, učinim još razumljivijim.

Dr. Andrew Smith, kojemu je nedavno pošlo za rukom na čelu svoga smionoga društva, da prekorači jarčev obratnik, javlja mi, da ne može biti dvojbe, ako uzmemo u obzir čitav južni dio Afrike, da je to neplodna zemlja. Na južnoj se i jugo-istočnoj obali nalazi nekoliko lijepih šuma; ali uz ove iznimke može putnik čitave dane jedno za drugim ići po otvorenim ravninama, koje pokriva siromašna i oskudna vegetacija. Teško je, da dobijemo za uporedjenje kakovu tačnu ideju o različitom stepenu plodnosti, ali može se mirne duše reći, da masa bilja, što je Velika Britanija u koje mu drago vrijeme nosi, nadvisuje moguće deset puta množinu na jednako velikom okružju u unutrašnjim dijelovima južne Afrike. Činjenica, da mogu volovska kola u svim smjerovima putovati, izuzev u blizini obale, a da se ne trebaju više od po sata zadržavati krčenjem šikare, daje moguće još određeni pojam o pomanjkanju bilja. Ako sada pogledamo životinje, koje nastavaju ove prostrane ravnice, to ćemo naći njihov broj vanredno velik, a njihovu tjelesnu masu golemu. Moramo ovdje navesti slona, tri vrste nosorožaca i vjerojatno po Dr. Smithu još dvije daljnje H i p p o p o t a m u s a, žirafu, kapskoga bivola (velik kao izrastao bik), koji je samo malo manji, dvije zebre i quagu, dva gnuu i više antilopa, koje su same veće nego ove zadnje životinje. Mogao bi tko pomisliti, da je od svake vrste samo malo individa, ako i jesu vrste brojne. Prijaznošću sam Dr. Smitha kadar pokazati, da je slučaj vrlo različit. On mi javlja, da je na 24° j. š. za hoda od jednoga dana na volovskim kolima, a da nije skrenuo na stranu na ikakovu veću udaljenost, vidio između jedne stotine i jedne stotine i pedeset nosorožaca, koji pripadaju trim vrstama. Istoga je dana vidio više stada žirafa, koja su imala zajedno blizu stotinu komada, a da se i slonovi zadržavaju u tom kraju, ma da

nije ni jednoga vidio. U daljini je od nešto više od jednosatnoga hoda od njegova logorišta od prošle noći ubilo njegovo društvo faktično na jednom mjestu osam vodenih konja, a vidjelo ih je još više. Naravno, da je to bio vanredan slučaj, vidjeti tako mnogo velikih životinja zajedno sakupljenih; ali očito pokazuje, da moraju opstojati u velikom broju. Dr. Smith opisuje zemlju, kroz koju je toga dana proputovao, kao »sipine pokrivene s travom i s po prilici četiri stope visokim grmljem i još štedljivije s mimozama«. Ništa nije prijećilo kola, da putuju u gotovo ravnoj crti.

Osim ovih velikih životinja svatko je, komu je ma samo malo poznat prirodopis Capa, čitao o stadima antilopa, koja se mogu usporediti s jatima ptica selca. Veliki broj lavova, pantera, hijena i množina ptica grabilica govori već sama za sebe očito za masu manjih sisavaca. Jedne su večeri nabrojili sedam lavova, koji su obilazili oko logorišta dra. Smitha. Kako mi je taj vrsni prirodopisac spomenuo, mora biti dnevno prolijevanje krvi u južnoj Africi u istinu strašno! Priznajem, da je u istinu začudno, kako se može toliki broj životinja uzdržavati u zemlji, koja daje tako malo hrane. Bez sumnje se skiču veći sisavci po velikom prostoru za svojom hranom, a njihova je hrana poglavito šikara, koja ima vjerojatno mnogo hranjivih tvari u malenom obujmu. Također mi javlja dr. Smith, da vegetacija naglo raste; jedva je jedan dio požderan, to njegovo mjesto preuzme friška množina. Međutim nema dvojbe, da su naše ideje obzirom na množinu hrane, što je, kako se čini trebaju veliki sisavci za uzdržavanje, znatno pretjerane: valja se sjetiti, da je deva životinja nipošto malenoga obujma uvijek smatrana kao simbol pustinje.

Nazor je, da mora biti bilje nužno bujno, gdje veliki sisavci opstojaju, tim čudnovatiji, pošto nije obrnuto nipošto istinito. Gospodin mi je Burchell spomenuo, da ga kod njegova ulaza u Braziliju nije ništa tako silno iznenadilo, kao sjaj Južno Američke vegetacije usporediva sa onom od Južne Afrike, a pri tom ipak odsutnost svih velikih sisavaca. U svojim putopisima pokazuje na to, da bi bilo usporedjenje težina (kada bi imali dovoljnih podataka) jednakoga broja najvećih biljoždernih sisavaca obih zemalja vanredno čudnovato. Ako uzmemo s jedne strane slona, vodenoga konja, žirafu, kapskoga bivola, elanda, sigurno tri a vjerojatno i pet vrsta nosorožaca, a s druge, Američke, dva tapira, guanaca, tri jelena, vicunu, pekari, kapibaru (izim kojih moramo među majmunima po kojega odabrati, da popunimo broj) i ako metnemo obje hrpe jednu do druge, to bi se jedva mogla iznaći dva reda različite veličine. Po svim smo ovim činjenicama prisiljeni zaključiti, da ne postoji kod sisavaca nikakav bližnji odnošaj između veličine vrste i kvantiteta bilja u zemljama, u kojima stanuju.

Sada hoću prikazati način života nekih zanimljivijih životinja, koje su obične na prostranim ravninama sjeverne Patagonije, i najprije ću početi s najvećim, Američkim nojem. Obični je način života nojeva svakome poznat. Žive od biljnih tvari, kao što je korijenje i trava; ali sam u Bahia Blanci opetovano vidio, kako tri ili četiri u doba osjeke silaze na prostrane blatne grede, koje su tada suhe, da, kako Gauči kažu, love malene ribe. Ma da je noj u svom načinu života tako plašljiv, oprezan i samotnan i ma da je tako brz u svom trku, to ga ipak lovi Indijanac ili Gaucho pomoću bola bez velike poteškoće. Ako se

pojavi po više jahača u polukrugu, to će se smesti i ne će znati, na koju bi stranu imao uteći. Oni općenito najviše vole bježati protiv vjetra; ali kod prvoga zaleta rašire krila kao ladja s razapetim jedrima. Nekoga sam lijepoga toploga dana vidio, kako je više nojeva ušlo u škaru od visoke sitine, gdje su sakriveni čučali, dok nijesam došao sasna blizu njih. Nije općenito poznato, da idu nojevi vrlo lako u vodu. Gospodin mi King pripovijeda, da je vidio više puta u zalivu San

Slika 8. Noj Američki.

Blasi u Port Valdesu u Patagoniji, kako ove ptice plivaju od otoka do otoka. Oni su trčali u vodu isto tako, ako su ih natjerali, a drugo nijesu mogli učiniti, kao što i od svoje volje, kada nijesu bili prestrašeni: mjesto, preko kojega su preplivali, bilo je po prilici dvije stotine jarda široko. Kada plivaju, vidi se samo malo od njihova tijela iznad vode; vrat pruže nešto naprijed, a napreduju veoma polagano. U dvije sam zgode vidio nekoliko nojeva, kako plivaju preko rijeke Santa Cruz, gdje

je po prilici četiri stotine jarda široka, a k tome je silno derala. Kapetan je Sturt vidio, kada je plovio niz Murrumbidgee u Australiji, kako plivaju dva emua.

Domaći stanovnici razlikuju dapače iz daljine veoma lako mužjaka od ženke. Prvi je veći i tamnije boje i ima deblju glavu. Noj, mislim mužjak, daje od sebe osobit dubok glas, koji sikiće; kada sam ga prvi puta čuo, stojeć usred nekoliko pješćanih brežuljaka, mislio sam, da dolazi od koje mu drago divlje zvijeri, jer je to glas, o kom se ne može reći od kuda dolazi i iz koje daljine. Kada smo bili u mjesecu rujnu i listopadu u Bahía Blanci, nalazili smo jaja u vanredno velikom broju po cijeloj zemlji. Ona leže ili raštrkana — u kojem se slučaju nikada ne izvale; tada ih Španjolci zovu huacho — ili su složena u plitkim udubinama, što čini gnijezdo. Među četiri gnijezda, koja sam vidio, imala su tri svako po dvadeset i dva jaja, a četvrto dvadeset i sedam. U jednom se danu lova našlo jezdaset i četiri jaja; od njih su ležala četrdeset i četiri u dva gnijezda, a drugih je dvadeset bilo huacho. Gauchi tvrde jednoglasno, i nema razloga da se u to dvoji, da mužjak sam sjedi na jajima i da kasnije neko vrijeme mlade vodi. Kada sjedi mužjak na gnijezdu, leži vrlo nisko. Ja sam sâm gotovo jednoga konjem pogazio. Tvrdi se, da su u to vrijeme kadšto divlji i dapače pogibeljni, i da su iskusili, kako su pače na konjanika napali i pokušali, da ga udare i da na nj skoče. Moj mi je izvjestitelj pokazao nekoga staroga čovjeka, kojega je vidio, kako je bio u strahu, što ga je noj proganjao. U Burchellovom putopisu iz Afrike nalazim opasku: »ako je muški noj ubijen, a ima zaprljano perje, to kažu Hotentoti, da je to ptica, koja je na gnijezdu sjedila«. Kako čujem, preuzima muški emu u zoološkom vrtu brigu oko gnijezda: s toga ovaj običaj pripada čitavoj obitelji.

Gauchi tvrde u jedan glas, da više ženki leže u jedno gnijezdo. Mene su uvjeravali, da su motrili četiri ili pet ženki, kako su usred dana jedna za drugom išle do istoga gnijezda. Dodat ću još, da su i u Africi mnijenja, da dvije ili više ženski legu u jedno gnijezdo. Ma da se ovaj običaj na prvi pogled čini vrlo neobičan, to ipak mislim, da mu se dađe razjasniti uzrok na vrlo jednostavan način. Broj se jaja u gnijezdu mijenja od dvadeset do četrdeset pače i pedeset, a po Azari kadšto pače i od sedamdeset do osamdeset. Ma da je vanredno vjerovatno, kao što po broju jaja, što se ih nadje u nekom okružju, a koja su u razmjeru prema ptici tako vanredno velika, tako i po stanju jajnjaka u ženskoj ptici, da ih ova izleže tokom parenja velik broj, to mora ipak biti vrijeme, koje je za to potrebno, vrlo dugo. Azara navadja, da je jedna upitmljena ženka izlegla sedamdeset jaja i to svako u razmaku od tri dana. Kada bi morala ženka na svojim vlastitim jajima sjedjeti, to bi se vjerovatno prvo pokvarilo, prije nego bi zadne izlegla; ali ako izleže svaka ženka samo malo jaja u različita gnijezda i ako se udruži, kao što i jest po kazivanju, po više ženki da ispune jedno gnijezdo, to bi bila jaja u takovoj zbirci mal ne jednako stara. Ako nije broj jaja u jednom od tih gnijezda, kako mislim, veći od onoga broja, što ih ženka izleže na godinu, to mora biti toliko gnijezda koliko ima ženki i svaki će mužjak imati svoj dio kod sedjenja i to u vrijeme, kada ženke vjerovatno ne bi mogle sjedjeti, jer još nijesu prestale leći jaja. Prije sam spomenuo veliki broj huacha ili ostavljenih jaja, tako

da ih je moći do dvadeset na dan naći. Čini se, da je čudnovato, da bi ih imalo tako mnogo propasti. Nije li to posljedica poteškoće, da se sakupi više ženki i da se nadje jedan mužjak, koji bi bio pripravan preuzeti na sebe posao oko sjedjenja na njima. Očito mora najprije biti stanoviti stepen asocijacije barem između dviju ženki; inače bi ostala jaja rastresena po prostranoj ravnici i to u prevelikoj udaljenosti jedna od drugih, a da bi bilo mužjaku moguće, da ih sabere u jedno gnijezdo. Neki su pisci bili nazora, da su rastresena jaja izležena zato, da se njima mlade ptice nahrane. To će biti jedva u Americi slučaj, jer su huacha jaja, ma da ih je naći često pokvarena i gnijla, ipak općeno cijela.

Kada sam bio na Rio Negru u sjevernoj Patagoniji, čuo sam opetovano, kako Gauchi govore o nekoj veoma rijetkoj ptici, koju su nazivali *Avestruz Petise*. Opisivali su je kao manju od običnoga noja, koji je tamo vrlo običan, ali kao vrlo sličnu njemu. Kazivali su, da je njezina boja tamnija i pjegava, da su njezine noge kraće i dalje dolje pernate, nego li kod običnoga noja. Laglje ju je uhvatiti holama nego li drugu vrstu. Malo je stanovnika, koji su obje vrste vidjeli, tvrdilo, da mogu obje vrste iz velike daljine jednu od druge razlikovati. Čini se međjutim, da su bila jaja od manje vrste općenito poznata i tvrdilo se sa čudjenjem, da su za vrlo malo manja, nego li su ona od *Rheea*, ali da su u neznatno različitoga oblika i malo blijedo modra. Ova vrsta dolazi vanredno rijetko na ravninama, koje se dotiču Rio Negra; ali je po prilici jedan i po stupnja dalje prema jugu prilično česta. Kada smo bili u Port Desiru u Patagoniji (48° j. š.), ustrijeli g. Martens jednoga noja. Ja sam ga promatrao, ali sam za čas na nerazjašnjen način zaboravio na čitavu pripovijest o *Petisi* i mislio, da je to ptica obične vrste, koja još nije izrasla. Kuhali su je i pojeli, prije, nego se je moje pamćenje povratile. Srećom su spremili glavu, vrat, noge, krila, mnoga veća pera i veći dio kože. Iz toga su sastavili gotovo potpuni primjerak, koji je izložen sada u muzeju zoološkoga društva. Kod opisivanja je ove nove vrste g. Gould iskazao meni čast, što ju je nazvao po mom imenu (vidi sliku na početku ovoga poglavlja).

Medju Patagonijskim smo Indijancima našli na Magellanovom tjesnacu jednoga na pola Indijanca, koji je više godina živio s plemenom, ali je bio rodom iz sjeverne pokrajine. Upitao sam ga, da li je ikada čuo o *Avestruz Petise*; on mi odgovori: »u ovim južnim zemljama: nema nikakih drugih«. Pripovijedao mi je, da je broj jaja u u gnijezdu od *Petise* znatno manji, nego li u gnijezdu druge vrste, naime ne više od petnaest; ali je tvrdio, da u nj leže više nego li jedna ženka. U Santa Cruzu smo vidjeli više tih ptica. Bile su vanredno oprezne i mislim, da su mogle vidjeti osobu kako se približuje, kada su još bile tako daleko, da bi sama osoba mogla jedva raspoznati pticu. Na putu smo ih uz rijeku vidjeli samo malo: ali smo ih opažali na našoj mirnoj i vrlo brznoj vožnji niz rijeku mnogo u parovima, a i po četiri i po pet. Opazili smo, da ova ptica ne širi krila, kada se je dala u puni trk, kao što to čini sjeverna vrsta. Na koncu ću spomenuti, da *Struthio Rheea* (*Rheea americana* Lath.) stanuje u zemlji od La Plate po prilici južno sve do Rio Negra na 41° j. š. a da *Struthio* (*Rheea*) *Darwini* u južnoj Patagoniji zauzima njezino mjesto; dio je oko Rio Negra neutralan kraj. A. d'Orbigny se je mnogo naprezao, kada

se je nalazio na Rio Negru, da pribavi tu pticu, ali nije imao sreće, da to postigne. Prije mnogo je već vremena Dobrizhoffer znao, da ima dvije vrste nojeva; on veli: »Valja Vam znati, da su emu veličinom i načinom života prema raznim krajevima različiti. Jer su oni, što stanuju na ravninama Buenos Ayresa i Tucumana, veći i imaju crno, bijelo i sivo perje. Oni su iz blizine Magellanovoga tjesnaca manji i ljepši, jer njihova bijela pera imaju na kraju crn šiljak, a njihova crna okončaju na isti način s bijelim šiljkom«.

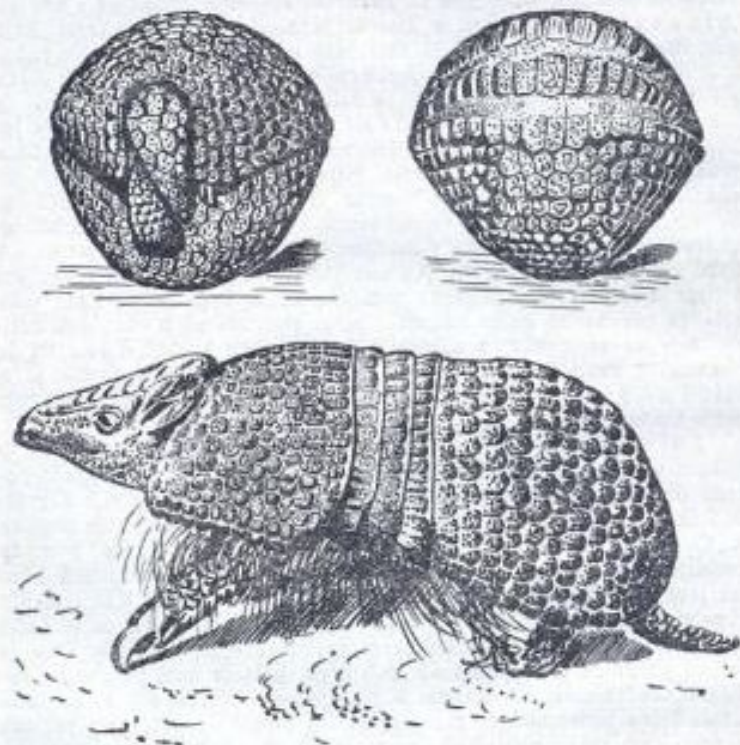
Neka je vrlo čudnovata malena ptica, *Thinocorus rumicivorus*, ovdje obična: u svom načinu života i u općem izgledu ima gotovo na jednako, kako god su različite, obilježja prepelice i kozlice. *Thinocorus* se nalazi u čitavoj južnijoj Južnoj Americi, gdje samo ima neplodnih ravnica ili otvorenih suhih pašnjaka. Živi u parovima ili u malim jatima na najkukavnijim mjestima, gdje može jedva koji drugi stvor opstati. Ako im se približimo, to se šćucure i tada ih je veoma teško razlikovati od tla. Ako li traže hranu, to idu obično lagano s raširenim nogama. Na drumovima se i na pješćanim mjestima perušaju i posjećuju takva mjesta, gdje ih je moći naći od dana do dana: one uzlijeću u jatu kao i trčke. Svim ovim, za tim mišićavim želucem, koji se je priljubio biljnoj hrani, svinutim kljunom i mesnatim nozdruvama, kratkim nogama i oblikom noge pokazuje *Thinocorus* blisko srodstvo s prepelicom. Ali čim vidimo pticu kako leti, promijeni se čitav njezin izgled; dugačka zašiljena krila, koja su od koka tako različita, nepravilan način lećenja, i tužni glas, što ga u času dok uzlijeće daje od sebe, doziva odmah u pamet sliku kozlice. Lovci su je s »Beagle« zvali jednočušno kozicom s kratkim kljunom. Da je u istinu s ovim rodom ili bolje s porodicom močvarica srodna, pokazuje njezin kostur.

Thinocorus je s nekoliko drugih Južno Američkih ptica u bliskom srodstvu. Dvije su vrste roda *Attagis* gotovo u svakom pogledu sniježnice po njihovom načinu života. Jedna vrsta živi u Ognjenoj Zemlji, iznad granice šuma, a druga upravo ispod sniježne granice na Cordilleri središnje Čile. Jedna druga ptica, koja pripada srodnom rodu, *Chionis alba*, koja je stanovnik antarktičkih krajeva živi od morskih biljki i od ljuštura na klisurama, koje leže između plime i osjeke. Ma da nema nikakvih plivačkih opni, ipak ju je često naći daleko na moru, po nekakovom nerazjašnjenom običaju. Ova je malena porodica ptica jedna od onih hrpa, koja će nam po svojim različitim srodstvenim odnošajima k drugim porodicama, ma da za sada zadaje samo sistematskim prirodopiscima poteškoće, napokon pomoći, da otkrijemo veliki plan, koji je zajednički sadašnjosti i prošlim vremenima, po kom su organska bića stvorena.

Rod *Furnarius* ima više vrsta samih malenih ptica, koje na tlu žive i stanuju na otvorenim suhim krajevima. Po njihovoj ih gradnji nije moći usporediti s nijednom Evropskom vrstom. Ornitolozi su je u opće postavili medju brgljeze, ma da se razlikuju od ove familije u svakoj tački njihova načina života. Najbolje je poznata vrsta pečarica od La Plate, »casara« ili graditelj kod Spanjolaca (*Furnarius rufus* D'Orb). Gnijezdo, po kom je dobila ime, postavlja na najvidljivija mjesta, kao što na vrh kolca, na голу stijenu ili na kaktus. Gradi ga od blata i komadića slame, a ima debele zidove: svojim je oblikom

sasma slično peći ili utisnutoj pčelinjoj košnici. Otvor je velik i u luku, i upravo s prijeda: unutar se gnijezda nalazi pretin, koji doseže do blizu krova i tako čini predsoblje za samo gnijezdo.

Druga je i manja vrsta od *Furnarius* (*F. cunicularius*) slična pečarici u općenom crvenkastom tonu perja, u osobitom oštrom glasu, kojega često opetuje i u čudnovatom načinu trčanja. Radi srodstva nazivlju je Španjolci »casarita« (mali graditelj), ma da je njezino gnijezdo sasama različito. Casarita gradi gnijezdo na dnu valjkastoga duplja, koje se, kako se kaže, prostire horizontalno pod zemljom

Slika 9.

Apar ili matak (pasanac tropojasni). Gore smotani u klopko.

gotovo do šest stopa. Više mi je osoba pripovijedala, da su kao dječaci pokušavali, da gnijezdo iskopaju, ali jedva da im je koji put pošlo za rukom, da dodju do kraja hodnika. Ptica odabire svaki niski sloj čvrste pjeskovite zemlje na strani ceste ili rijeke. Ovdje (u Bahía Blanci) su zidovi oko kuća sagrađeni od otvrdnutoga blata ili ilovače. Opazio sam takav jedan zid, koji je zatvarao dvorište, gdje sam stanovao, kako

je na mnogo mjesta probušen okruglim rupama. Kada sam upitao kućegazdu o uzroku ovih rupa, potuži se gorko na malenu casaritu, od kojih sam kasnije motrio više njih kod posta. Vrlo je čudnovato, kada vidimo, kako moraju biti ove ptice nesposobne, da steknu ikaki pojam o debljini; jer ma da ih je vidjeti, kako neprestano preko niskoga zida prelijeću, nastavljaju uvijek uzalud, da ga probuše misleći, da je izvrsno mjesto za njihova gnijezda. Ne dvojim, da je svaka ptica, kako je došla s druge strane na svijetlo bila vanredno iznenadjena ovom čudnovatom činjenicom.

Već sam gotovo sve sisavce spomenuo, koji su obični u zemlji. Od pasanaca dolaze tri vrste, naime *Dasyus minutus* ili *pichy*, *D. villosus* ili *peludo* i *apar*. Prva se vrsta prostire deset stupanja dalje na jug nego li druge vrste: četvrta vrsta, *mullita*, ne doseže južno do Bahía Blanci. Ove četiri vrste imaju gotovo sličan način života; *peludo* je međutim noćna životinja, dočim druge putuju danju po otvorenoj ravnici, a hrane se kornjašima, ličinkama, kornjenjem, pače i malim zmijama. *Apar* je, obično *mataco* nazivan, po tom znamenit, što ima samo tri gibljiva pojasa. Ostali je dio njegova koštanoga pokriva, koji je popločen, gotovo nepomičan. Može se smotati u potpunu kuglu, kao i jedna vrsta Engleskih babura. U takovu je položaju siguran od navale pasa; jer pošto pas ne može staviti čitavu životinju u gubicu, kuša je s jedne strane nagristi, kod česa se kugla izmakne. Glatki tvrdi pokrov daje matak bolju obranu nego li ježu oštre bodljike. *Pichy* voli vrlo suho tlo, i pješćane su sipine u blizini obale, gdje ne može okušati kroz više mjeseci vode, njemu najmilije obitavalište: često kuša izbjeći motrenju na taj način, da se pritisne na zemlju. Za jahanja smo ih od jednoga dana susreli većinom po više u blizini Bahía Blanci. Ali je bilo većinom nužno, da uhvatimo takovu životinju, da se u času, kako smo je opazili, bacimo s konja, jer u mekanom tlu kopa ona tako brzo, da stražnica gotovo iščezava, prije nego smo sjahal. Čini se, da je šteta, tako ljepušne malene životinje ubijati, kako je jedan Gaucho rekao, dok je svoj nož oštrio na leđima takovoga pasanca: »Son tan mansos« (tako su mirni).

Od gmazova ima mnogo vrsta: jedna zmija (*Trigonocephalus* ili *Cophias*) mora biti veoma smrtonosna radi veličine otrovnoga kanala u njezinim zubima. Usuprot nekih drugih prirodopisaca smatra Cuvier ovaj oblik kao podrod čegrtuše i to između nje i ljutice (*Vipere*). U potvrdi sam ovoga nazora motrio jednu činjenicu, koja mi se čini veoma znamenita i poučna, jer je pokazala, kako svako obilježje, dapače ako je u nekom stepenu neodvisno od gradje, naginje, da se polagano promijeni. Zadnji dio repa kod ove zmije okanča sa šiljkom, koji je vrlo neznatno raširen; dok životinja po tlu gmiže, trepti sa zadnjim komadom neprekidno; pošto ovaj udara o suhu travu i šiblje, prouzrokuje čegrtanje, što ga je moći razabrati jasno iz daljine od šest stopa. Koliko je god puta bila životinja nadražena ili iznenadjena, tresla je repom, a titraji su bili vanredno brzi. Taj *Trigonocephalus* dakle ima gradju ljutice s načinom života čegrtuše; ali šum proizvodi jednostavnijim sredstvom. (Ta je zmija nova vrsta, koju je Bibron nazvao *Trigonocephalus crepitans*). Izražaj je lica kod ove zmije bio ogavan i divlji; zjenica je bila okomita pukotna u pjegavoj šarenici, koja je bila boje kao mjed; čeljusti su bile široke na

ditu, a nos je okančao u trouglastu izrastao. Mislim, da nijesam vidio nikada ništa ružnijega, izuzevši moguće vampira. Pomislim, da ovaj ogavni izgled potiče od tuda, što su lične crte jedne prema drugima došle u položaj, koji je donekle razmjern s onima od čovječjega lica; i stepen ovoga podudaranja daje nam mjerilo ogavnosti.

Od žaba sam našao samo jednu malenu gubavicu (*Phrynicus nigricans*), koja je radi boje veoma čudnovata. Pomislimo, da je najprije uronila u najtamnije crnilo i da je za tim, pošto se je osušila, puzila po dasci, koja je nalikena s najjasnijim karminom, tako da su se tabani i dijelovi trbuha nafarbali, te ćemo dobiti dobru ideju o njezinoj pojavi. Da je bila nepoznata vrsta, morala bi se sigurno nazvati »d i a b o l i c u s«, jer je prava krastača za propovjed za Evino uho. Umjesto da bude u svom načinu života noćna, kao što druge gubavice, i da živi u vlažnim tamnim rupama, puza za danje žege po suhim pješčanim brežuljcima i po suhoj ravnici, gdje se ne nalazi ni kap vode. Ona se mora za ono, što treba od vlage, ograničiti na rosu; ta znade se, da ovi vodozemci imaju u svojoj koži veliku moć upijanja. U Maldonadu sam našao jednu gubavicu na nekom mjestu, koje je bilo gotovo tako suho kao i u Bahía Blanci i jer sam mislio, da ću joj učiniti veliko dobročinstvo, metnem je u jednu mlaku; ali malena životinja ne samo da nije bila kadra plivati, već bi se, mislim, bez pomoći doskora bila utopila.

Gušterica je bilo mnogo vrsta, ali je samo jedna (*Proctotretus multima culatus*) bila znamenita u svom načinu života. Živi na golom pijesku u blizini obale i jedva ju je moći razlikovati od okoliša radi pjegave boje lususaka, koje su našarane smeđjasto, bijelo, žućkasto crveno i pljavo modro. Ako se prestraši, to kuša utesiti na taj način, da se pričini mrtvom sa spruženim nogama, spljoštenim tijelom i zatvorenim očima: ako joj još dalje dodijavamo, to se s velikom brzi- nom zakopa u pijesak. Ova gušterica ne može brzo trčati radi spljoštena tijela i radi kratkih nogu.

Hoću još ovdje dodati nekoliko opazaka o zimskom snu životinja u ovim južnijim dijelovima od Južne Amerike. Kada smo prvi puta došli u Bahía Blancu, dne 7. rujna 1832., mislili smo, da je priroda priuštila jedva jedno živo biće ovoj pjeskovitoj i suhoj zemlji. Ali kada smo tlo kopali, našli smo više kukaca, velikih pauka i gušterica u napola ukočenom stanju. Dne 15. počele su se neke životinje javljati i 18. (tri dana prije jednakosti dana i noći) je sve naviještalo početak proljeća. Ravnice su kitile cvjetovi neke ružičaste djeteline zajedno s divljim graškom, oenotherama i iglicama, a ptice su počele jaja leći. Brojni su listorošci i heteromerni kornjaši, ovi posljednji znameniti radi njihova skulpturirana tijela, puzali lagano naokolo, dok su gušterice, stalni stanovnici pjeskovitoga tla, trčale na sve strane. Za prvih je jedanaest dana, dok je priroda još spavala, bila srednja temperatura po opažanjima, što su se činila na palubi »Beagle« svaka dva sata, 51°. A o podne je pokazivao termometar rijetko više od 55°. Za slijedećih je jedanaest dana, kada su sva živa bića tako oživjela, iznosila sredina 58° i termometar je pokazivao u sredini dana između 60 i 70°. Stoga je bio prirast od sedam stupnjeva na srednjoj temperaturi dovoljan, da probudi životne funkcije. U Montevideu, odakle smo neposredno pred tim odjegli, iznosila je srednja temperatura u dvadeset i tri dana,

između 26. srpnja i 19. kolovoza, iz 276 opažanja 58.4°; najv. sa je srednja danja temperatura iznosila 65.5°, a najhladnija 40°. Najniža je bila tačka, do koje je termometar pao, 41.5°, a kadšto se je o podne popeo na 60 i 70°. I ipak su ležali pauzi, puževi i kopnene školjke, gubavice i gušterice sve u ukočenom stanju među kamenjem. Ali smo vidjeli, da je dovoljna u Bahía Blanci, koja leži četiri stupnja južnije i radi toga ima samo za malo hladniju klimu, ista temperatura s manjom skrajnjom toplinom, da probudi sve razrede živih bića. To dokazuje, kako je podražaj, koji je potreban da probudi životinje, koje prezimuju, tačno određen običnom klimom okružja a ne apsolutnom toplinom. Poznato je, da nije unutar tropa zimovanje ili pravije rečeno nestivacija (ili ljetovanje) životinja određena temperaturom, već sušnom dobom. Iz početka sam bio u blizini Rio de Janeiro veoma iznenađen, kada sam vidio, da su malo dana, kako se je napunilo nekoliko malenih udubina vodom, ove napučile mnogobrojne, potpuno izrasle školjke i kornjaši, koji su morali spavati ljetni san. Humboldt je opisao čudnovati slučaj, gdje je bila koliba sagrađena na mjestu, u kom je ležao mlad krokodil u otvrdnuom blatu. Dodaje k tome: »Indijanci nalaze često goleme udave, koje zovu uji ili vodene zmije, u istom letargičkom stanju. Da se ih opet oživi, valja ih dražiti i s vodom nakvasiti«.

Još ću navesti samo jednu jednu životinju, jednoga zoofita (mislim *Virgularia Patagonica*), vrstu od morskih pera. Imade tanku ravnu mesnatu stabljiku sa strane s izmijenitim redovima polipa, i u unutrašnjosti pruživu vapnenačku os, koja se mijenja u duljini od osam palaca sve do dvije stope. Stabljika je na jednom kraju odrezana, ali na drugom kraju prelazi u mesnati privjesak, koji izgleda kao crv. Vapnenačku je os, koja daje stabljici jakost, moći na ovom kraju slijediti u nekaku cijev, koju ispunjava zrnata masa. Za osjeke je moći vidjeti, kako na stotine ovih zoofita s odrezanim krajem okrenutim gore viri nekoliko palaca iz površine blatnoga pijeska. Ako smo ih se dotakli ili ih potegnuli, to su se najednom povukli s velikom snagom, tako da su potpunoma ili na pola iščezli. Pri tom se mora vrlo pruživa os na donjem kraju, koja je naravno slabo savijena, svinuti, i mislim, da je zoofit samo pomoću ove pruživosti kadar, kroz blato se opet gore dovući. Svaki polip ima, ma da je tijesno spojen sa svojim susjedima, posebna usta, tijelo i trakove. Na velikom primjerku mora biti mnogo tisuća ovakih polipa; ali vidimo, da rade zajednički; imaju i jednu zajedničku srednišnju os, a jaja se stvaraju u organu, koji je odijeljen od pojedinih individua. Svakako je ovdje dopušteno, da pitamo što je individuum?

Za mojega boravka u Bahía Blanci, dok sam čekao »Beagle«, bilo je mjesto neprestance u stanju uzrujanosti radi vijesti o boju i pobjeda između četa generala Rosasa i divljih Indijanaca. Jednoga dana dodje izvještaj, da je sva momčad jedne čete, koja je sačinjavala jednu od posta na putu do Buenos Ayresa, poubijana. Drugoga dana dodje tri stotine ljudi pod zapovjedništvom Mirande od Colorada. Veliki su dio ovih ljudi bili Indijanci (*Mansos* ili pitomi), koji su pripadali plemenu kazika Bernantia. Oni su ovdje prenoćili i nije moguće pomisliti nešto divlijijega i surovijega, nego li je bio prizor u njihovu noćštu. Jedni su pili, dok se nijesu opili, drugi su proždrljili krv od goveda, koje je bilo za njihovu večeru zaklano, izbacili su u svojem pijanstvu opet sve i zaprljali se skroz od nečisti i od krvi.

Ujutru podjose prema mjestu ubijstva sa zapovijedi, da slijede »rastro« ili trag, makar ih odveo do Chile. Kasnije smo čuli, da su divlji Indijanci utekli u veliki Pampas, i da se je bilo s kojega razloga izgubio trag. Pogled na rastro pripovijeda ovim ljudma čitavu povijest. Uzmimo, da istražuju trag od tisuću konja, to će vrlo brzo moći procijeniti broj onih, na kojima se je jahalo, ako vide, koliko ih je trčalo; po dubini drugih utisaka, da li je ikoji konj bio natovaren; po nepravilnosti koraka, kako su bili umorni; i po načinu, po kom je bila hrana pripravljena, da li su progonjeni u žurbi dalje otišli; napokon po općem izgledu, kako je dugo već, što su ovuda prošli. Oni drže rastro od deset ili četrnaest dana dovoljno friškim, da mogu po njem tragati. Takodjer smo čuli, da je Miranda od zapadnoga kraja Sierra Ventane išao u ravnom smjeru prema otoku Cholechelu, koji leži sedamdeset sati uz Rio Negro. To je daljina od dvije stotine do tri stotine milja kroz potpunoma nepoznati kraj. Koje su druge čete na svijetu tako neodvisne? Sa suncem vođjom, s konjetinom hranom, s pokrivalom od sedla posteljom, mogu ovi ljudi uzdržati do kraja svijeta, kako daleko ima samo malo vode.

Malo sam dana kasnije vidio, kako drugi odjeljak ovih razbojničkih vojnika kreće proti jednom Indijanskom plemenu na malim Salinama, koje je izdao neki uhvaćeni kazik. Španjolac, koji je donio zapovijed za ovu ekspediciju, bio je vrlo inteligentan čovjek. Izvijestio me je o zadnjem boju, kod kojega je i on bio. Nekoliko je Indijanaca, koje su uhvatili, pripovijedalo o nekom plemenu, koje živi sjeverno od Coloradoa. Dvije stotine vojnika bilo je poslano; oni su otkrili Indijance po oblaku prašine, što su je podigle noge njihovih konja, dok su dalje putovali. Zemlja je bila gorovita i divlja i moralo je biti daleko u unutrašnjosti, jer se je Cordillera vidjela. Indijanaca, muževa, žena i djece bilo je na broju po prilici stotinu i deset i sve su pohvatili ili poubijali, jer vojnici udaraju sabljom svakoga. Indijanci su sada tako prestrašeni, da se nijesu u masama opirali, nego je svaki pobjegao ostavljajući svoju ženu i djecu; ali ako ih se opkoli, to će se boriti do zadnjega časa kao divlje zvijeri proti svakoj nadmoći. Jedan je umirajući Indijanc pograbi svojim zubima palac svoga protivnika i dao je prije, da mu vlastito oko istisne, nego da popusti. Jedan se je drugi, koji je bio ranjen, pričinio kao da je mrtav, ali je držao nož u pravi, da s njim još jedno dobro udari. Moj mi je pouzdanik pripovijedao, da je, kada je jednoga Indijanca progonio, čovjek vikao za milost, ali da je ujedno potajno bole oko svoga pojasa razriješio u nakani, da njima zamahne oko glave svoga protivnika i da ga tako obori. »Ali sam ga oborio sa svojom sabljom, tada sjahao s konja i razrezao mu nožem grkljan«. To je tamna slika, ali za koliko je groznija nepobitna činjenica, da budu poubijane hladnokrvno sve žene, za koje se čini, da su prekoračile dvadeset godina! Kada sam povikao, da je to nečovječno, odgovori: »za što? što da se uradi? inače se razmnožaju!«

Svatko je ovdje osvjedočen, da je to najpravedniji rat, jer se vodi protiv barbara. Tko bi vjerovao, da su se mogle ovakove grozote događati u kršćanskoj civilizovanoj zemlji? Djecu Indijanaca zadržuje, da ih kao sluge ili bolje reći kao robove prodadu ili poklone i to na tako dugo vrijeme, kako će ih htjeti smatrati njihovi posjednici za robove. Ali mislim, da se mogu samo na malo šta potužiti u postupanju s njima.

U boju su pobjegla četiri čovjeka zajedno. Njih su progonili, i jednoga su ubili, dočim su druge žive ulovili. Pokazalo se je, da su oni bili poslanici ili vjesnici od velike množine Indijanaca, koji su se sjedinili za zajedničku obranu u blizini Cordillere. Pleme, kome su ih slali, upravo je htjelo držati veliko vijeće. Svečana je gozba s kobiljim mesom bila pripravljena kao što i ples: ujutru su se imali vratiti poslanici na Cordilleru. Bili su za čudo lijepi muškarci, plavokosi, preko šest stopa visoki i svi ispod trideset godina. Tri su preživjela dakako imala vrijedne obavijesti; i da iz njih za sebe što god saznadu, postavše ih u red. Kada su pitali prvu dvojicu, odgovoriše »no se« (ne znam), i jednoga za drugim ustrijeliše. Treći reče takodjer »no se« i dodade: »pucajte, ja sam muž i mogu umrijeti«. Nj sloveca nijesu htjeli izdati, čime bi naškodili zajedničkoj stvari svoje otadžbine! Ponašanje je gore spomenutoga kazika bilo sasvim različito od ovoga; on je spasio svoj život time, što je izdao ratni plan i tačku ujedinjenja na Andama. Mislilo se je, da se je tamo sakupilo već šest ili sedam stotina Indijanaca i da će se ljeti taj broj podvostručiti. Poslanici su se imali šiljati do Indijanaca na malim Salinama u blizini Bahía Blanco, za koje smo rekli, da ih je taj isti kazik izdao. Po tom se je protezala komunikacija kod Indijanaca od Cordillere do obala Atlantskoga Oceana.

Plan je generala Rosasa: sve one, koje nadje pojedince, poubijati, a ostale napasti, pošto će biti stjerani na jedno zajedničko mjesto, tijekom ljeta uz potporu Čilenaca. Ta bi se operacija imala opetovati kroz tri godine, koje slijede jedna za drugom. Mislim, da je ljeto odabrano za vrijeme glavne navale, jer tada ravnice nemaju vode i Indijanci mogu hodati samo u stalnim smjerovima. Da ne bi Indijanci mogli pobjeći na jug Rio Negra, gdje bi u golemoj nepoznatoj zemlji bili sigurni, zapriječeno je ugovorom s Tehuelchima, koji glas: da će im Rosas za svakoga Indijanca, kojega nadju na jugu rijeke i ubiju ga platiti toliko i toliko, ali, ako toga ne učine, da će biti sami istrijebljeni. Rat se vodi poglavito protiv Indijanaca u blizini Cordillere, jer se mnoga plemena na istoku bore na strani Rosasa. Pošto međutim general pomišlja na to — kao lord Chesterfield — da bi u budućnosti mogli njegovi prijatelji postati njegovi neprijatelji, postavlja ih uvijek u prve redove, tako da im broj prorijedi. Od kada smo ostavili Južnu Ameriku, čuli smo, da nije nikako uspio ovaj rat do istrage.

Medju uhvaćenim se djevojkama za ove borbe nalazile dvije lijepe pušne Španjolke, koje su Indijanci odvukli, dok su još malene bile, a znale su još samo Indijanski govoriti. Po njihovu su pripovijedanju morale doći od Salte, daljina u ravnoj crti od gotovo tisuću milja. To daje veličanstvenu ideju o golemom okružju, po kom se Indijanci skiču: i kako god je ono veliko, mislim, da za po stoljeća ne će živjeti ni jedan divlji Indijanc sjeverno od Rio Negra. Vodjenje je rata prekrvavo, da bi moglo trajati. Kršćani ubijaju svakoga Indijanca, a Indijanci čine to isto s kršćanima. Zalosno je pratiti, kako su Indijanci uzmakli pred pridošlicama. Schirdel veli, da je g. 1535. bilo, kada je Buenos Ayres utemeljen, sela, koja su imala dvije i tri tisuće stanovnika. Dapače su u doba Falconera (1750.) Indijanci još išli do Luxana, Areca i Arecifa. Ali su sada protjerani s one strane Salada. Nijesu samo čitava plemena istrijebljena, nego su preostali Indijanci postali bar-

barski: umjesto da živu u velikim selima i da se bave umjetnošću ribarenja kao što i lova, putuju sada po otvorenim ravninama bez doma i bez stalnoga zanimanja.

Dobio sam također izvješće o boju, koj' se je bio kod Cholechela malo sedmica prije onoga, što smo ga spomenuli. To je veoma važna tačka, jer je prijelaz za konje, radi česa je neko vrijeme bio glavni stan jednoga odjeljka vojske. Kada su došle tamo čete prvi put, našle su jedno Indijansko pleme, od kojega su dvadesetoricu ili tridesetoricu poubijali. Kazik je utekao na jedan način, koji je sve zadivio. Indijanski poglavice imaju uvijek jednoga ili dva odabrana konja, koje drže pripravne bilo za koju zgodu. Na jednoga od njih, staroga bijelca, skoči kazik, uzevši sobom svoga malenoga sinčića. Konj nije imao niti sedla niti uzda. Da izmakne hucima, jašio je Indijanac na način, kakav je običajan kod njegova naroda, naime obuhvativši s jednom rukom čvrsto vrat i držeći se samo sjednom nogom na bijelčevim ledjima. Na taj se način objesivši na jednoj strani, vidjeli su ga, kako draga glavu konja i kako mu nešto šapće. Progonitelji su u lovu napeli sve sile; zapovjednik je promijenio tri puta svoga konja, ali sve je bilo uzalud. Stari Indijanac i njegov sin utekoše i bili su slobodni. Kakovu li lijepu sliku možemo u duhu načiniti, slika kao od bronzne staroga čovjeka sa svojim malim sinom, jašeći poput Mazepe na bijelcu i ostavljajući množinu progonitelja daleko iza sebe!

Jednoga sam dana vidio vojnika, kako komadićem kremena kreše vatru, koj' sam odmah prepoznao kao dio šiljka od strijelice. Reče mi, da je nađen u blizini otoka Cholechela i da se tamo često nalaze. Bilo je između dva i tri palca dug i po tom dva puta tako velik, kao što su iz Ognjene Zemlje; bio je načinjen od mutna kremena, boje kao skorup, ali je bio odbijen naumice vrh i rub. Poznato je, da sada nijedan Pampaski Indijanac ne upotrebljuje ni luka ni strijelice. Mislim, da se ima izuzeti jedno malo pleme u Bandi Oriental; ali ovo živi daleko od Pampaskih Indijanaca i dotiče se plemena, koja žive u šumi i živu bez konja. Po tom se čini, da su ovi strijeljčini šiljci starinski preostaci Indijanaca iz dobe, prije nego su nastale velike promjene u načinu života, koje su bile posljedica uvadjanja konja u Južnu Ameriku.

SESTO POGLAVLJE.

Od Bahia Blance do Buenos Ayresa.

8. rujna — Najmih jednoga Gaucha, da me prati kod moga jahanja do Buenos Ayresa, ali sam imao kod toga poteškoća; otac se je jednoga čovjeka bojao, da ga pusti da ide, a drugoga su, koji je čini se bio voljan, prikazali tako plašljivim, da sam bio u brizi da ga uzmem sobom; rekli su mi, da će, ako će vidjeti noja u daljini, držati ga za Indijanca i poput vjetra pobjeći. Udaljenost do Buenos Ayresa iznosi po prilici četiri stotine milja; gotovo čitav put vodi kroz nenapućeni kraj. Krenusmo rano ujutru; pošto smo se nekoliko stotina stopa popeli iz korita, koje pokriva zelena tratina, a u kom leži Bahia Blanca, stupili smo na prostranu pustu ravninu. Ona je od razmrvičenoga, vapnenasto glinenoga kamena, koji je nosio radi suhe klime samo rijetke čuperke uvenule trave, a da nije ni jedno jedincato drvo ili grm prekidao monotonu jednoličnost. Vrijeme je bilo lijepo, ali je zrak bio za čudo pun para; mislio sam, da njegov izgled nagoviješta oluju, ali su Gauchi rekli, da je to od tuda, što ravnica gori u velikoj udaljenosti prema unutrašnjosti. Poslije smo dugoga trčanja i dvostrukoga mijenjanja konja dostigli Río Sauce: to je malena, brza rijeka, koja nije šira od dvadeset i pet stopa. Druga posta na putu u Buenos Ayres leži na njezinoj obali; malo se dalje uz vodu nalazi gaz za konje, gdje voda ne dosiže konjima niti do trbuha; ali je od ove tačke u daljnjem toku do mora potpunoma neprohodna i čini stoga vanredno zgodnu ogradu od Indijanaca.

Kako je bilo rano popodne, kada smo došli, uzeli smo friške konje, jednoga vojnika za vodju i posli k Sierra Ventani. Ta se gora vidi iz Bahia Blance; kapetan Fitz Roy računa njezinu visinu na 3.340 stopa — za istočnu stranu kontinenta vrlo znatna uzvisina. Nije mi poznato, da bi je posjetio prije mene koji stranac; i uistinu je samo malo vojnika u Bahia Blanci znalo što god o njoj. Stoga smo čuli o naslagama ugljena, o zlatu i srebru, o pećinama i šumama, što je sve dražilo moju želju za znanjem, ali samo da se razočara. Udaljenost je od postaje iznosila po prilici šest sati preko plosne prostrane ravnice, koja je bila istoga značaja kao i prijašnja. Medjutim je bilo jahanje zanimljivo, jer je gora polagano pokazivala svoj pravi oblik. Kada smo dostigli podnožje glavnoga grebena, imali smo veliku poteš-

koću, da nadjesti ma samo malo vode; već smo uvidili, da ćemo morati sprovesti noć bez vode. Napokon smo je malo našli pažljivo tražeći tik gore; jer se zakopaju već u udaljenosti od malo stotina jarda maleni potoci u kršnom vapnencu i u prhknom šljunku i posvema se izgube. Ne mislim, da je priroda igdje stvorila samotniju, pustiju gomilu stijena; gora zaslužuje s pravom ime »Hustado«, pojedini. Gora je strma, vanredno rastrgana i raspucana i tako potpuno bez drveća, pače i grmlja, da nijesmo uistinu mogli načiniti raznja, pomoću kojega bi ispekli meso nad vatrom od strička. Neobični je izgled ove gore u oprjeci s ravnicom poput mora, koja se ne dotiče samo njezinih strmih obronaka, nego dijeli i paralelne grebene. Jednoličnost boja daje pogledu vanrednu mirnoću; bjelkasto se siva boja kremenoga kamenja i jasno smeđja boja posušene trave na ravnici ne izdiže nikakvom svijetlijom bojom. Po običaju očekujemo u blizini visoke i strme gore zemlju, koja je posijana s golemim krhotinama. Ovdje pokazuje priroda, da može biti posljednje gibanje katkada mirno, prije nego se dno morsko pretvori u suho kopno. U ovakim sam okolnostima bio željan, da vidim, kako se još daleko nalaze udaljene valutice od matičinoga kamenja. Na obalama se kod Bahia Blance i u blizini naseobine nalaze neke od kremenja, koje su sigurno morale poticati iz toga vrela: udaljenost iznosi četrdeset i pet milja.

Rosa, koja je u prvom dijelu noći navlažila gunjeve od sedla, pod kojima smo spavali, ujutru se je smrznula. Ma da se je činilo, kao da je ravnica vodoravna, ipak se je podigla neopazice do visine od 800 do 900 stopa nad morem. Ujutru me je savjetovao vodja, da se popnem na prvi greben, koji će me, kako je mislio, dovesti do četiri šiljka, što krunisaju vrh. Penjanje je bilo na takove stijene vrlo naporno; obronci su biti tako raspucani, da što sam postignuo u pet minuta, to sam u slijedećih pet minuta opet izgubio. Kada sam se napokon dočepao hrpta, bio sam vanredno razočaran, jer sam vidio, da me je strma dolina, tako duboka kao ravnica, koja siječe gorski lanac na dva dijela, dijelila od četiri šiljka. Dolina je vrlo uska, ali ima plosnato dno i čini lijep prolaz za Indijanske konje, jerbo spaja ravnice na sjevernoj i južnoj strani gorskoga niza. Kada sam sašao, opazim, dok sam jahao poprijeko kroz dolinu, kako pasu dva konja; odmah se sakrijem u visoku travu i počeh rekognoscirati; ali kako nijesam opazio nikakova znaka od Indijanaca, podjem oprezno dalje na drugi uspon. Bilo je već kasno, a i ovaj je dijel brda bio kao i drugi strm i raspucan. Oko dva sam sata bio na vrhu, ali sam tamo stigao samo s najvećim poteškoćama; svakih me je dvadeset jarda spopao grč u gornjem dijelu stegna, tako da sam se bojao, da ne ću biti kadar saći. Također je bilo potrebno, da se vratim drugim putem, jer je bilo izvan sumnje prelaženje preko hrpta. Za to sam bio prisiljen, da ostavim oba druga viša šiljka. Njihova je visina bila samo malo znatnija, a svaka je geološka nakana postignuta; za to nije bio vrijedan daljnji pokušaj bilo kojega mu drago napora. Mislim, da je uzrok grča bio napadna promjena u djelovanju mišića, od brzoga jahanja k još napornijem penjanju. To je svakako pouka, koja je vrijedna, da je uzmeno k srcu, jer može više puta prouzročiti velike poteškoće.

Već sam spomenuo, da je gora od bijeloga kremenja, s kojim je spojen malo sjajni glineni škriljevac. U visini su se od malo stotina

stopa nad ravnicom držali komadi konglomerata solidnih stijena na više mjesta.

Uopće sam bio razočaran od ovoga uspona. Dapače je i izgled bio neznatan; ravnica kao more, ali bez njegovih lijepih boja i sigurnih obrisa. Medjutim je prizor bio nov i malo pogibli dalo mu je, kao sol mesu, začina. Da je pogibao bila vrlo neznatna, bilo je sigurno, jer su moji pratioci zapalili jaku vatru, što se ne čini nikada, kada se misli, da su Indijanci u blizini. U naše smo noćište stigli o zapadu sunčanom; pošto sam popio mnogo matca (čaja) i ispušio više cigareta, prostroh za noć svoj krevet. Vjetar je jako duvao i bio hladan, ali nijesam nikada udobnije spavao.

10. rujna. — Pošto smo utekli ujutru srećno pred olujom, došli smo oko podne do postaje Sauce. Uz put smo vidjeli u velikom broju jejene i u blizini gore jednoga guanaca. Kroz ravnicu, koja se tiče Sierra, prolaze čudnovati jarci, od kojih je jedan bio po prilici dvadeset stopa širok, a najmanje trideset dubok; radi njega morali smo dugo okolišati prije nego li smo našli prijelaz. Kroz noć smo ostali u postaji; razgovor se vrtio kao obično oko Indijanaca. Sierra je Ventana bila prije za njih znamenito sabiralište; a prije se je tri ili četiri godine tamo mnogo borilo. Moj je vodja bio, kada je bilo mnogo Indijanaca ubijeno, prisutan; žene su utekle na vrhove i borile su se zdvojno s velikim kamenjem; mnoge su se time spasile.

11. rujna. — Išli smo dalje do treće postaje u pratnji poručnika, koji je s njom zapovijedao. Daljinu su cijenili na petnaest sati; ali je to samo po prilici; obično se precijenjuju udaljenosti. Put je bio nezanimljiv i vodio je preko suhe travnate ravnice; na našoj se je lijevoj strani nalazilo u većoj ili manjoj udaljenosti nekoliko niskih brežuljaka. Njihov smo nastavak prekoračili tik pred postom. Prije smo našega dolaska sastali veliko stado goveda i konja, koje je čuvalo petnaest vojaka; ali nam rekoše, da su se mnoga izgubila. Vrlo je teško životinje tjerati preko ravnice; jer ako se noću približi puma, ili pače i sama lisica, to ne će moći ništa konje zadržati, da se ne razbježe na sve strane; oluja ima isti učinak. Nije tomu dugo, što je jedan činovnik ostavio Buenos Ayres s pet stotina konja; kada je stigao do vojske, nije ih imao ni dvadeset.

Domala za tim opazismo po običaju praha, da dolazi četa konjanika k nama; dok su još bili daleko, prepoznali su ih moji pratioci kao Indijance po njihovoj dugačkoj kosi, što im je pala niz ledja. Indijanci imadu obično samo vrpce oko čela, a ne nose nikada šešira, njihova crna kosa, koja leprša preko tamnosmeđega lica, povisuje na neobičan način divljost njihove pojave. Pokazalo se je, da je to bila četa od plemena, koja je prijateljsko s Bernantim, koja je išla po sol u neko slanište. Indijanci jedu mnogo soli, a djeca je ližu kao šećer. To je sasna različit običaj od Gaucha, koji, ma di imadu isti način života, ipak je jedva jedu; po Mungo Parku su ljudi, koji žive od biljne hrane, oni, koji su neodoljivo pohlepni za solju. Indijanci su nam prijazno kimnuli, dok su u punom trku mimo nas prolazili, tjerajući stado konja pred sobom i čopor mršavih pasa za sobom.

12. i 13. rujna. — Ostao sam dva dana na ovoj postaji i čekao na četu vojnika, koji će, kako je general Rosas imao dobrotu, da me

Izvijesti po jednom vjesniku, za kratko ići u Buenos Ayres; on mi je savjetovao, da upotrijebim ovu zgodu, da putujem s pranjom. Ujutru smo odjahali na neke susjedne brežuljke, da dobijemo pogled na okolicu i da istražimo njezinu geologiju. Poslije objeda su se vojnici razdijelili u dvije hrpe, da omjere svoju spretnost u bacanju bola. Dva su koplja zatakl u zemlju trideset i pet jarda jedno od drugoga; ali su ih samo jedanputa od četiri ili pet hitaca pogodili i opleli. Kugla je moći baciti pedeset ili šezdeset jarda daleko, ali tada samo s malenom sigurnošću. Ali se to ne tiče čovjeka na konju; jer se brzina konja zbroji još s jakošću mišice, zašto ih je moći baciti, kako se kaže, s potpunim djelovanjem na daljinu od osamdeset jarda. Kao dokaz njihove snage navest ću, da je, kada su Španjolci poučljivi na Falklandskim otocima više svojih zemljaka i sve Engleze, jedan mladi poznati Španjolak utekao; jedan veliki, jaki čovjek, po imenu Luciano, pošao je u trku za njim u potjeru, pozvao ga, da stane, da hoće samo nešto s njime govoriti. Upravo u času, kada je Španjolak htio čamac dohvatiti, baci Luciano kugle za njim; one su ga pogodile na nogama s takovom silom, da se je srušio i ostao neko vrijeme bez svijesti. Pošto je Luciano razgovarao s njime, pustio ga, da ide svojim putem. On nam je rekao, da su bile njegove noge na mjestima, oko kojih su se omotali remeni, označene velikim oteklinama, kao da je bio izubijan bičem. O podne su došla dva čovjeka, koji su donijeli svežanj iz najbliže postaje, da se pošalje dalje od generala: po tom je bilo naše društvo ove večeri osim ove dvojice od moga vodje, mene samoga, od poručnika i njegova četiri vojnika. Posljednji su bili čudnovati stvorovi; prvi je bio lijep mladi crnac; drugi polu crnac, polu Indijana, druga dva neodređeni, naime stari Chilenski rudar mahagonljeve boje, a drugi djelomice Mulat; ali su obojica bili takovi mješanci, tako strašnoga izražaja, kakovih n'jesam prije vidio. Noću, dok su oko vatre sjedili i igrali karte, povukao sam se malo, da promatram taj prizor. Sjedjeli su pod malenom izbočinom stijene, tako, da sam mogao na njih gledati; oko družine su ležali psi, oružje, ostaci od jelena i nojeva; svoja su dugačka koplja zabolila u zemlju. Dalje su u tamnoj pozadini bili privezani konji, pripravnici za svaku iznenadnu pogodbu. Ako je tišinu puste ravnice prekinulo lajanje psa, to je jedan od vojnika, ostavivši vatru, položio svoju glavu na zemlju i lagano motrio obzorje. Dapače, ako je nemirni teru-tero povikao, nagnula se je svaka glava malo naprijed.

Kakav li jadan život, čini nam se, sprovode ovi ljudi! Bili su najmanje deset sati od postaje na Sauci i od druge, od kada su Indijanci počinili umorstvo, dvadeset. Nagadja se, da su Indijanci napali usred noći; jer su ih srećom vrlo rano ujutru vidjeli, kako se približavaju postaji. Medjutim je čitava četa zajedno sa stadom konja utekla; svatko je krenuo svojim smjerom i otjerao toliko životinja, koliko ih je mogao voditi.

Malena koliba od stricka, a u kojoj su spavali, nije branila ništa od kiše, ništa od vjetra; učinak je bio, što ga je u prvom slučaju imao krov, taj, da upravo kišu sakupi u što veće kaplje. Nijesu imali ništa za jelo, osim što su mogli sami uhvatiti, kao nojeve, jelene, pasance i t. d., a jedino gorivo što su ga imali, bile su suhe stabljike neke

malene biljke, nešto aloi slične. Jedina raskoš, što su je ovi ljudi uživali, bila je u tom, da su pušili cigare od papira i da su arkali čaj maté. Uvijek sam pomišljao, kako se je činilo, da su lešinari, ti stalni pratioci čovjeka na ovim žalosnim ravninama, dok su u blizini sjedili na malenim izbočinama od kamenja, strpljivo izr'evali: »Ej! ako Indijanci dodju, imat ćemo dobar ručak«.

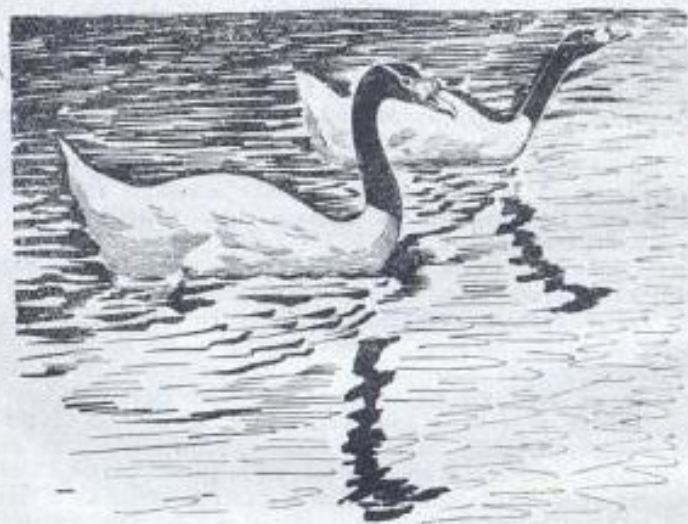
Rano ujutru podjosno svi u lov; i ma da nijesmo imali mnogo uspjeha, bilo je ipak nekoliko vrlo živih utrka. Dostora se je poslije odlaska društvo rastalo i uredilo svoje planove tako, da se sastanu u određeno vrijeme dana (a u tom da ga pogode, pokazuju mnogo spretnosti) iz različitih tačaka kompasa, svi na nekom ravnom komadu tla i da na taj način životinje, koje žele uloviti, zajedno stjeraju. Jednoga sam dana pošao u Bahia Blanci u lov; ali su ljudi jahali samo u polukrugu, jedan od drugoga poprilično četvrt milje daleko. Jedan je lijepi muški noj, što ga je prednji jahač istjerao, pokušao da uteđe na jednu stran. Gauchi su potrčali za njim silnom brzinom, i kod toga svoje konje začudo vješto okretali; svaki je vijao nad glavom s bolama. Napokon ih najprednji izbacil: za čas se prevali noj, jer je omotao remen noge kako valja.

Na ravninama su vanredno česte tri vrste poljskih koka, od kojih su dvije velike koliko gnjetao. I njihov glavni neprijatelj, jedan maleni lisac, bio je osobito čest; mogli smo ih vidjeti u jednom danu četrdeset ili pedeset. Nalazili su se većinom u blizini svojih jama; ali su psi jednoga zaklali. Kada smo se vratili na postaju, našli smo, da su se povratila dva čovjeka od društva, koja su pošla za sebe u lov. Ubili su jednu pumu i našli nojevo gnijezdo s dvadeset i sedam jaja. Kaže se, da je svako od njih jednako jedanaest kokošjih jaja, tako, da smo iz ovoga jednoga gnijezda dobili toliko hrane, koliko bi je dalo 297 kokošjih jaja.

14. rujna. — Pošto su se vojnici, koji su pripadali bližnjoj postaji, kanili vratiti, a mi smo zajedno sačinjavali društvo od pet osoba, sve naoružanih, zaključio sam, da ne ću više čekati na četu. Moj me je gazda, poručnik, mnogo nagovarao, da ostanem. Pošto je bio veoma uslužan — on me nije opskrblio samo s hranom, već mi pače pozajmio svoje vlastite konje —, htjeo sam da mu dadem bilo kakovu odštetu. Popitah se kod svoga vodje; ali on reče sasna odlučno »ne«; on je mislio, da bi bio jedini odgovor, što bih ga dobio: »Mi imamo u našoj zemlji mesa za pse, za to ga rado dajemo i kršćanima«. Ne valja možda pomišljati, da bi položaj poručnika u takovoj vojsci priječio ikako primitak nagrade; to je bio samo jaki osjećaj gostoljubivosti, koju mora svaki putnik priznati, da je gotovo općena u ovoj zemlji. Pošto smo nekoliko sati u trku jahali, došli smo u niski, močvarni kraj, koji se prostire gotovo osamdeset milja prema sjeveru, sve do Sierra Tapalguena. Na nekim su se dijelovima nalazila lijepa vlažna mjesta, koja je trava pokrivala, dočim su druga imala mekano, crno tresetno tlo. Bilo je tu i mnogo velikih jezera, ali i plitkih i velikih udubina, koje je trska pokrivala. Zemlja je bila u glavnom slična boljim dijelovima Cambridgeshirskega creta. Noću nam je bilo nešto teško, da nadjemo usred močvare suho mjesto za naše noćište.

15. rujna. — Krenusmo vrlo rano ujutru i doskora smo prošli postaju, gdje su Indijanci ubili pet vojnika. Časnik je imao na svom tijelu osamnaest rana od chuza. O podne smo poslije oštrogahanja dostigli petu postaju; radi nekih smo poteškoća, da dobijemo friške konje, ostali ovdje preko noći. Jer je ova tačka bila najizloženija, nalazio se je ovdje dvadeset i jedan vojnik; za zapada su se sunčanoga vratili iz lova i donijeli sedam jelena, tri noja i mnogo pasanaca i poljskih koka. Kod gahanja je krajem običaj zapaliti ravnice; stoga je i kod ove zgrade bilo obzorje na više mjesta rasvijetljeno sjajnim vatrama. To se čini djelomice za to, da se smete bilo koje raštrkane Indijance, ali u glavnom, da se poboljša paša. Čini se, da je nužno, da se na travnicima, na kojima ne stanuju nikakovi veći preživaci, suvišno bilje vatrom uništi, da se iskoristi rod nove godine.

Na ovom se mjestu nije mogao rancho podićiti niti krovom, nego je bio samo od prstena od čičkovih stabljika, da se slomi jakost vjetra. Ležao je na rubu prostranoga, ali plitkoga jezera, koje je bilo napučeno vanredno brojnom peradi; među njom se je isticao labud s crnim vratom.

Slika 10. Labudi s crnim vratom.

Vrsta daždevnika, koja izgleda kao da ide na gigaljama (*Himantopus nigricollis*), dolazi ovdje u jatima znatne veličine. S nepravom su ga potvorili radi neelegancije; kada gazi po plitkoj vodi, gdje se najvoli zadržavati, nije njegov hod nipošto nespretan. Ove ptice viču udružene u jato slično lavežu malenih pasa, dok su u punom lovu: kada sam se noću probudio, to sam se više no jedanput na čas prestrašio ove udaljene krike. Teru-tero (*Vannellus cayanensis*) je druga ptica, koja često smeta noćni mir.

On je po izgledu i po načinu života u mnogočem sličan našim vircima; međutim su njegova krila oboružana sa čvrstim ostrugama, koje su slične onim, što ih ima na nogama domaći pijevac. Teru-tero ima ime od svoga glasa. Kada jahamo po travnicima, to će nas neprekidno pratiti ove ptice, koje, čini se, mrze čovjeka, ali također sigurno zaslužuju da ih se mrzi radi njihove neprestane i jednočlene glasne vike. Lovcu su vrlo dosadne, jer javijaju svakoj drugoj ptici i sisavcu njegov dolazak. Za pumike mogu biti za to dobročinstvo, kako Molina kaže, jer ga opominju o ponoćnim razbojnicima. U vrijeme leženja nastoje, kao i naši vivci, da odvedu pse i druge neprijatelje od svojih gnijezda, da se pričinu ranjeni. Jaja se ovih ptica smatraju za veliku poslasticu.

16. rujna. — Jahanje do sedme postaje na podnožju Sierra Tapalguen. Kraj je bio sasna ravan i nosio je na mekanom trisetnom tlu grube bilje. Koliba je ovdje bila vanredno ljepušna, stupovi su i grede bile načinjene iz po prilici dvanaest čičkovih stabljika, koje su bile remenima spojene; poduprt od njih, slično jonskim stupovima, bio je pokriven krov i stijene sa slamom. Tu su mi pripovijedali jednu činjenicu, u koju ne bih bio vjerovao, da joj nijesam bio sam djelomice svjedok: da je naime prošle noći padala tuča, velika kao malene jabuke i vanredno tvrda, s takovom jakošću, da je veći broj divljih životinja poubijala. Jedan je od ljudi već našao trinaest jelena (*Cervus campestris*), kako mrtvi leže, a ja sam vidio njihove friške kože; jedan je drugi od momčadi donio malo časaka poslije moga dolaska još daljnjih sedam. A ja znam, da bi čovjek bez pasa mogao sedam jelena jedva uhvatiti u jednoj sedmici. Ljudi su mislili, da su po prilici petnaest mrtvih nojeva vidjeli (jednoga smo imali za objed) i rekli su, da su vidjeli više njih, kako trče, očito na jedno oko slijepi. Velika je bila poubijana množina manjih ptica, kao što su patke, jastrižeb i poljske koke. Jednu sam od posljednjih vidio, koja je imala na leđima tamnu pjegu, kao da je pogodjena opekom. Živica je bila od stričkovih stabljika okolo naokolo kolibe gotovo polomljena, i kada je moj izvijestitelj glavu pružio napolje, da vidi što se to zbiva, zadobio je jak udarac; i još je nosio povoj. Grad je imao biti od malenoga prostranstva; sigurno je, da smo s noćišta posljednje noći vidjeli u tom smjeru gust oblak i munje. Čudnovato je, kako su mogle biti tako jake životinje, kao što su jeleni, na taj način usmrćene; ali po dokazima, što sam ih ovdje naveo, nema sumnje, da nije pripovijest pretjerana ni najmanje. Međutim se veselim, da njezinu vjerojatnost potvrđuje i Isusovac Dobrizhoffer, koji pripovijeda o jednom mnogo sjevernijem kraju, gdje da je pala tuča goleme veličine i da je poubijala silnu množinu goveda. Također mi javlja Dr. Malcolmson, da je bio god. 1831. svjedok tuče u Indiji, koja je poubijala veliku množinu velikih ptica, a goveda znatno ranila. Zrna su od ove tuče bila glatka, jedno je mjerilo deset palaca u opsegu, a drugo je vagalo dvije unce. Ona su izrovala posljunčani put kao tanetima i prošla kroz stakla od prozora, probijajući kroz njih okrugle rupe, a da ih nijesu razmrvila.

Pošto smo svršili svoj objed od tučinoga mesa, prijedjismo preko Sierra Tapalguen, nizak lanac humaka, koji je visok malo stotina stopa, a počima na rtu Corrientes. Kamen je u ovom dijelu čisti kremen;

dalje je prema istoku granit, kako čujem. Brežuljci su čudnovata oblika. Brežuljak je bio, na koji sam se popeo, veoma malen, nemajuć ni par stotina jarda u promjeru; ali sam vidio druge veće. Jedan da od njih ima, kojega nazivlju »Corral«, dvije ili tri milje u promjeru, a da je opkoljen okomitim stijenama, koje su visoke između trideset i četrdeset stopa, izuzev na jednom mjestu, gdje se nalazi ulaz. Falconer daje čudnovat prikaz o tome, kako Indijanci stada divljih konja tjeraju unutra i kako ih tada drže u sigurnosti, stražeći na ulazu. Meni su pripovijedali, da je kamen »Corrala« bijel i da daje udaranjem iskre.

U postaju na Rio Tapalguenu njesmo stigli prije mraka. Kod večere me je najednom napunila grozom pomisao, da jedem jedno od onih omiljenih domaćih jela, naime napola gotovo tele, davno prije njegova rođenja. Ali se je pokazalo, da je to meso od pume; meso je vrlo bijelo i ukusom za čudo slično teletini. Dr. Shawa su ismijal' radi njegova navoda, »da se lavlje meso vrlo cijeni i da nema maleno srodstvo isto tako po boji kao i po ukusu i po mirisu s teletinom«. Sigurno je to kod mesa od pume. Gauchi nijesu složni u nazoru, da li je jaguarovo meso dobro jelo; ali jednoglasno kažu, da je mačka izvrsna.

17. rujna. — Mi smo slijedili tjeck Rio Tapalguena kroz veoma plodan kraj sve do devete postaje. Sam Tapalguen, ili grad Tapalguen, ako se tako može nazvati, je potpuno ravna nizina, koju pokrivaju kako daleko došire oko tolda ili Indijanske kolibe slične peč. Ovdje su stanovale prijateljske obitelji Indijanaca, koji su se borili na strani generala Rosasa. Susreli smo mnoge mlade Indijanke, koje su jahale po dvije ili po tri zajedno na jednom i istom konju; isto su tako one, kao i mnogi mladi Indijanci, bile vanredno lijepe; njihova su ljepa trišća lica pružala sliku zdravlja. Osim tolda bila su ovdje tri ranča; u jednom je stanovao zapovjednik, a u drugim su imali Španjolci male dućane.

Ovdje smo mogli kupiti nešto dvopeka. Kroz više dana nije preko mojih usnica ništa drugo prošlo nego meso; nijesam bio nipošto nenaklon ovom novom načinu hrane; ali sam čutio, da bi mi mogla prijati samo kod jakoga tjelesnoga napora. Čuo sam, da su u Engleskoj pacijenti, kada se je od njih tražilo, da se ograniče na samu životinjsku hranu, pače uz nadu, da će samo tako svoj život uzdržati, jedva bili kadri, da je podnesu. A ipak ne dira Gaucho na Pampasima kroz mjesec ništa drugo do govedine. Ali oni jedu, kako sam opažao, veliku množinu masti u razmjeru prema mesu, a mast je manje animalizovana; nikako ne vole mršavo meso kao što je od agutia. Dr. Richardson je također opazio, »da je potreba za masti, ako su ljudi kroz dugo vremena živjeli od samoga mesa, tako nezasićna, da mogu veliku množinu nepomišane, pače i uljevitve, masti pojesti, a da im to ne uzrokuje zlo«; čini mi se, da je to čudnovata fiziološka činjenica. Moguće je posljedica mesnate hrane, što mogu Gauchi izdržati dugo bez hrane kao i mesoždere životinje. Meni su pripovijedali, da je u Tandeeu jedan odjeljak vojnika progonio dobrovoljno četv' Indijanaca tri dana bez jela i bez pila.

U dućanima smo vidjeli mnogo predmeta, kao pokrivače za konje, pojase i podvezice, što su ih Indijanke satale. Uzorci su bili vrlo lijepešni, a boje sjajne; radnja je na podvezicama bila tako valjana, da je neki Engleski trgovac u Buenos Ayresu tvrdio, da su morale biti načinjene u Engleskoj, dok nije našao, da su rojce učvršćene s ruščijanim tetivama.

18. rujna. — Toga smo dana jahali vrlo daleko. Kod dvanaeste smo postaje, koja leži sedam sati južno od Rio Salada, došli do prve estancije s govedima i s bijelim ženama. Kasnije smo morali više milja jahati kroz poplavljenju zemlju, gdje je voda išla konjima preko koljena. Time, što smo stremene preko sedla prekižili i jahali poput Arapa s utegnutim nogama, mogli smo, da ostanemo prilično suhi. Bilo je mal ne tamno, kada smo u Salado stigli; rijeka je bila duboka i po prilici četrdeset jarda široka; ljeti međjutim postane njezino korito gotovo posve suho a malo vode, što ostane, je slano kao što je morska voda. Spavali smo u jednoj velikoj estanciji generala Rosasa. Bila je utvrđena i takovoga prostranstva, da sam kod našega dolaska u tami mislio, da je grad i tvrđava. Ujutru smo vidjeli golema stada goveda, jer general posjeduje ovdje sedamdeset i četiri četvorne ure zemlje. Prije je bilo tri stotine ljudi zaposleno na ovoj estanciji; oni su odbili sve napadaje Indijanaca.

19. rujna. — Prošli smo Guardia del Monte. To je lijepšan gradić, rastrkano gradjen s mnogo vrtova punih bresaka i dunja. Ovdje je ravnicu izgledala kao ona oko Buenos Ayresa; tratina je bila kratka i jasno zelena, s gredicama djeteline i strička i s viscachinim rupama. Jako mi je zapala za oko oštro označena promjena u izgledu zemlje, kada smo prošli kroz Salada. Iz oporoga bilja dodjismo na lijepi zeleni sag. To sam ispočetka pripisao promjeni u sastavu tla; ali su me stanovnici uvjeravali, da se ovdje kao i u Bandi oriental, gdje je također velika razlika između kraja oko Montevidea i narijetko nastanjenih savana od Colonije, ima sve pripisati samo gnojenju i pasenju goveda. Tačno su istu činjenicu motrili na prairijama u Sjevernoj Americi, gdje bude pet do šest stopa visoka trava time, što je goveda pasu, pretvorena u obični pašnjak. Nijesam dovoljno botanik, da bih mogao reći, da li je ovdje ta promjena posljedica uvadjanja novih vrsta ili posljedica promjene rastenja iste vrste, ili različnosti u njihovu relativnom broju. I Azara je sa začudjenjem ovu promjenu motrio; i smučivalo ga je, što se odmah pojavljaju biljke, koje nijesu dolazile u blizini, na rubovima svakoga puta, koji vodi do nanovo sagrađene kolibe. Na jednom drugom mjestu kaže: »ovi (divlji) konji imaju strast, da vole ceste i rubove putova, da na njima polože svoje izmetine, od kojih se gomile nalaze u ovim krajevima«. Ne tumači li to djelomice pojavu? Na taj način dobijemo putove od obilno gnojene zemlje, koj' služe kao kanali za komunikaciju preko velikih okružja.

U blizini se Guardia nalazi južna medja dviju biljki, koje su sada postale vanredno obične. Komorač pokriva veoma bujno rubove graba u blizini Monte Videja, Buenos Ayresa i drugih gradova. Ali je artičoka (*Cynara cardunculus*) mnogo više rasprostranjena; ona dolazi u ovim širinama na obje strane Cordillere, popriječno kopno. Vidio sam je na udaljenim mjestima u Čili, Entre Riosu i Bandi

Oriental. Samo u posljednjoj zemlji je mnogo (vjerojatno više stotina) četvornih milja pokriveno od tako velike mase ovih bodljikavih biljki, da su neprohodne za ljude i za životinje. Na ovim valovitim ravninama, gdje dolaze ove velike gredice s artičokama, ne može ništa drugo živjeti. Medjutim prije nego su ih uveli, morala je površina nositi bujni biljni pokrov. Dvojim, da je još poznat ikoli drugi slučaj tako veličanstvene provale. Kako sam već spomenuo, nijesam artičoke vidio nigdje južno od Rio Salada; ali je vjerojatno, da će artičoka u onom omjeru, u kom će se zemlja napučiti, proširiti svoje rasprostranjenje. Drugo jačije je s' golemim stričcima (koji imaju pjegavo lišće) Pampasa; jer sam ih našao u dolini Saucea. Malo je zemalja od g. 1535., kada su se prvi kolonisti od La Plate sa sedamdeset i dva konja iskrcali, koje su čudnovatije promjene iskusile. Bezbrojna su stada konja, goveda i ovaca promijenila ne samo čitavu vegetaciju, već su gotovo sasna otjerala guanaca, jelena i noja. Bezbrojne su se morale druge promjene zbiti; na nekim mjestima zastupa vjerojatno divlja svinja peccarija; može se čuti, kako na šumovitim obalama malo posjećivanih rijeka zavija čopor divljih pasa; a obična mačka stanuje na kamenitim gorama, pretvorena u veliku i divlju zvijer. Kako d'Orbigny opaža, mora da je bio prirast lešinara od uvođenja domaćih životinja beskrajno velik; a ima takodjer razloga, da mislimo, da su proširili svoju južnu granicu rasprostranjenja. Bez dvojbe su još mnoge druge biljke osim komorača i artičoke naturalizovane; tako pokrivaju otoke u blizini ušća Parane na gusto breskve i naranče, koje zahvaljuju svoje postanje sjemenkama, što ih je riječna voda tamo donijela.

Dok smo u Guardii konje mijenjali, ispitivali nas mnogi ljudi potanko o vojsci; nikada nijesam vidio nešto što bi bilo slično ushićenju za Rosasa i za uspjeh najpravednijega od svih ratova, koji su vođeni protiv barbara. Mora se priznati, da je taj izraz sasna prirodan; jer do malo prije nije bio niti čovjek, niti žena, niti konj siguran od nvala Indijanaca. Jahali smo čitav dan preko jednake bogate ravnice, pune raznih stada, gdje-gdje s' po kojoj estancijom i s' jedinim «ombu» drvetom. Na večer je padala jako kiša; kada smo došli do kuće od postaje, reče nam vlasnik, da ćemo morati, ako nemamo pravilne putnice, dalje ići; jer da ima toliko razbojnika, da ne vjeruje nikomu. Medjutim pošto je pročitao moju putnicu, koja počima s riječima «El naturalista Don Carlos», bilo je njegovo poštivanje i udvorost isto tako neograničena, kao što je bilo prije njegovo nepovjerenje. Što li bi naturalista mogao biti, mislim, da o tom nijesu imali ni pojma niti njegovi zemljaci niti on; ali vjerojatno nije moj naslov iz toga razloga ništa izgubio od svoga znamenovanja.

20. rujna. — Oko podne smo došli u Buenos Ayres. Izvanja je okolica grada izgledala sasna lijepa sa živicama od agava i s' gajevima od maslina, bresaka i vrba, što je sve upravo tjeralo friško zeleno lišće. Ja odjaših do kuće g. Lumba, engleskoga trgovca, čijoj sam prijaznosti i gostoljubivosti za moga boravka u zemlji veoma zadužen.

Grad je Buenos Ayres velik, (kaže se da ima 60.000 stanovnika, a Montevideo, drugi značajan grad na obalama Plate, 15.000). Mislim, da je najpravičniji od svih gradova na svijetu. Svaka ulica stoji prema drugoj, koja se s' njom križa, pod pravim kutom, i jerbo usporedne

ulice u jednakim razmacima teku, stoje kuće u solidnim četverokutima jednake veličine; zovu ih quadras. S druge su strane kuće sami šuplji četverokut; sve sobe izilaze prema malenom ljepušnom dvorištu. Većinom su samo na jedan sprat, s' ravnim krovovima, na kojima se nalaze sjedala, koja ljeti stanovnici mnogo posjećuju. U sredini je grada Plaza, gdje stoje javne zgrade, tvrđava, katedrala i t. d. Ovdje su imali prije revolucije stari potkraljevi svoje palače. Cjelina zgrada ima priličnu arhitektonsku ljepotu, ali se ne može podičiti time ni jedna sama za sebe.

Veliki je corral, gdje se drže životinje za klanje, da se hranom opskrbi pučanstvo, koje jede govedinu, predstava, koja je najvrjednija da se vidi. Zadržuje nas snaga konja uspoređena s' onom od bika; čovjek na konju, koji je svoj lazo bacio oko rogova koje životinje, može je vući kamo hoće. Životinja, koja sa spruženim nogama tlo ore uzalud se upinjući, da odoli sili, većinom se baci sa svom snagom na jednu stranu; ali se konj za čas okrene, da primi udarac, i stoji tako čvrsto, da bude bik gotovo svaljen; i čudnovato je, da ne slomi svoj vrat. Medjutim nije borba s' jednakim silama, jer stoji obujam konja proti spruženom vratu bika. Na sličan način može čovjek držati najdivljega konja, ako ga je uhvatio lazom upravo iza ušiju. Kada je bik dovučan do mjesta, gdje će ga zaklati, presiječe mu «matador» oprezno žilu na koljenu. Tada rikne životinja svoju smrtnu riku; ne poznajem glas, koji bi bio izrazitiji za divlju smrtnu borbu; čuo sam ga često iz velike daljine i svaki puta sam znao, da je borba sada pri kraju. Čitav je prizor pun grozote; tlo je gotovo od samih kostiju, a konj je i konjanik krvlju poškopljen.

SEDMO POGLAVLJE.

Od Buenos Ayresa do Santa Fé.

27. rujna. — Na večer sam krenuo na izlet u Santa Fé, koja je gotovo tristotine Engleskih milja daleko od Buenos Ayresa, a leži na obalama Parane. Drumovi su bili u blizini grada poslije kiše vanredno zli. Ne bih nikada držao mogućim, da bi se mogla volovska kola ovuda kotrljati. Kakove su bile stvari, napredovala su jedva s brzinom od jedne milje na sat; također je morao uvijek ići čovjek naprijed, da straži, koji bi bio najbolji smjer, da se dalje pokuša. Volovi su bili grozno izmučeni: velika je bludnja, ako mislimo, da će se u razmjeru, u kom će se ceste poboljšati i brzina putovanja povećati, i muke životinja pojačati. Išli smo mimo kola i stada volova, koji su bili na putu u Mendozu. Udaljenost iznosi poprilično 580 milja i put bude većinom za pedeset dana prevaljen. Kola su vrlo dugačka i pokrivena krovom od trske; imaju samo dva točka, čiji promjer iznosi kadšto do deset stopa. Svaka kola vuče šest volova, koje gone s ostanima najmanje dvadeset stopa dugačkim: oni su obješeni ispod krova; za potkonjake ima još jedan manji, a za tjeranje srednjega para iskače iz sredine dugačkoga ostana okomito jedan šiljak. Sve izgleda kao kakova ratna sprava.

28. rujna. — Prodjesmo kroz maleni gradić Luxan, gdje se je nalazio drveni most preko rijeke — vanredno rijetka udobnost u ovoj zemlji. Išli smo i kroz Areco. Estancije leže daleko jedne od drugih, jer se nadje samo malo dobrih pašnjaka: tlo pokriva ili nekaka goraka djetelina ili veliki stričak. Posljednji je bio, poznata biljka po živahnom opisu sira J. Henda, u to doba godine u polovici razvitka; na nekim je mjestima bio visok do konjskoga hrpta, a na drugim nije još niti niknuo i tlo je bilo golo i prašno, kao na kakovoj seoskoj cesti. Hrpe su biljne bile najsvjetlije zelene boje i davale sjajnu sliku u minijaturi šumskoga kraja. Kada veliki stričci potpunoma izrastu, tada su neprohodni komadi zemlje, izuzev malo staza, koje su zamršene kao u labirintu. Ove su poznate samo razbojnicima, koji u to vrijeme u njima stanuju, noću iz njih provaljuju i nekažljivo režu grkljane. Kada sam u jednoj kući pitao, da li imade mnogo razbojnika, odgovoriše mi: »stričci nijesu još visoki: smisao odgovora nije mi bio iz početka sasvim jasan. Putovanje je kroz ove krajeve slabo zanimljivo, jer u njima stanuje samo malo životinja i ptica, izuzev viscacha i njezinog prijatelja malenoga čuka.

Poznato je, da viscacha čini znamenitu crtu u značaju životinjstva na Pampasu. Viscacha je (*Lagostomus trichodactylus*) donekle nalik na velikog kunića, ali ima veće zube glodnjake i dugačak rep; ali ima kao i aguti straga samo tri prsta. Nalazi se na jug sve do Rio Negra (41° j. š.), ali ne s onu stranu njega. Ne može kao aguti živjeti na šljunkovitim i pustim ravninama Patagonije, već voli glineno ili pjeskovito tlo, koje proizvodi različito i bogatije bilje. U blizini Mendoze, na podnožju Cordillere, dolazi u najbližem susjedstvu sa srodnom Alpiskom vrstom. Veoma je čudnovata okolnost u njezinom geografskom rasprostranjenju, da je, po sreći za stanovnike Bande oriental, nikada nijesu videli istočno od Rio Uruguaya; a ipak ima u

Slika 11. Viscacha.

toj pokrajini ravnica, koje bi, čini se, divno prijale njezinom načinu života. Uruguay je njezinom putovanju na put stavio nesavladivu zaprijetku, ma da je prekoračena šira zaprijetka od Parane i viscacha ja česta u Entre Riosu, pokrajini medju obim ovim velikim rijekama. U blizini su Buenos Ayresa vanredno obične. Čini se, da najviše voli za obitavalište one dijelove ravnice, koje u jednoj polovici godine pokrivaju veliki stričkovi isključivši ostalo bilje. Gauchi tvrde, da žive od korijenja; a čini se, da je to vjerojatno sudeć po velikoj jakosti njihovih zuba glodnjaka i po mjestima, koja posjećuju. Uvečer izilaze viscacha u velikom broju i sjede mirno na svojim bedrima pred ulazom u jamu. U to su doba veoma pitome i čovjek, koji mimo jaha, čini se da je za njih samo predmet za dubokoumno razmatranje. Trče veoma nesporno, i kada bježe od pogibli, vrlo su slične velikim štakorima sa svojim u vis dignutim repovima i sa svojim kratkim prednjim nogama. Njihovo je kuhano meso veoma bijelo i dobro, ali se samo malo upotrebljava.

Viscacha ima vrlo čudnovat običaj, da naime svaki tvrdi predmet dovlači do otvora svoga stana; okolo je svake skupine rupa uneseno

u nepravilne kupove mnogo govedjih kosti, kamenova, stričkovih stabljika, tvrdih gruda od zemlje, suhoga gnoja i t. d., koji su kadšto tako veliki, koliko bi tačke mogle sadržavati. Pripovijedali su mi na vjerođostojan način, da je jednom gospođinu ispala ura, kada je jedne noći izjahao na polje; ujutru podje na polje i, kako je očekivao, pretraživši svaku viscachinu rupu na cesti, nađe je opet. Taj običaj, sve pobrati, što gdje god u blizini rupe na tlu leži, mora stajati mnogo truda. U koju svrhu to čini, o tom nijesam kadar, da izrazim ma kakovo nagđanje; ne može biti radi obrane, jer su stvari iznad ulaza u rupu postavljene, koji ulaz vodi u zemlju s veoma malenim nagibom. Bez sumnje mora imati sasna dobar razlog; ali su stanovnici posvema nevješti u tom. Jedina je s ovim analogna činjenica, koju znamem, navika one Australske ptice (*Calodera [Chlamydođera Gould] maculata*), da gradi za igru elegantan presvodjen hodnik iz grana i da u blizinu ovoga mjesta snaša kopnene i morske školjke, kosti i ptičja pera, osobito onakva, koja su sjajne boje. Gospođin mi Gould, koji je opisao ovu činjenicu, javlja, da, ako urođjenici izgube kakav tvrdi predmet, pretražuju takova igrališta; i on znade, da je na taj način opet nadjena jedna lula.

Maleni čuk (*Athene [Pholeoptynx Rp] cunicularia*), kojega smo tako često spomenuli, stanuje na ravnicaa oko Buenos Ayresa isključivo u viscachinim rupama; u Bandi oriental je svoj vlastiti graditelj. Za bijeloga je dana, ali osobito u večer, moći vidjeti, kako u svim smjerovima često u parovima stoje na pješčanim humcima u blizini svojih rupa. Ako ih uznemirimo, to idu ili u svoju rupu ili se udalje malo, oštro krčknuvši, leteći za čudo valovito, zatim se okrenu i čvrsto bulje u svoga progonitelja. Kadšto ih je čuti u večer kako krčče. U želucu sam od dviju, koje sam rasporio, našao ostatke od miševa, a jednoga sam dana vidio, kako je ubio i ođvukao malenu zmiju. Kaže se, da su danju zmije njihov obični plijen. Jerbo to pokazuje, od kako različite vrste hrane živu čukovi, navest ću još, da je bio želudac kod jednoga, koga sam ubio na otočiću Chonos arhipela, pun prilično velikih rakovica. U Indiji ima jedan rod sova, koji živi od riba, ali koji takodjer i rakovice lovi.

Na večer smo prešli preko Rio Arrecife na jednostavnoj splavi, koja je bila načinjena od svezanih bačava i spavali smo u poštanskoj kući na drugoj obali. Toga sam dana platio najamninu za konje za trideset i jedan sat puta, i ma da je sunce peklo, bio sam ipak samo malo umoran. Ako kapetan Head govori, da je u jednom danu pedeset sati jahao, mislim ipak, da to nije jednako 150 engleskih milja. U svakom je slučaju bilo trideset i jedan sat samo 76 milja u ravnoj crti, a u otvorenom kraju bile bi ipak četiri dalnje milje dovoljne, da se uručunaju za zavoje na putu.

29. i 30. rujna. — Jahali smo neprekidno po ravnicaa istoga značaja. U San Nicolasu sam prvi puta vidio sjajnu rijeku Rio Paranu. Na podnođu su kamenoga hrpta, na kom leži grad, bile usidrene velike ladje. Prije nego li smo došli u Rosario, predjosmo Saladillo, rijeku sa lijepom, bistrom vodom, ali koja je bila preslana za pilo. Rosario je veliki grad, koji je sagrađjen na sasna plosnatoj ravnici; ravnica čini popriličn šezdeset stopa nad Paranom visoku uzvisinu.

Rijeka je veoma široka s mnogo otoka, koji su kao i suprotna obala sa šumom pokriveni. Pogled bi bio sličan onom kakovoga velikoga jezera, da ne bi otočići poput crte dozivali u pamet misao na tekućicu. Klisure čine najčarobniji dio; kadšto su posvema okomite i crvene boje; drugi su put raskidane na velike komade, koje pokrivaju kaktusi i mimoze. Ali prava veličajnost goleme rijeke, kao što je ova, izilazi iz razmatranja, kakova čini znamenita sredstva za saobraćaj i trgovinu između dva naroda, kako daleko teče i iz kojega golemoga kraja odvodi veliku masu vode, koja teče pod našim nogama.

1. listopada. — Krenusmo pri mjesecini i kod sunčanoga izlaza dođosmo do Rio Tercere. Ova se rijeka zove i Saladillo, koje ime zaslужuje, jer joj je voda poluslana. Veći sam dio dana ostao ovdje i tražio fosilne kosti. Našao sam izim jednoga potpunoga zuba od *Toxodona* i mnogih rastresenih kosti blizu jedan drugoga dva goleme kostura, koji su se izbočili u smjonom reliefsu iz okomite stijene rijeke Parane. Medjutim su bili tako rastrošeni, da sam mogao uzeti sobom samo malene komadiće velikoga kutnoga zuba, ali ovi su bili dovoljni, da pokažu, da su ovi ostaci pripadali jednom *Mastodonu*, vjerojatno iste vrste, kakova je u prijašnja vremena u tako velikom broju nastavala na Cordillerama u gornjem Peru. Ljudi, koji su me u čamcu doveli do mjesta, rekoše mi, da su oni već dugo znali za taj kostur i da su se čudili, na koji da je način ovamo došao; jer su čutili potrebu, da o tom učine nekakovu teoriju, došli su do zaključka, da je *Mastodon* bio prije životinja, koja je kopala kao viscacha. U večer smo jahali jednu stanicu dalje i predjosmo Mongu, jednu drugu rijeku s poluslanom vodom, koja odvodi talog, koji je ispran s Pampasa.

2. listopada. — Prođosmo kroz Corundu, jedno od najljepših sela radi bujnosti njegovih vrtova, koje sam vidio. Od ove tačke sve do Santa Fé nije cesta pravo sigurna. Zapadna strana Parane prema sjeveru nije više nastanjena; zato dolaze kadšto Indijanci tako daleko dolje i vrebaju na cestama na putnike. Tomu je u prilog i vrsta zemlje; jer se umjesto travnate ravnice nalaze ovdje otvorene šume, koje čine niske trnovite mimoze. Išli smo mimo nekoliko kuća, koje su bile oplijenjene i zatim ostavljene; a imali smo i jedan prizor, koji je moje vodje napunio s velikim zadovoljstvom: to je bio kostur nekoga Indijanca, kojega je pokrivala osušena koža, koja je presvlačila kosti, što su bile obješene na jednom drvetu.

U jutro smo došli u Santa Fé. Bio sam iznenadjen, kada sam vidio, kako je veliku promjenu u klimi prouzrokovala razlika od sama tri stupnja širine između ovoga mjesta i Buenos Ayresa. To se je očito opazalo u odijelu i boji kože ljudi, — u znatnijoj veličini ombu drveta, — u broju novih vrsta kaktusa i drugoga bilja, — a osobito u ptičjem svijetu. Tijekom sam jednoga sata opazio po tuceta ptica, kojih nijesam nikada vidio u Buenos Ayresu. Ako se obazremo na to, da nema nikakove prirodne medje između oba mjesta i da je značaj kraja u oba mjesta vrlo sličan, to je razlika bila mnogo znatnija, nego bismo očekivali.

3. i 4. listopada. — Dva sam dana bio privezan uz krevet od glavobolje. Jedna je dobroćudna starica, koja me je dvorila, htjela pokušati mnoga čudnovata sredstva. Obično je sredstvo, da se list od na-

ranče ili komadić crnoga graha priveže na svaku slijepočicu: još je običnije, da se grah razdijeli na dvije polovice, i zatim da se nakvase i polože svaka na jedno slijepo oko, gdje se lako prihvate. Drži se da nije dobro, grah ili polovice odstraniti, nego valja ih pustiti, da otpadnu; i ako katkada nekoga s pjegama na glavi upitaju, što mu je? to će odgovoriti: »Imao sam predsinoć glavobolju!« Mnoga su sredstva, što ih ovdje ljudi upotrebljavaju, smiješna i čudnovato neobična, ali preogavna, a da bi ih spominjali. Takvo je jedno najmanje ogavno sredstvo, ubiti dva psića, rasporediti ih i privezati s obje strane prelomljenoga uda. Maleni se psi bez dlaka traže mnogo, da spavaju uz noge invalida.

Santa Fé je miran maleni grad, koji je čist i u dobrom redu. Guverner Lopez bio je u vrijeme revolucije prosti vojnik, ali je sada već sedamnaest godina gospodar sile. Ova je stalnost vlade posljedica njegovih tiranskih običaja; jer čini se, da pristaje tiranija do sada ovim krajevima još uvijek bolje, nego li republikanstvo. Najmilije je zanimanje guvernerovo, lov na Indijance; prije je malo vremena dao poklati četrdeset osmorica, a djecu je prodao komad za tri ili četiri funta.

5. listopada. — Prevezosmo se preko Parane u Santa Fé Bajadu, grad na suprotnoj obali. Prijevoz je trajao nekoliko sati, jer sačinjavaju rijeku ovdje labirinti od malenih rukava, koje dijele niski sumoviti otoci. Imao sam preporučno pismo na jednoga staroga Katalonskoga Španjolca, koji je sa mnom postupao neobično gostoljubivo. Santa Fé Bajada je glavni grad Entre Riosa. Godine je 1825. imao grad 6.000, a pokrajina 30.000 stanovnika; ali ma da je broj stanovnika tako malen, nije niti jedna druga pokrajina više pretrpjela od krvave i zdvojne revolucije. Diče se, što imadu zastupnika, ministre, stajaću vojsku i guvernera; zato nije nikakovo čudo, da imadu i svoju revoluciju. U budućnosti će biti pokrajina najbogatiji kraj na Plati. Tlo je različito i plodno; oblik gotovo kao otok daje pokrajini dva velika puta za općenje u rijekama Parani i Uruguayu.

Zadržao sam se ovdje pet dana i bavio se time, da sam istraživao geologiju okolne zemlje, koja je bila vrlo zanimljiva. U Pampaskim sam naslagama od Bajade našao koštani oklop neke goleme životinje nalik na pasanca, čija je unutrašnja strana, pošto je zemlja bila odstranjena, izgledala kao veliki kotao; našao sam zubi od *Toxodon* i *Mastodon* i jedan od konja u istom zaprijanom i rastrošenom stanju. Konjski me je zub vrlo zanimao; najbrži nije sam nastojao, da iznađem, da je u isto vrijeme kao i drugi ostanci dospio u sloj; tada mi još nije bilo poznato, da je među fosilima od Bahía Blanca jedan konjski zub, koji je ležao sakriven u kamenu, a također se tada još nije znalo sa sigurnošću, da su česti fosilni ostaci od konja u Sjevernoj Americi. Gospodni je Lyell prije malo vremena donio jedan konjski zub iz Sjedinjenih Država; zanimljiva je sada činjenica, da profesor Owen nije mogao naći osobitu krivinu, koja ga označuje, na nijednoj vrsti, niti živoj niti fosilnoj, dok mu ne pane na pamet, da ga usporedi s mojim primjerkom, što sam ga ovdje našao: po tom je loga Američkoga konja nazvao *Equus curvidens*. Sigurno je čudnovata činjenica u povijesti sisavaca, da je u Južnoj Americi živio

konj, koji je za tim išeznuo, da bude u kasnijim stoljećima zamijenjen s bezbrojnim stadima, koja su sva potomci od malo individua, koje su uveli Španjolski kolonisti!

Dok sam po zemlji putovao, dobio sam više veoma živih prikaza djelovanja suše, što je vladala ovdje prije malo vremena; i opis bi njezin mogao baciti nešto svijetla na slučajeve, u kojima je bila golema množina životinja svake vrste zajedno zakopana. Doba, što pada između godine 1827. i 1830., nazivlje se »gran seco« ili velika suša. U to je vrijeme palo tako malo kiše, da je sve bilje, pače sve do strčića, izostalo; potoci su presahli i čitava je zemlja poprimila izgled prašne ceste. To je bilo osobito u sjevernom dijelu pokrajine od Buenos Ayresa i u južnom dijelu od Santa Fé. Veoma velik je broj ptica, divljih zvijeri, goveda i konja poginuo radi pomanjkanja hrane i vode. Jedan mi je čovjek pripovijedao, da su jeleni običavali dolaziti u njegovo dvorište k zdencu, kojega je morao iskopati, da barem svoju obitelj opskrbi s vodom; i da su trčke jedva imale snage, da odlete, kada su bile proganjene. Najniža se je procjena gubitka na govedima u pokrajini od Buenos Ayresa uzimala na jedan milijun. Jedan je posjednik u San Pedru imao prije ovih godina 2.000 goveda, a na koncu nije ni jedno jedino preostalo! San Pedro leži usred najljepše zemlje i sada je opet pun životinja. Životinje su se skitale izvan estancija i pomiješale su se među sobom, jer su putovale daleko na jug, u tolikoj množini, da je jednu komisiju poslala vlada od Buenos Ayresa, da uredi prepirke među posjednicima. Sir Woodbirne Parish javio mi je još jedan drugi vrlo čudnovat uzrok svadji; pošto je zemlja tako dugo bila suha, dizala se je tolika množina prašine, da su bili medjašni kameni u ovako otvorenom kraju zatrpani, za što nijesu mogli ljudi više pokazati medje svojega posjeda.

Jedan mi je očevidac pripovijedao, da su se goveda u stadima od tisuću glava bacala u Paranu; kako nijesu mogla od gladi uspeti se na blatnu obalu, to su se utapala. Rijedni rukav, što teče mimo San Pedra, bio je pun životinjskih mrcina, da ga je zađah, kako mi je kazao kapetan jedne ladje, učinio neprohodnim. Bez sumnje je na taj način poginulo mnogo tisuća životinja; kada su počela njihova tjelesa gnjiti, vidjeti je bilo, kako plove niz rijeku i bez sumnje su se mnoga staložila u ušću Plate. Sve su manje rijeke bile jako stane, a to je prouzročilo smrt goleme množine na posebnim mjestima; jer ako se životinja napije takove vode, to se više neoporavi. Azara opisuje bjesnilo divljih konja u sličnoj zgod; oni su se bacali u močvare; one, koji su prvi unutar došli, su slijedeći svladali i zgnječili. On dodaje, da je vidio više no jedan put mrtva tjelesa od više negoli hiljadu konja, koji su uginuli na sličan način. Opazio sam, da su popločene manje rijeke na Pampasu s nekom breccijom od kosti; ali je vjerojatno to posljedica, što su se pomalo nakupijale, a ne za golemoga uništenja u jedno doba. Poslije velike je suše od 1827. do 1832. slijedilo veoma kišovito vrijeme, koje je uzrokovalo velike poplave. Stoga je gotovo sigurno, da su nekoilke hiljade kostura zakopane od naslaga bližnje godine. Kakav bi bio nazor geologa, koji bi vidio takov golem kup kosti od životinja raznih vrsta i razne dobe uklopljen u jednoj jedinoj debeloj

zemljanoj masi? Ne bi li on to prije pripisao velikom potopu, koji je poplavio površinu zemlje, nego li običnom slijedu stvari?

12. listopada. — Namjeravao sam svoj izlet još dalje proširiti; ali kako mi nije bilo sasna dobro, bio sam prisiljen, da se vratim jednoj balandri, ladji s jednim jarbolom od po prilici sto tona, koja je bila određena za Buenos Ayres. Jer vrijeme nije bilo dobro, pričvrstismo ladju još za rana o granu drveta na jednom otoku. Parana je puna otoka, koji se izmjenice raspadaju i ponavljaju. Kapetan se je mogao sjetiti, kako je više velikih otoka nestalo i kako su se novi načinili i pomoću vegetacije zaštitili. Oni su od blatnoga pijeska bez najmanjega kamenčića i virili su tada četiri stope nad površinom vode; ali za periodskih poplava stoje pod vodom. Svi su istoga značaja: mnogobrojne vrbe i malo drugoga drveća spaja zajedno velika množina raznih biljki penjačica i čine na taj način gustu džunglu. Te guštare daju kapibarama i jaguarima zaklonište. Strah je pred posljednjom zvijeri uništio svaku zabavu kod veranja po šumi. Na današnju večer nijesam niti stotina jarda daleko došao, kada sam našao nedvojbene znakove o nedavnom boravku tigrova, za što sam bio prinuđen da se vratim. Na svakom se je otoku našlo tragova; i kako je za prijašnjih izleta »el rastro de los Indios« bio predmet razgovora, tako je bio kod ovoga »el rastro del tigre«.

Čini se, da su šumovite obale velikih rijeka najmilija obitavališta jaguaroza; ali su mi južno od Plate kazali, da jšću trstike, koji se nalaze uz obale jezera. Njegov je obični plijen kapibara, tako da se općeno kaže, gdje su ove brojne, tamo da je neznatna pogibao od jaguara. Falconer spominje, da imade u blizini južne strane Platinoga ušća mnogo jaguara i da žive u glavnom od riba; ovu sam pripovijest čuo opetovano. Na Parani su ubili mnogo radnika, koji sijeku drveće, dapače su noću dolazili i na ladje. U Bajadi živi još čovjek, na kojega je napao jaguar, kada je u tami izašao na palubu; ipak je utekao, ali s gubitkom jedne ruke. Najpogibeljnije su ove zvijeri, ako ih poplava otjera s otoka. Pripovijedali su mi, da je prije malo godina vrlo veliki jaguar našao put u jednu crkvu u Santa Fé: dva su kaludjera, koji su unišili jedan za drugim, bili ubijeni i treći je, koji je došao da vid, što se tu zbiva, utekao s teškoćom. Zvijer su odstranili na taj način, da su s jednoga ugla zgrade, koji je bio bez krova, na njega pucali. U to doba počinjaju i medju govedima i konjima velika pustošenja. Kaže se, da ubijaju svoj plijen na taj način, da mu slome vrat. Ako ih se otjera od lešine, to će se rijetko kada povratiti. Gauchi kažu, da jaguaru, kada se noću okolo skiče, mnogo dodijava lavež lisica, koje za njim slijede. Ova se činjenica slaže na čudnovat način s drugom, koja se općeno tvrdi, da naime čagljji na sličan način prate Indijskoga tigra. Jaguar je bučna životinja, koji mnogo riče noću, a osobito prije nevremena.

Kada sam jednoga dana na obali Uruguya lovio, pokazali su mi neka drveta, kojima se ove zvijeri neprekidno vraćaju, da, kako se kaže, na njima svoje pandže naoštre. Vidio sam tri dobro poznata drveta; sprijeda je bila kora glatko natrta kao od prsa životinje, a sa strane su se nalazile duboke grebotine ili bolje jame, koje su, gotovo jedan jard dugačke, koso tekle. Grebotine su bile različite dobe. Obi-

čan je način, da se osvjedočimo, da li je jaguar u blizini, taj, da pretražimo takova drveta. Mislim, da je taj običaj jaguarov posvema jednak onom, što ga možemo svaki dan vidjeti kod obične mačke, kada sa protegnutim nogama i spruženim pandžama grebe nogu od stolca; čuo sam pripovijedati, da su u jednom Engleskom voćnjaku mlade vočke time jako bile ozlijeđene. I puma mora imati nekakov takov običaj; jer sam na tvrdoj goljoj zemlji u Patagoniji često vidio tako duboke grebotine, kakove ne može načiniti ni jedna druga životinja. Kako mislim, svrha je ovoga, otkinuti hrapava mjesta sa svojih pandži, a ne da ih naoštre, kako misle Gauchi. Jaguara je moći bez velike poteškoće ubiti pomoću pasa, koji ga progone i na koje drvo nateraju, gdje se s tanetom s njim obračuna.

Radi zla vremena ostali smo dva dana na otoku. Čitava je naša zabava bila, da smo lovili ribe za svoj ručak: bilo ih je više vrsta, i sve su bile dobre za jelo. Jedna je riba, koja se zove »armado« (jedan Silurus, som), bila za to znamenita, što je, uhvaćena na udicu, davala od sebe nekaki oštri šum, koji se je jasno čuo, dok je još pod vodom bila. Ta ista riba može sa jakom bodljivošću kao što prsnih peraja tako i ledjnih držati bilo koji predmet, tako veslo kao i udicu. U

Slika 12. Škarica (Rynchops).

večer je bilo vrijeme posvema tropsko, termometar je pokazivao 79° (26° C). Velik je broj kornjaša, koji svijetle, ljetalo, a moskiti su bili veoma dosadni. Ja sam im pružio svoju ruku pet minuta; domala je posvema pocrnila od njih; mislim da ih nije bilo manje od pedeset, koji su svi brižno sisali.

15. listopada. — Išli smo naprijed i prošli Punta Gordu, gdje se nalazi kolonija pitomih Indijanaca iz pokrajne Misiones. Jedrili smo vrlo brzo niz rijeku, ali smo pred zapadom sunčanim od ludoga straha pred nevremenom osidrali u nekom uskom rukavu. Ja sam uzeo čamac i veslao jedan komad uz malenu rijeku. Bila je veoma uska, savijena i duboka; zid sa svake strane, trideset do četrdeset stopa visok, što ga čine drveta isprepletena povijušama, davao je kanalu osobit tmurni izgled. Ovdje sam vidio vanredno čudnovatu pticu škaricu Rynchops nigra. Ima kratke noge, plivaču opnu, vanredno dugačka zašiljena krila, a velika je po prilici kao čigra. Kljun je sa strane spljošten t. j. u pravom kutu prema plosnatom kljunu žličarke ili patke. On je veoma elastičan i donji je, za razliku od svih ostalih

Darwin: Putovanje jednoga prirodoslovca oko zemlje.

ptica, za podrug palca dulji od gornjega. Na jednom sam jezeru u blizini Maldonada, čija je voda malo ne sva otekla, u kojem su se radi toga nalazile bezbrojne mlade ribice, vidio više ovih ptica, većinom u malenim jatima, kako tik površine vode s velikom brzinom lijeću naprijed i natrag. Držale su kljunove širom otvorene i donja je čeljust bila do pola u vodi uronjena. Kako su se doticale na taj način površine, orale su na neki način vodu leteći; voda je bila potpunoma glatka, i bio je vanredno čudnovat pogled, motriti jato, kako je svaka ptica ostavljala iza sebe svoj vlastiti tanki trag na površini glatkoj poput zrcala. U svom se lijetu okrenu često vanredno brzo i znadu veoma spretno izbaciti sa svojim produljenim donjim kljunom ribice, koje tada primu s gornjom, kraćom polovicom svoga kljuna, koji je škarama sličan. Tu sam činjenicu opetovano vidio, kada su kao lastavice neprekidno tik pred menom naprijed i natrag lijetale. Kada su ostavile površinu voda, postao je katkada njihov lijet divlji, nepravilan i brz; tada su kričale hrapavo i glasno. Kada ove ptice ribu love, bude očita prednost, što imaju dugačka pera za lećenje prvoga reda, pomoću kojih ostanu suhe. Ako na taj način rade, tada je njihov oblik vrlo sličan crtežu, kojim mnogi umjetnici prikazuju morske ptice. Vidi se, kako rep neprekidno radi, da ravna njihov nepravilan lijet.

Ove su ptice uz tijek Rio Parane daleko u unutrašnjost zemlje česte; kaže se da ostaju ovdje kroz čitavu godinu, a da gnijezde u močvarama. Kroz dan sjede u jatu na travnicima u priličnoj udaljenosti od vode. Kada smo, kako sam spomenuo, u jednom dubokom rukavu izmedju otoka Parane bili osidrani, pojavi se kada je gotovo zanoćilo jedna takova ptica. Voda je bila potpunoma mirna i mnogo je ribica skakalo u vis. Ptica je dugo vremena neprekidno parala površinu u svom divljem i nepravilnom lijetu, leteći uz vodu i niz vodu, koja je bila od noći, koja je pala i od sjene drveća sasna tamna. Kod Montevidea sam vidio, da je više velikih jata danju na blatnim gredama pri gornjem kraju luke mirno sjedjelo, na isti način kao i na travnicima u blizini Parane; svaku su se večer podigle i odletjele prema moru. Po ovim činjenicama mislim, da *Rhyncops* većinom noći leti, kada mnoge niže životinje u velikoj množini dolaze na površinu. Lesson navodi, da je vidio, kako su ove ptice otvarale ljuštore od školjki, koje se nalaze u pijesku na obali Chile; veoma je nevjerovatno, da bi radi slaboga kljuna, kojemu je donja čeljust znatno produžena, radi kratkih nogu i radi dugačkih krila bila kadra, da na taj način dobiva svoju hranu.

Na našoj sam vožnji niz Paranu motrio samo još tri druge ptice, od kojih je način života spomena vrijedan. Jedna je jedan maleni vodomar (*Ceryle* [*Chloroceryle* Kp.] *americana*); ima dulji rep negoli Evropska vrsta i zato se ne drži, kada sjedi, tako ukočeno i uspravno. I njegov je lijet, umjesto da bude ravan i brz poput strijelice, mlohav i valovit, kako biva obično kod ptica s mekanim kljunom. Glasa se tiho, slično kao kada se sudare dva malena kamenčića. Jedna zelena malena papiga (*Conurus murinus* Gm [monachus Bodd]) sa sivim prsima čini se, da pretpostavlja visoko drveće na otocima svim drugim mjestima za gniježđenje. Ove papige žive uvijek u jatima i čine veliku štetu na žitnim poljima. Pripovijedali su mi, da su

ih u blizini Colonie tijekom jedne godine 2.500 poubijali. Jedna je ptica s vilicastim repom, koji se okanča s dva dugačka pera (*Tyrannus savana* Viell. [*Milvulus tyrannus* Bp]) u blizini Buenos Ayresa vrlo obična; obično sjedi na grani ombu drveta u blizini kuće i odavle progoni u kratkom lijetu kukce i vraća se opet na isto mjesto. Kada leti, slična je poput karikature načinom lećenja i općom pojavom običnoj lastavici. Kadra je, da se u zraku naglo i oštro okrene; pri tom otvara i zatvara rep, kadšto u vodoravnom ili postranom, kadšto u osnovnom smjeru, upravo kao škare.

16. listopada. — Nekoliko sati ispod Rozaria omedjuju zapadnu obalu Parane osovne klisure, koje se protežu u dugačkom nizu sve do ispod San Nicolasa; stoga je sličnija morskoj obali nego li obali slafkovodne rijeke. Vanredno smeta sceneriji Parane, što je njezina voda radi mekanosti njezinih obala tako jako blatna. Uruguay je, koji teče kroz granitski kraj, mnogo čišći; i gdje se obje rijeke na gornjem kraju Plate sastanu, dadu se daleko po crnoj i crvenoj boji obje vode jedna od druge razlikovati. Pošto nije bio u večer vjetar posvema zgodan, to smo odmah kao obično stali, i pošto je slijedećega dana prilično friško puhalo, ma da nam je struja bila povoljna, bio je kapetan ipak previše nemaran, a da bi mislio na polazak. U Bajadi su mi ga opisali kao «hombre muy a floto», kao koji ima uvijek turobne misli, kada se god radi o kretanju dalje; sigurno je, da je svako zadržavanje podnašao sa začudnom resignacijom. Bio je stari Španjolac, koji je bio već mnogo godina u zemlji. Uvjeravao je, da ima vrlo rado Engleze, ali je ipak tvrdio, da je bitka kod Trafalgara samo time dobivena, što su bili svi Španjolski kapetani podmićeni, i da je načinio jedino pravo junaštvo na obje strane Španjolski admiral. Dirnulo me je kao veoma značajno, što je volio smatrati svoje zemljake za najsrमतnije izdajice nego li za nespretnjake i kukavice.

20. listopada. — Kada smo došli do ušća Parane, bilo mi je mnogo stalo, da stignem u Buenos Ayres; za to sam kod Las Conchas pošao na kopno s namjerom, da tamo odjaham. Kod iskrcavanja sam na moje veliko iznenađenje našao, da sam na neki način zarobljenik. Pošto je buknula žestoka revolucija, stavili su sve luke pod embargo. Nijesam se mogao vratiti na moj brod, a nije bilo ni pitanja, da podjem kopnom u grad. Poslje dugoga pregovaranja sa zapovjednicima dobio sam dozvolu, da slijedeći dan podjem do generala Rolora, koji je zapovijedao jednom odjeljku buntovnika na ovoj strani glavnoga grada. Ujutru odjaham u logor. General, časnici i vojnici izgledali su svi kao pravi lopovi, a mislim, da su to i bili. Još je zadnje večeri, prije nego je ostavio grad, pošao general dobrovoljno guverneru i metnuvši ruku na srce zadao pošenu riječ, da će barem do zadnjega časa ostati vjeran. General mi reče, da se grad nalazi u stanju tjesne blokade i da bi bilo sve, što bi mogao za mene učiniti, to, da mi dađe propusnicu na zapovjednika «en chef» buntovnika u Quilmesu. Zato smo morali učiniti veliki luk oko grada i dobili smo samo uz velike poteškoće konje. Moj je primitak u logoru bio sasna udvoran, samo su mi rekli, da je nemoguće, da mi dadu dozvolu, da udjem u grad. To me je veoma uznemirilo, jer sam mislio, da će «Beagle» prije iz La Plate odjedriti, nego li je tada učinio. Medjutim kako sam spomenuo prijateljstvo ge-

nerala Rosasa prema meni, kada sam bio u Coloradu, ne bi ni čarolija mogla brže okolnosti promijeniti, nego što je učinio ovaj razgovor. Odmah su mi kazali, da mi doduše ne mogu dati nikakove propusnice, ali ako ću ostaviti svoga vodju i svoje konje, da bih mogao proći kroz njihove straže. Bio sam srećan, da primim ovu ponudu i poslali su jednoga časnika, da izda zapovijed, da me na mostu ne zadrže. Cesta je bila sat hodna potpuno pusta. Susreo sam četvoro vojnika, koji su se time zadovoljili, da pogledaju ozbiljno staru putnicu: napokon nijesam bio malo srećan, da sam se našao u gradu.

Ta se je revolucija jedva temeljila na bilo kakovoj izlici, kao što su pritužbe; ali u državi, u kojoj je bilo u roku od devet mjeseci (od veljače do listopada 1920.) petnaest promjena vlade, — u kojima je svaki guverner bio izabran na tri godine, — bilo bi vrlo nerazborito, pitati za izlike. U ovom je slučaju ostavio neki broj ljudi, koji su bili generalu Rosasu veoma privrženi, a nijesu mogli guvernera Balcarcea trpjeti, po prilici njih sedamdeset, grad, i uz povik »Rosas!« pograba je čitava zemlja oružje. Grad bje zatim opkoljen, nikake hrane, goveda ili konja nijesu puštali u nj, osim ovoga bilo je samo slaboga puškaranja, i samo je malo ljudi svaki dan palo. Stranka je izvan grada znala veoma dobro, da će odnijeti sigurnu pobjedu, ako presiječe dovoz mesa. General Rosas nije mogao ništa znati o ovom ustanku; ali, čini se, da se je to s planovima njegove stranke potpunoma slagalo. Prije godinu dana izabrali ga za guvernera, ali je to odbio, ako mu sala ne preda takodjer vanredne punomoći. To je bilo odbijeno, i od toga je vremena njegova stranka pokazala, da se nijedan drugi guverner ne će uzdržati u svom položaju. Ratovalo se je s obje strane vrlo mlako, dok nije bilo moguće čuti o Rosasu. Malo dana pošto sam Buenos Ayres ostavio dodje pismo od generala, u kom kudi, da je mir prekršen, ali je ipak izjavio, da po njegovu mnijenju izvanja stranka ima pravo na svojoj strani. Na jednostavnu ovu vijest utekoše guverner, ministri i dio vojništva, u svem nekoliko stotina, iz grada. Buntovnici udju u grad, izaberu novoga guvernera i budu za svoje usluge nagradjeni, njih do 5.500 ljudi. Po ovim je događajima bilo jasno, da će napokon Rosas postati diktator: izraz je kralj ljudma u ovoj, kao i u drugim republikama zazoran. Od kada smo ostavili Južnu Ameriku, čuli smo, da je general Rosas izabran i to s punomoći i za vrijeme, koje je u potpunom protuslovlju s konstitucionalnim smislom republike.

OSMO POGLAVLJE.

Banda Oriental i Patagonija.

Pošto sam gotovo četrnaest dana zadržan u gradu, bio sam srećan, što sam mogao otići na palubi jednoga parobroda, koji je bio određen za Montevideo. Opkoljeni grad mora uvijek biti neugodno boravište. Osim toga je bio ovdje neprestani strah pred razbojstvima u unutrašnjosti. Od svih su bile straže najgore, jer uslijed njihova položaja i uslijed okolnosti, da su imale oružje u rukama, robile su sa takovim stepenom autoriteta, kojega drugi ljudi nijesu mogli nasljeđovati.

Naša je vožnja bila vrlo duga i dugočasna. Plata izgleda na zemljovidu kao veličajno ušće, ali je u istinu vrlo neznatno. Velika površina blatne vode ne pruža niti veličajnosti niti ljepote. U jedno se je doba dana moglo razabrati ravno s palube obje obale, koje su obje vanredno niske. Kada sam došao u Montevideo, saznao sam, da »Beagle« neć odjedriti prije nego izmine prilično vremena; za to se pripravim na kratak izlet u ovaj dio Bande oriental. Sve ono, što sam kazao o zemlji kod Maldonada, može se reći i za Montevideo; ali je s jedinim izuzetkom zelenoga brda, koje je četiri sto i pedeset stopa visoko i od kojega ima mjesto svoje ime, zemlja mnogo ravnija. Samo je malo od valovite travnate ravnice ograđeno, ali se nalazi u blizini grada nešto malo živice od agava, kaktusa i komorača.

14. studenoga. — Montevideo smo ostavili po podne. Ja sam kaniopći u koloniju del Sacramento, koja leži na sjevernoj obali Plate nasuprot Buenos Ayresu, odavle slijedeć tok Uruguaya u selo Mercedes na Rio Negru (jednoj od mnogih rijeka ovoga imena u Južnoj Americi) i povratiti se od zadnje tačke ravno u Montevideo. Spavali smo u kući moga vodja u Canelonesu. Ujutru smo se rano ustali u nadi, da ćemo biti kadri, da jahamo dobar dio puta; ali je bio uzaludan pokušaj, jer su se sve rijeke razlile. Mi smo čamcem prešli rijeke kod Canelonesa, Sv. Lucije i San Josća i kod toga izgubili mnogo vremena. Kod jedne sam prijašnje ekspedicije prešao preko Lucije u blizini njezina ušća i bio sam iznenađen, kada sam vidio, kako su

Iako prešli naši konji, ma da nijesu bili naučni plivači, širinu od najmanje šest stotina jarda. Kada sam to u Montevideu spomenuo, kazali su mi, da se jednoč jedan brod, koji je umjetničke jahače i njihove konje nosio, u Plati nasukao i da je odavle jedan konj sedam milja do obale preplivao. Tijekom me je dana zabavljala spretnost, s kojom je jedan Gaucho prisilio tvrdoglavoga konja, da rijeku prepliva. On zbaci svoje odijelo, skoči na njegova ledja, odjaha u vodu dok god nije bilo ispod njega tla, zatim se spusti s njega dolje, pograbi za rep i čim se je konj okrenuo, prestraši ga na taj način, da mu je vodu u lice štrcao. Čim se je konj na drugoj strani opet dirnuo tla, povuče se čovjek i sjedio je s uzdima u ruci čvrsto na ledjima, prije no je konj dosegnuo obalu. Lijep je pogled go čovjek na golom konju; nijesam imao niti pojma o tom, kako oba stvora dobro jedan drugom pristaju. Rep je konjski veoma koristan privjesak; ja sam prelazio jednu rijeku u čamcu s četiri čovjeka, a bio je na isti način vučen, kao i Gaucho. Ako imade čovjek i konj široku rijeku prijeći, to je najzgodniji plan za čovjeka, da se pograbi za hrbat ili za grivu jednom rukom, a drugom da dalje vesla.

Mi smo prospavali noć i ostali slijedeći dan u postaji od Cufre. U večer dodje poštar ili l'stonoša. Došao je jedan dan kasnije radi poplave Rio Rosaria. Medjutim nije to bilo od nikakovoga velikoga znamenovanja, jer ma da je prošao kroz više glavnih gradova u Band Oriental, imala je čitava njegova prtljaga samo dva lista! Pogled je iz kuće bio veoma ugodan: valovita zelena ploha s dalekim pogledom, na Platu. Opazim, da sada tu pokrajnu promatram sa sasvim drugim očima nego li tada, kada sam prvi puta ovamo došao. Sjećam se, da sam je prije držao za osobito ravnu, ali sada, pošto sam preko Pampasa u trku projahao, iznenadjuje me samo jedno: što me je ikada na to ponukalo, da je u opće smatram ravnom. Zemlja čini niz undulacija, koje moguće da nijesu za sebe apsolutno velike, ali usporedjene s ravninama od Santa Fé, prava brda. Radi ovih neravnosti ima množina malenih potoka, a tratina je zelena i bujna.

17. studenoga. — Predjosmo Rozariu, koja je rijeka duboka i brza i dodjosmo, pošto smo prošli selo Collu, o podne u Coloniu del Sacramento. Daljina iznosi dvadeset sati, put vodi kroz kraj, kojega pokriva lijepa trava, ali koji je napučen oskudno s govedima i stanovnicima. Bio sam pozvan, da spavam u koloniji i da slijedećega dana nekoga gospodina praćim u njegovu estanciju, gdje je bilo nekoliko vapnenih stijena. Grad je sagrađen na kamenitom predbrežju, gotovo na isti način kao i Montevideo. Jako je utvrđen, ali je i utvrda i grad sam znatno stradao u Braziljskom ratu. Veoma je star, a nepravilne ulice i okolšni gajevi od starih naranči i bresaka daju mu ljepušni izgled. Crkva je znamenita razvalina; upotrebljavali je za spremište baruta i za jedne od deset tisuća oluja Rio Plate udari grom u nju. Dvije su trećine zgrade bile do temelja otpuhnute, a ostatak stoji sada kao oštećeni i čudnovati spomenik ujedinjenih sila groma i baruta. U večer sam šetao oko napola razorenih gradskih zidina. Ovdje je bilo sjelo Braziljskoga rata — rata, koji je bio za zemlju veoma štetan, ne samo svojim neposrednim učinkom, već time, da je proizveo množinu generala i svih mogućih drugih časnika. Broji se, ali ih se ne

plaća, u sjedinjenim pokrajinama La Plate više generala nego li u sjedinjenim kraljevinama Velike Britanije. Ova su se gospoda naučila, da se zabavljaju sa silom, i ni najmanje ne zaziru male tučnjave. Za to su uvijek pripravnji, da izazivlju bune i da vlade ruše, koje do sada još nijesu nikada stajale na čvrstoj podlozi. Medjutim sam opazio ovdje kao i na drugim mjestima veoma općenito zanimanje za buduć izbor predsjednika. Stanovnici ne traže mnogo odgoja za svoje predstavnike. Čuo sam neke ljude, kako tumače zasluge poslanika od kolonije i kako su rekli, da oni, ma da nijesu trgovci, ipak znadu svi svoje ime potpisati: a s time po njihovu mišljenju morao bi biti zadovoljan svak razuman čovjek.

18. studenoga. — Jahao sam sa svojim gazdom u njegovu estanciju na Arroyo de San Juan. U večer smo projahali kroz posjed. On je imao dvije i po četvorne ure i bio je smješten, kako se veli, u »rinconu«, t. j. na jednoj je strani bila medja Plata, a na obje druge neprohodni rukavi. To je bila izvrsna luka za malene ladje, a velika množina malenih šumica, koje su kao gorivo od vrijednosti za Buenos Ayres. Veoma me je zanimalo, da saznam vrijednost takove potpune estancije. Goveda je bilo 3.000 komada, a moglo bi ih se sasvim lako još tri do četiri puta toliko uzdržavati; kobila je bilo 800, osim toga 150 pitomih konja i 600 ovaca. Bilo je u obilju vode i vapna, jedna prosta kuća, izvrsni corrali i voćnjak s breskvama. Za sve su mi to nudili dvije tisuće funti, a on je tražio samo pet stotina više, a vjerojatno će je prodati za jeftinije. Najglavnija je neudobnost u estanciji okolnost, što se moraju goveda tjerati dva puta na sedmicu na jedno mjesto u središtu, da ih se pripitomi i prebroji. Ovaj ćemo posljednji posao smatrati teškim, ako ih je deset ili petnaest tisuća glava na okupu. Izvodi se po principu, da se goveda podijele u malene čete od četrdeset do sto komada. Svaka će se ovakova četa odmah prepoznati po nekoliko životinja, koje su osobite boje i njihov je broj poznat, taku da će se, ako je jedan komad iz deset tisuća izgubljen, taj opaziti svojom odsutnošću u jednoj od tropilla. Za burne se noći pomiješaju sva goveda; ali se slijedeći dan odijele tropille kao prije, tako da svaka životinja mora svoje družice prepoznati među deset tisuća drugih.

U dvije sam zgrade sastao u ovoj pokrajini nekoliko volova veoma čudnovate pasmine, koju zovu náta ili niata. Po vanjšini čini se, da stoje gotovo u istom odnošaju prema ostalim govedima, kao što stoje buldozi i mopsi prema drugim psima. Njihov je prednji dio glave veoma kratak i širok i nosni je kraj uzvraćen, a pri tom je gornja usna jako protegnuta prema dolje; njihova donja čeljust iskače ispred gornje i prema tome je prema gore savinuta za što kesu zube. Nozdrve sjede vrlo visoko gore i stoje daleko jedna od druge; njihove oči iskaču daleko na polje. Kada hode, nose glavu na kratkom vratu veoma nisko, dočim su im stražnje noge usporedjene s prednjima uopće dulje nego li obično. Iskeseni zubi, kratka glava i uzvraćene nozdrve daju im što se može pomisliti najsmješniju sliku samosvjesnoga izazivanja.

Od mojega sam povratka nabavio za sebe dobrotom moga prijatelja kapetana Sulivana, jednu lubanju, koja se sada čuva u College of Surgeons. Don F. Muniz u Luxanu sabrao mi je najljubeznije sve

obavijesti, koje je mogao naći obzirom na ovu pasminu. Po njegovu je izvješću rijetka, dočim su je u Buenos Ayresu držali kao znamenitost. Općeno se misli, da je pasmina nastala kod Indijanaca južno od Plate i da je kod njih bila to najobičnija pasmina. Dapače do današnjega dana pokazuju goveda, koja se gaje u pokrajnima u blizini Plate, svoje manje civilizovano podrijetlo jednom u tom, što su divljija negoli obična goveda, a za tim u tom, što krava lako ostavlja svoje prvo tele, ako se je prečesto posjećuje i uznemiruje. Čudnovata je činjenica, da gotovo jednaka gradnja kao što je od niata pasmine, kako mi Dr. Falconer javlja, označuje jednoga velikoga izumrloga preživača iz Indije, *Sivatherium*. Pasmina je posvema prava; bik niata pasmine i krava niata pasmine radjaju bez iznimke niata telice. Bik niata daje s običnom kravom potomstvo, koje ima srednja obilježja, ali kod kojega su niatina obilježja jako razvijena, kao što i obrnuto križanje: po navodu señora Muniza imade najočitijih dokaza, da, usuprot običnom nazoru gospodara u analognim slučajevima, krava niata križana s običnim bikom svoje osobine jače prenosi na potomstvo nego li bik niata križan s običnom kravom. Ako je paša dosta duga, to ždere niata govedo s jezikom i s nepam, isto tako kao i obično govedo. Ali za velike suše, kada toliko životinja ugiba, niata pasmina zaostaje i propala bi, da se za nju ne brinu; jer se obično govedo kao i konj može na taj način održati na životu, da brsti s usnama mladice s drvca i trsku; toga ne mogu učiniti niate tako dobro, jer se njihove usne ne dotiču; iz toga se vidi, da će one uginuti prije običnoga goveda. To mi se učinalo važnim, jer daje dobar primjer za to, kako smo malo kadri suditi po običnom načinu života kod životinja, koje okolnosti, koje dolaze samo u dugačkim vremenskim razmacima, mogu odrediti rijetkost ili izumiranje neke vrste.

19. studenoga. — Pošto smo prešli dolinu od Las Vacasa, spavali smo u kući nekoga poduzetnika iz Sjeverne Amerike, koji je imao vapnenicu u Arroyo de Las Vovoras. Ujutru smo jahali do brda Punta Gorde, koje se je dizalo na obali rijeke. Uz put smo pokušali naći jaguara. Našli smo mnogobrojne friške tragove i istraživali smo drveće, na kojima da oštre svoje pandže, ali nam nije pošlo za rukom, da ikoga istjeramo. S ove je tačke pružala rijeka Uruguay pogled na sjajnu vodenu masu. Radi čistoće i bistrine je daleko natkrillila svoju susjedu, Paranu. Na suprotnoj se je obali izlijevalo više ogranaka ove posljednje u Uruguay. Jerbo je sunce sjalo, moglo se je raspoznati, kako je boja obih voda potpunoma različita.

U večer smo nastavili svoj put u Mercedes na Rio Negru. U noći smo molili za dozvolu, da smijemo prespavati u jednoj estanciji, do koje smo slučajno došli. Bio je to veoma veliki posjed od deset četvornih sati, a posjednik je jedan od najvećih vlastelina u zemlji. Njegov je nećak imao nadzor nad njim, a kod njega je bio jedan kapetan vojske, koji je utekao prije malo vremena iz Buenos Ayresa. Obzirom na njihov položaj bio je razgovor s njima prilično zabavan. Silno su se čudili, kako je obično bývalo, što da je zemlja okrugla, i jedva su htjeli vjerovati, da bi rupa, samo ako bi bila dosta duboka, na drugoj strani izašla napolje. Medjutim su čuli o nekoj zemlji, gdje da je šest

mjeseci svijetlo i šest mjeseci tamno i gdje da su stanovnici veoma dugački i tanki. Vrlo su žudili, da saznadu, kakova je cijena i stanje konja i goveda u Engleskoj. Kada su saznali, da mi ne lovimo naše životinje lazom, povikaše: »oh, tada vi upotrebljujete samo bole!« Ideja je bila ograđenoga zemljišta njima sasna nova. Napokon mi reče kapetan, da bi mi htjeo staviti jedno pitanje, za koje će mi biti veoma zahvalan, ako bude istinito. Drhtao sam od tjeskobe, kako bi moglo biti duboko znanstveno; bilo je: »da li nijesu gospodje u Buenos Ayresu najljepše na svijetu«. Odgovorih: »bez svake sumnje«. On nastavi dalje: »Imam još jedno drugo pitanje: »da li nose gospodje u ikojem dijelu svijeta tako velike češljeve?« Ja sam ga svečano uvjeravao, da ne nose. Bili su izvan sebe od ushićenja. Kapetan poviče: »vidite, čovjek, koji je vidio po svijeta, kaže, da je tako, mi smo uvijek tako mislili, ali sada to znademo«. Moj izvrni sud o češljevima i o ženskoj ljepoti pribavi mi vanredno gostoljubiv prijem, kapetan me prisili, da uzmem njegov krevet, a on je spavao na svom recadu.

21. studenoga. — Krenuli smo za ishoda sunca i jahali čitav dan lagano. Geološki je sastav ovoga dijela pokrajine bio različit od ostaloga i veoma sličan onomu od Pampasa. Radi toga se nalaze golemi prostori, koje pokrivaju stričci kao što i artičoke: može se upravo čitav kraj nazvati velikim poljem ovih biljki. Obje vrste rastu odjelito, svaka biljka u zajednici sa svojom vlastitom vrstom. Artičoka izraste do visine konjskih ledja, ali je Pampaski stričak često viši od jahačeva tjemena. Nema ni govora, da bi se moglo cestu napustiti ma samo na jedan jard; i sama je cesta djelomično, u nekim slučajevima dapače potpunoma zatvorena. Naravno, da tu nema nikakove paše: ako goveda i konji jednom dospiju na ovakovo polje, to su za uvijek potpunoma izgubljeni. Stoga je veoma smilono, u ovo doba godine kušati, goveda tjerati; jer ako su dosta umorna, da bi se mogla braniti od uboda stričkovih, to dospiju u ove mase strička i više ih se ne će vidjeti. U ovim okruzima ima veoma malo estancija i ove se nalaze u susjedstvu vlažnih dolina, gdje srećom ne može opstati ni jedna od onih biljki, koje sve prerastu. Pošto je noć nastupila, prije nego li smo došli do kraja našega putovanja, spavali smo u nekoj jednoj, malenoj kolibi, u kojoj je stanovao veoma siromašan narod. Ushitila nas je vanredna ako i formalna udvornost našega gazde i naše gazdarice obzirom na njihov život.

22. studenoga. — Došli smo do neke estancije na Berquelu, koja je pripadala nekom vrlo gostoljubivom Englezu, za kojega sam imao preporučno pismo od moga prijatelja Lumba. Ovdje sam ostao tri dana. Dok sam boravio na ovoj estanciji, zabavljalo me je, što sam vidio i čuo o ovčarskim psima ovoga kraja. Ako izjahamo, to ćemo vroma obično naći, kako veliko stado ovaca u daljini od nekoliko milja od kuće i čovjeka čuva jedan ili dva psa. Čudio sam se često, kako se je moglo sklopiti tako trajno prijateljstvo. Način je odgoja u tom, da se mladi pas, dok je još veoma mlad, odijeli od kuje i priuči na njegove buduće družice. Tri ili četiri put na dan drže ovca, da je može maleni psić sisati, a načine gnijezdo od vune za nj. Ne dopuste mu nikada, da opći s drugim psima ili s djecom. Povrh toga većinom uskoje mladoga psa, tako da će, kada izraste, imati jedva kakvo čuvstvo za druge

od svoje vrste. Radi takova odgoja nema nikada želje, da bi stado ostavio; i isto će tako braniti svoje ovce, kao što će drugi pas svoga gospodara. Zabavno je motriti, kako pas, ako se približimo stadu, lajuć stupi naprijed, a kako se sve ovce tik iza njega sakupe, upravo kao oko ovna prehodnika. Također se daju ovi psi lako naučiti, da dovedu kući stado u određeni sat na večer. Najdosadnija je pogrješka kod njih, što vole, dok su mladi, igrati se s ovcama; jer u svojoj zabavi progone kadšto nemilosrdno siromašne stvorove.

Ovčarski pas dolazi svaki dan kući po nešto mesa, i čim su mu ga dali, odšulja se, kao da se stidi. U takovim su zgodama domaći psi veliki tirani i najmanji će od njih napasti i progoniti tuđinca. Ali u času, čim je ovaj dostigao stado, okrene se i počne lajati, a svi domaći psi uteku tada veoma brzo. Na taj će se način jedva i čitav čopor gladnih divljih pasa (i, kako su mi govorili s više strana, nikada) usuditi, da navali na stado, koje čuva makar samo jedan takvi vjerni pas. Čini mi se, da je čitava pripovijest znamenit primjer, kako se psi priljubljuju naklonosti; a ipak imade pas, bio divlji ili na koji god način odgojen, čuvstvo respekta ili straha pred onima, koji slijede njegovom nagonu asocijacije. Ne možemo barem razumjeti po nikojem drugom pravilu, za što se daju divlji psi otjerati od pojedinca s njegovim stadom, izuzev da su uslijed bilo kakovoga smućenoga pojma nazora, da pojedini dobiva ovakovim društvom snagu, kao da je udružen sa svojom vlastitom vrstom. F. Cuvier je opazio, da sve životinje, koje se lako upitome, smatraju čovjeka kao člana njihovoga vlastitoga društva i da time slijede svom nagonu za asocijaciju. U gornjem slučaju smatra ovčarski pas ovce kao svoje družice i time dobiva na povjerenju; i ma da divlji psi znadu, da pojedine ovce nijesu nikakovi psi, ali da su dobre za jelo, to se barem djelomice slažu s ovim nazorom, ako ih vide, kako su se udružile u stado s jednim ovčarskim psom na čelu.

Jedne večeri dođe »domidor« (krotitelj konja) s namjerom, da upitomi nekoliko ždrijebaca. Opisat ću pripreme, jer mislim, da ih nije spomenuo nijedan putnik. Stado divljih mladih konja natjeraju u corral ili u veliki obor, što ga opkoljuju stupovi, a vrata zatvore. Uzet ćemo, da imade jedan čovjek sam konja uhvatiti i zajahati, koji do tada nije nikada očitio niti uzdi niti sedla. Mislim, da bi se takove djelo smatralo, izuzev od Gaucha, sasvim neizvedivim. Gaucho izabere odrasla ždrijepca, i dok životinja trči okolo na okolo cirkusa, baca svoj lazo, da njim uhvati obje prednje noge. Taj se čas prebaci konj preko glave snažno udarivši, i dok se na tlu svlja, opiše Gaucho, držeć lazo napet, krug, tako da uhvati jednu stražnju nogu upravo ispod koljena, i privuče je sve do obih prednjih; tada omota lazo tako, da su sve tri zajedno svezane. Sada sjedne konju na vrat i pričvrsti jake uzde, ali bez žvala, na donju čeljust: to načini na taj način, da provuče uski remen kroz luknje na kraju uzdi i omota ga više puta oko jezika i čeljusti. Objе prednje noge tijesno sveže s jakim remenom, koji je učvršćen s pomičnom zamkom. Lazo, koji je vezao tri noge, bude odriješen i konj se s teškoćom podigne. Gaucho povede sada, držeć za uzde, koje su pričvršćene na donjoj čeljusti, konja iz corrala. Ako je prisutan još jedan čovjek (inače je trud mnogo veći), to će on držati konja za glavu, dok će prvi postaviti pokrivač i sedlo

i sve zajedno s pojasom svezati. Za te se operacije baca konj od straha i iznenadjenja, da bude na taj način oko prsiju svezan, neprestance na tle i ne će se ustati, ako ga ne udari. Napokon kada je osedlana, može siromašna životinja jedva od straha dihati, a bijela je od pjene i znoja. Sada se pripravi čovjek, da uzjaha, i to na taj način, da pritište snažno stremen, tako da možda ne izgubi konj ravnotežje; u času, kada je svoju nogu prebacio preko dedja životinje, povuče zamku, što je sputavala prednje noge i životinja je slobodna. Neki »domidori« razriješe uzao, dok leži životinja na tlima i puštaju da se dignu ispod njega, stojeć nad sedlom. Konj, bijesan od straha, načini par vanredno jakih skokova i dade se u divlji bijeg: kada je potpunoma izmučen, dovede ga čovjek strpljivo do corrala, gdje bude puštena na slobodu siromašna i jedva živa životinja, koja se puši od vrućine. Najteže je s onim životinjama, koje se ne daju u bijeg, već se tvrdokorno bacaju na tle. Taj je proces strašno naporan, ali je poslije dva ili tri pokusa konj pitom. Ali se ne jaha konj ispod sedmice sa željeznim žvalama, jer se mora najprije pričuti volji svoga jahača pomoću uzda.

Imade tako beskrajno mnogo životinja u ovim zemljama, da vlastiti interes još nije naučio nikakove čovječnosti prema životinjama; bojim se, da je to uzrok, što se za posijednje jedva znade. Kada sam jednoga dana jahao na Pampasu s jednim vrlo uglednim estancierom, zaostane malo moj konj, jer je bio umoran. Čovjek mi vikne više puta, da ga podbodem. Kada sam mu odgovorio, da bi bilo šteta, jer bi bio konj posvema izmučen, poviče: »za što ne, sve jedno, samo ga podbodite, moj je konj«. Prilično mi je bilo teško, da mu rastumačim, kako nemam volje radi konja, a ne radi njega, da upotrebim svoje ostruge. Veoma začudjen poviče: »Ah, don Carlos, que cosas!« Bilo je očito, da mu takova pomisao nije još nikada pala na pamet.

Gauchi su poznati kao savršeni jahači. Nikada im ne dolazi na um pomisao, da budu zbačeni, radi konj što ga je volja. Znak je dobrog jahača kod njih, ako čovjek može postupati s divljim ždrijepcem i ako stane na svoje vlastite noge, kada se konj sruši, ili ako znade izvoditi druge takove vještine. Čuo sam jednoga čovjeka, kako se kladio, da će svoga konja dvadeset puta oboriti, a on sam da ne će devetnaest puta pasti. Sjećam se, da sam vidio jednoga Gaucha, koji je jahao veoma svojeglava konja, koji se je tri puta jedno za drugim propao tako, da se je s velikom snagom natrag bacio. Neobično je hladnokrvno prosudio čovjek pravi čas, kada će se spustiti, niti čas prije, niti čas poslije pravoga vremena. Čim je konj ustao, skoči mu čovjek na ledja i napokon se dade u divlji bijeg. Čini se, da Gaucho ne upotrebljuje nikada bilo kakovo posebno naprezanje mišića. Jednoga sam dana motrio jednoga dobrog jahača, kada smo velikom brzinom jahali, koji mi reče, ako se konj propne, sigurno ćeš pasti, jer čini se, da sjediš tako bezbrižno u sedlu. Taj je čas skočio u vis muški noj upravo ispod nosa konja sa svoga gnijezda. Mladi je konj zaokrenuo kao jelen; ali što se tiče čovjeka, to je bilo sve, što se je dalo reći, da se je spojen sa svojim konjem prestrašio i utekao.

Na jednoj estanciji u blizini Las Vacasa kolju svake sedmice veliku množinu kobila radi njihovih koža, ma da imadu vrijednost samo od pet papirnatih dolara ili od po krune. Čini se na prvi pogled

čudnovato, kako bi se moglo isplatiti klati kobile radi takove malenkosti. Ali pošto se u ovoj zemlji smatra smiješnim, da bi se ikada kobila pitomila ili jahala, to nemaju izuzev ždrijebljenja nikakove vrijednosti. Jedino je bilo, za što sam vidio kobile upotrebljavati, za vršenje pšenice; u tu ih svrhu u okrugloj ogradi tjeraju oko naokolo, gdje su pšenični snopovi rasprostrti. Čovjek, koji se je bavio s klanjem kobila, bio je glasovit radi spretnosti s lazom. Okladio se je, da će stojeći u udaljenosti od dvanaest jarda pred otvorom corrala, uhvatiti za noge svaku životinju, a da je ne će premašiti, dok će mimo njega trčati. Bio je tamo jedan drugi čovjek, koji je rekao, da će ići pješke u corral, jednu kobilu uhvatiti, njezine prednje noge svezati, istjerati je, svaliti, ubiti, oderati je i njezinu kožu za sušenje na kolce razapeti (što je veoma dugoćasan posao); zadao je riječ, da će taj čitav posao obaviti na dvadeset i dvije životinje za jedan dan. Ili da će ih u isto vrijeme pedeset ubiti i kožu im oderati. To da je golem zadatak; jer se drži za sasna dobar rad, ako se sadere koža s petnaest ili šestnaest životinja i razapne na kolce.

26. studenoga. — Krenuh na povratak u Montevideo u ravnom smjeru. Pošto sam čuo o golemim kostima u jednoj susjednoj kući na Sarandisu, malenoj rijeci, koja utječe u Rio Negro, odjaham praćen sa svojim gazdom tamo i kupim za cijenu od osamnaest pensa glavu od *Toxodona*. Kada su je našli, bila je sasna potpuna, ali je mladež izbila nekoliko zubi pomoću kamena i tada postavila lubanju kao cilj, u koji se je gadjalo. Vanredno sam srećnim slučajem našao potpuni zub, koji sasna pristaje u jedno zubno duplje ove lubanje, sasna za sebe u jednom sloju na obalama Rio Tercera u udaljenosti od poprilično stotinu i osamdeset milja odavle. Našao sam još na dva druga mjesta ostatke ove vanredne životinje, tako da je prije morala biti česta. Našao sam ovdje velike odlomke od oklopa neke džinovske životinje slične pasancu i dio velike lubanje jednoga *Mylodon*. Kostii su ove lubanje tako friške, da po analizi g. T. Reeksa sadržavaju sedam postotaka životinjske tvari, a držane u plamenu od žeste gore sa slabim plamenom. Broj životinjskih ostataka, koji su uklopljeni u velikoj naslagi, koja stvara Pampas, a pokriva gigantske stijene Bande orientai, mora biti vanredno velik. Mislim, da bi svaka ravna crta, protegnuta bilo kojim smjerom kroz Pampas, presijecala bilo koji kostur ili kost. Osim onih, što sam ih na svojim kraćim izletima našao, čuo sam još o mnogim drugima. I jasno je porijetlo takovih imena, kao što je »zverinja rijeka« ili »brijeg gorostasa«. U drugo sam doba čuo o čudnovatom svojstvu nekih rijeka, koje imaju moć, da malene kosti pretvaraju u velike; neki ljudi tvrde obratno, da kosti same rastu. Koliko možem vidjeti, nije nijedna od tih životinja poginula u močvarama ili blatnim rijekama sadašnje zemlje, kako se je prije nagadjalo, nego su njihove kosti dospjele na danje svijetlo pomoću rijeka, koje su prosjecale naslage, koje su postale pod vodom, a u kojima su bile prvotno uklopljene. Možemo uzeti, da je čitav kraj Pampasa veliki grob ovih izumrlih golemih četveronožaca.

O podne smo dne 28. došli u Montevideo, pošto smo bili dva i po dana na putu. Kraj je bio čitavim putem veoma jednoličan, neki su bili djelovi nešto kamenitiji i gorovitiji nego li u blizini Plate. Neda-

leko smo Montevidea išli kroz selo Las Pietras, tako nazvano radi nekoliko velikih zaobljenih masa od sijenita; njegov je izgled bio sasna lijep. U ovoj se zemlji mora uvijek slikovitim nazvati nešto malo smokava naokolo hrpe kuća i tačka, koja se samo stotinu stopa uzdiže iznad ostale ravnice.

Kroz posljednjih sam šest mjeseci imao zgode, da malo upoznam značaj stanovnika ove pokrajine. Gauči ili ljudi s ladanja natkriljuju veoma gradske stanovnike. Gaucho je bez iznimke vanredno usrdan, udvoran i gostoljubiv: mijesam se susreo niti s jednim jedinim primjerom surovosti ili negostoljubivosti. On je skroman kao što obzirom na sebe samoga, tako i na svoju zemlju, ali je ujedno hrabar i smion drug. S druge se strane počinjaju mnoga razbojstva i mnogo se krvi proljeva; glavni je uzrok posljednjemu običaj, što neprestano nose nož. Žalosno je čuti, kako se izgubi mnogo života u sićušnim kavgama. U borbi nastoji svaka stranka, da obilježi lice svoga protivnika udarcem u nos ili u oko, o čemu daju svjedočanstvo česti duboki i grozni ožiljci. Razbojstva su prirodna posljedica općenoga kartanja, mnogoga pijančovanja i skrajne indolencije. U Mercedesu sam upitao dva čovjeka, zašto ne rade. Jedan mi reče važno, da su dani predugi, a drugi reče, da je presiromašan. Velik broj konja i preobilje hrane uništava svaku industriju. Povrh toga ima previše svetaka; nadalje ne može ništa uspijevati, što nije započeto s mjesecom, dok raste, tako da se gubi polovica mjeseca radi ovih dvih uzroka.

Policija i sudovi potpunoma ne dostaju. Ako siromah počinj umorstvo i ako ga uhvate, to će ga zatvoriti i možda ustrijeliti, ali ako je bogat i ima prijatelja, to se može pouzdati, da ga ne će stići stroga kazna. Čudnovato je, da najpristojniji stanovnici podupiru bez iznimke ubojicu u njegovu bijegu: čini se da drže, da se je individuum ogriješio o vladu, a ne o narod. Putnik nema osim svoga oružja nikakove obrane; i neprestano je nošenje oružja glavna zaprijetka još češćih razbojstava.

Značaj viših i bolje odgojenih klasa, koje stanuju u gradovima, posjeduje, ali možda u manjem stepenu, dobre strane Gaucha, ali ima, kako se bojim, mnogo grijeha, od kojih je on prost. Nipošto nijesu rijetke poštenost, preziranje svake religije i najprostija podmitljivost. Gotovo se svaki javni namještenik može podmititi. Glavni je činovnik na pošti prodavao patvorene listovne marke. Guverner se i ministar predsjednik javno udružuju, da državu oplijene. Gdje se je radilo o zlatu, jedva se je pravednost od ikoga očekivala. Upoznao sam se s jednim Englezom, koji je išao k vrhovnom sucu (pripovijedao mi je, da je drhtao, kada je stupio u sobu) i rekao mu: »Gospodine, dolazim, da Vam dvijesto (papirnatih) dolara (po prilici pet funti sterlinga) ponudim, ako jednoga čovjeka, koji me je prevario, zatvorite. Znam, da je protiv zakona, ali mi je moj odvjetnik (naveo ga imenom) savjetovao, da učinim taj korak«. Vrhovni se je sudac prijazno smiješkao, zahvalio mu i već se je prije večeri nalazio onaj čovjek u zatvoru. I uz ovo potpuno pomanjkanje načela kod mnogih vodećih osoba, i uz zemlju, koja je puna zlo plaćenih nemirnih činovnika, narod se još ipak nada, da demokratski oblik uprave može imati uspjeha!

Ako dodjemo u ovim zemljama prvi put u društvo, past će nam u oči dvije ili tri crte kao osobito čudnovate. Uljudno i dostojanstveno ponašanje, koje se nalazi u svakom životnom položaju, izvrsni ukus, što ga pokazuju žene u svom odijevanju i jednakost između svih staleža. Na Rio Coloradu je običavalo par ljudi, što je posjedovalo najjednostavnije dućančice, objedovati s generalom Rosasom; sin se je majora u Bahía Blanci uzdržavao pravljenjem papirnatih cigara; on je želio da me prati u Buenos Ayres kao vodja ili sluga, ali se je njegov otac protivio i to samo radi pogibli. Mnogi časnici u vojsci ne znadu niti čitati niti pisati, pa ipak se susretaju u društvu svi kao jednaki. U Entre Riosu je bila sala (vlada) samo od šest zastupnika. Jedan je od njih držao otvoren dućančić, a ipak ga nijesu radi toga zanimanja smatrali nižim. Sve se je to očekivalo u zemlji, koja se iz nova uređuje; uza sve se to čini Englezu prilično čudnovato pomanjkanje »gentlemana« od zanimanja.

Ako goverimo o ovim zemljama, to valja uvijek držati na umu način, kako ih je odgojila njihova neprirodna majka Španjolska. U opće im valja možda više uračunati ono, što je učinjeno, nego da ih se kudi radi onoga, što još manjka. Nema sumnje, da će skrajnji liberalizam ovih zemalja napokon dovesti do dobrih rezultata. Općenita snježljivost tuđih vjera, poštovanje, što se pokazuje prema sredstvima odgoja, sloboda tiska, olakotnosti, što se pokazuju prema svim strancima, a osobito, što držim, da sam dužan da dodadem, prema svakomu, koji pokazuje ma i najmanje zanimanje za znanosti, mora se uvijek sa zahvalnošću priznati od onih, koji posjećuju Španjolsku Južnu Ameriku.

6. prosinca. — »Beagle« je odjedrio od Rio Plate, da više nikada ne zaplovi u blatnu rijeku. Naša se je vožnja upravila prema Port Desiru na obali Patagonije. Prije nego li podjem dalje, sakupit ću ovdje nešto malo opažanja, što sam ih učinio na moru.

Više su nas puta opkolili kukci, kada je bio brod udaljen od ušća Platina u moru i u drugo vrijeme, kada je bio nasuprot obala sjeverne Patagonije. Jedne se je večeri, kada smo bili po prilici deset milja udaljeni od zaliva San Blasa, vidjelo masu leptira u jatima od bezbrojnih mirijada, dokle je samo oko dopiralo. Dapače nije se moglo naći niti pomoću dalekozora mjesto, koje bi bilo prosto od leptira. Mornari su povikali: »sada sniježe leptiri« i u istinu, do malo je tako izgledalo. Među njima je bilo više vrsta, ali ih je veći dio pripadao jednoj vrsti, koja je veoma slična običnom engleskom *Colias Ectusa*, ako nije s njim identična. Nekoji su noćni leptiri i opnoćnici pratili leptire; a doletio je na palubu i jedan lijepi kornjaš (*Calosoma*, mošćar). Znade se također za više primjera, da je taj kornjaš uhvaćen daleko na moru; a to je to čudnovatije, što veći broj trčaka (*Carabida*) rijetko ili nikada ne leti. Dan je bio lijep i miran, a isto tako i predjašnji, s malim i promjenljivim povjetarcem. S toga ne možemo držati, da su kukci s kopna otpuhnuti, već moramo doći do zaključka, da su svojevotjno letjeli. Na prvi se pogled čini, da su veliki rojevi *Coliasa* primjer putovanja, sličan drugim zabilježenim slučajima putovanja od *Vanessa Cardui*; ali prisutnost drugih kukaca čini slučaj različitim i pače teže razumljivim. Prije je sunčanoga zapada počeo duhasti oštri vjetar sa sjevera, i to je morao biti uzrok, da je tisuću ovih leptira i drugih kukaca poginulo.

U drugoj sam jednoj zgodi, kada smo bili sedamdeset milja nasuprot Cap Corrientesu, pustio s palube mrežu, da uhvatim pelagijske životinje. Kada sam je izvukao, našao sam na moje iznenadjenje znatan broj kukaca u njoj i ma da su se nalazili na širokom moru, čini se, da im nije slana voda mnogo naudila. Nekoje sam primjerke izgubio, ali su oni, koje sam spremio, pripadali rodovima *Colymbetes*, *Hydroporus* (dvije vrste), *Notaphus*, *Cynucus*, *Adimonia* i *Scarabaeus*. Iz početka sam mislio, da su ti kukci s obale vjetrom doneseni. Ali kada sam pomislio, da među osam vrsta četiri živu u vodi, a da su druge dvije u svom načinu života djelomice vodene životinje, činilo mi se je najvjerojatnije, da ih je donijela neka malena rijeka u more, koja ističe iz nekoga jezera u blizini Cap Corrientesa. Bilo kako mu drago, to je svakako zanimljiva okolnost, naći žive kukce, kako plivaju na širokom oceanu, sedamnaest milja od najbližega rta na kopnu. Ima više izvješća o kukcima, što su ih odnijeli s Patagonijske obale vjetrovi. To je motrio kapetan Cook, a kasnije kapetan King na »Adventuri«. Vjerojatno je, da je tome uzrok pomanjkanje zaštite kao što od drveća, tako i od bregova, tako da kukca u lijetu odnese veoma lako na more vjetar, koji duha od obale. Najčudnovatiji je slučaj kukca, koji je uhvaćen daleko od kopna, što je meni poznat, onaj nekoga velikoga skakavca (*Acriddium*), koji je doletio na palubu, kada se je »Beagle« nalazio prema vjetru od Capverdskih otoka i kada je bila udaljena najbliža tačka kopna, koja nije bila postavljena direktno proti pasatnih vjetrova, Cap Blanco na obali Afrike tri sto i sedamdeset milja.

Kada je »Beagle« ležao unutar ušća Platina, prevukla je paučina babjega ljeta u više zgoda brodsku ormu. Jednoga sam dana (1. studenoga 1832.) posvetio osobitu pažnju ovom predmetu. Vrijeme je bilo lijepo i jasno i jutru je bio zrak pun one pahuljave paučine, kakovu je vidjeti za jesenjega dana u Engleskoj. Brod je ležao šezdeset milja udaljen od kopna, u smjeru laganoga ali neprekidnoga povjetarca. Golemi se je broj malenih, po prilici desetinu palca dugačkih pauka blatno crvenkaste boje držalo za niti. Mislim, da ih je moralo biti nekoliko tisuća na brodu. Kada se je maleni pauk dodirnuo broda, sjedlo je uvijek samo na jednoj jedinog niti, a ne na pahuljavoj masi. Čini se da ova nastaje na taj način, što se pojedine niti smotaju. Pauci su bili jedne vrste, ali od oba spola, a zajedno i s mladima. Ovi su se razlikovali manjom veličinom i mutnijom bojom. Ne ću opisivati ovih pauka, ali mi se čini, da ne spadaju u nijedan Latreillov rod. Čim je maleni zrakoplovac došao na ladju, pokazao se veoma živahan, trčao je naokolo, spustio se i popeo se tada opet po istoj niti u vis; kadšto se je bavio time, da je pravio nepravilnu paučinu među užetima. Pauk je mogao lako trčati po površini vode. Ako sam ga uznemirio, to je digao svoje prednje noge na oprez. Kod njegova je prvoga dolaska izgledao, kao da je jako žedan, jer je s ispruženima čeljustima požudno srkao kapljicu vode; to je već Strack motrio: nije li to posljedica, što je malena životinja došla kroz suh i rijedak zrak? Čini se, da je njegova zalha za pravljenje paučine neiscrpiva. Dok sam neke motrio, koji su se objesili na jednu nit, opazio sam više puta, da ih je najmanja promaja odnijela u vodoravnoj crti iz vidnoga polja. Dru-

gom sam zgodom (25.) motrio opetovano pod sličnim okolnostima, kako je isti pauk, ako se je ili popeo na kakovu malenu uzvisinu ili smo ga na nju metnuli, svoj zadak podigao, nit ispuštao i tada vodoravno odjedrio, ali s brzinom, koju ne mogu rastumačiti. Mislio sam, da sam mogao opaziti, kako je pauk, prije nego je učinio prije spomenute priprave korake, svoje noge svezao s najnježnijim nitima, ali nijesam siguran, da li je to opažanje pravo.

Jednoga sam dana imao bolju zgodu u Santa Fé, da motrim nekoje slične činjenice. Jedan je pauk, koji je bio po prilici tri desetine palca dugačak, a općim je izgledom bio sličan kojoj Čitigradi (stoga sasma različit od pauka babjega ljeta), ispuštao, dok je stajao na vrhu kolca, četiri ili pet niti iz svojih žlijezda za predjenje. Mogle bi se ove niti, koje su se sjale na suncu, usporediti sa zrakama svijetla, koje se razilaze, među tim nijesu bile ravne, već valovite, kao svilene niti koje vjetar miče. Bile su preko jarda dugačke, i odvajale su se iz otvora u uzlaznom smjeru. Sada se je pauk najednom spustio s kolca i bude brzo iz vidnoga polja odnesen. Dan je bio topao i kako se je činilo potpunoma miran, ali u takovim okolnostima ne može atmosfera biti nikada tako mirna, da ne bi pomakla tako nježnu vjetrovnicu, kao što je nit paučine. Ako za topla dana gledamo ili plohu sjene, što je bacao bilo koji predmet ili preko vodoravne plohe udaljenu koju tačku, to je gotovo uvijek jasno djelovanje uzlazne struje ugrijanoga zraka: takove se struje prama gore, kako je sasma pravo opažano, dađu dokazati i dizanjem mjehurića od sapunice, koji se u zatvorenoj sobi ne dižu. S toga mislim, da nije baš teško razumjeti, kako se dižu fine niti, što izilaze iz paukovih predljivih žlijezda kao što i kasnije dizanje samoga pauka; kušali su razilaženje niti, mislim g. Murray, rastumačiti njihovim jednakim električnim stanjem. Okolnost, da su našli pauke jedne i iste vrste, ali različitoga spola i dobe više puta u udaljenosti od mnogo sati od kopna u golemom broju, kako vise na takovim nitima, čini vjerojatnim, da je običaj, jedriti zrakom, za ovu hrpu isto tako znatajan, kao što je ronjenje za Argyronetu (vodenoga pauka). Stoga možemo otkloniti nagadjanje Latreillevo, da babje ljeto zahvaljuje svoj postanak mladima od mnogo vrsta.

Dok smo jedrili malo južno od Plate jedne veoma tamne noći, pružalo je more divni i vanredno sjajan pogled. Bio je friški povjetarac, a svaki se je dio površine, koji se vidi danju kao pjena, žario sada u bljedom svijetlu. Brod je tjerao pred svojom provom dva jastuka od tekućega fosfora, a u vodi je od krme slijedio za njim mliječni trag. Kako je daleko moglo oko doseći sjajio se je vrh svakoga vala i radi odraženoga sjaja ovoga plamena nije bilo nebo na obzoru sasma tako tamno kao na nebeskom svodu.

Ako idemo dalje prema jugu, fosforescira samo rijetko kada more, i ne sjećam se, da sam u visini Cap Horna to vidio više nego jedan puta, ali i tada nije bilo ništa sjajno. Ta okolnost stoji vjerojatno u savezu s rijetkošću organskih bića u ovom dijelu oceana. Poslije potanke rasprave Ehrenbergove o svijetljenju mora gotovo je za mene suvišno, da načinim bilo koju opasku o ovom predmetu. Medjutim ću dodati, da se čini, da su isti rastrgani i nepravilni komadići

pitijaste tvari, koje je Ehrenberg opisao, isto tako na južnoj kao što i na sjevernoj hemisferi zajednički uzroci ove pojave. Komadići su bili tako maleni, da su lako prolazili kroz oka finoga gaze, a ipak su se mogli vidjeti prostim okom. Ako smo metnuli vodu u čašu i stresli je, to je davala iskre; ali se je malena porcija u stakalcu od ure jedva kada svijetlila. Ehrenberg spominje, da komadići zadrže svi neki stannoviti stupanj podražljivosti. Moja su opažanja, od kojih sam neka učinio neposredno, kako sam ih izvadio iz vode, dala drugi rezultat. Spomenut ću takodjer, da sam djelomice dao da se mrtva suši, pošto sam je jednu noć upotrebljavao, i kada sam poslije dvanaest sati imao zgodu, da je opet upotrijebim, našao sam, da se čitava površina tako sjajno iskri, kao i prije, kada sam je izvadio prvi put iz vode. U ovom se slučaju čini, da nije vjerojatno, da bi komadići mogli tako dugo ostati živi. Pošto sam u jednoj zgodi jednu meduzu iz roda *Diana* tako tako dugo čuvao, dok nije uginula, zasvijetlila je voda, u koju sam je metnuo. Ako se valovi iskre od jasno zelenih tačaka, to mislim, da se to ima većinom pripisati vanredno sličnim racima. Ali nema dvojbe, da veoma mnoge druge pelagijske životinje fosforesciraju, dok su žive.

U dvije sam zgode motrio, da se je more svijetlilo u znatnoj dubini ispod površine. U blizini su se Platnoga ušća svijetlile neke okrugle i jajaste pjegice s promjerom od dva do tri jarda i stalna obrisa stalno, ali blijedo, dočim se je u okolišnoj vodi pojavljalo samo iskara. Pojava je bila slična odrazu mjeseca ili bilo kojega svijetloga tijela, jer su bili rubovi pjega radi valova na površini valoviti; brod je, koji je ronio trinaest stopa duboko, išao preko ovih pjega, a da ih nije smeo. S toga moramo uzeti, da su se morale bile kakove mu drago životinje nakupiti u većoj dubini od dubine broda.

U blizini se je Fernando Noronha svijetlilo more u blijeskovima. Pojava je bila onaj slična, koju bismo mogli očekivati, kada se velika riba s velikom brzinom kroz svijetlu tekućinu giba. I mornari su je takovom uzroku pripisali; međjutim sam u vrijeme opažanja nešto dvojio u to radi množine i brzine blijesaka. Već sam spomenuo, da je pojava u toplim širinama mnogo češća nego li u hladnim; a kadšto sam pomišljao, da je najpogodnije za njezin postanak poremećenje električkoga stanja atmosfere. Sigurno držim, da more najviše svijetli poslije malo dana mirnoga vremena, u koje su doba takodjer različite životinje najčešće.

23. prosinac. — Prispjesmo u Port Desire, na 47° j. s. Maleni zaliv dopire po prilici dvadeset milja u unutrašnjost kopna s nepravilnom širinom. Beagle su osidrili malo milja unutar ulaza, nasuprot neke stare Španjolske naseobine.

Iste sam večeri pošao na kopno. Prvo je stupanje na tlo bilo kojega novoga kraja veoma zanimljivo, osobito ako, kao što je ovdje, čitav pogled nosi žig oštrog izraženoga individualnoga karaktera. U visini se od dvjesto do tristo stopa iznad nekoliko porfirnih masa prostire široka ravnica, koja je za Patagoniju u istinu značajna. Površina je potpunoma vodoravna i sastavljena je od dobro zaobljenih potožnih valutica, koje su pomiješane s nekakvom bjelkastom zemljom. Ovdje se i ondje nalaze rastreseni žbunovi smeđe opore trave

i još rjeđe niski trnoviti grmovi. Vrijeme je suho i ugodno, a lijepo je modro nebo samo rijetko kada potamnilo. Ako stojimo u sredini takove puste ravnice i gledamo prema unutrašnjosti, to je pogled obično ograničen s obronkom druge, nešto više ravnice, ali koja je isto tako vodoravna, prostrana i bezutješna; a prema svakoj je drugoj strani obzor nejasan od zračnoga drhtanja, koje čini se da izlazi iz užarene površine.

U takovoj je zemlji bila domala odlučena sudbina Španjolske naseobine; suha klima kroz veći dio godine i slučajni su napadaji Indijanaca, koji se skiču, prisilili koloniste, da su ostavili svoje napola gotove zgrade. Međutim pokazuje stil, u kom su započete, jaku i liberalnu ruku Španjolske staroga doba. Rezultat je svih pokusa bio jedan, da se naseli ova strana Amerike južno od 40 stupnjeva. Port Famine izražuje u svom imenu pogubne i vanredne muke od više stotina nesrećnih ljudi, od kojih je samo jedan preostao, da uzmogne njihovu nesreću pripovijedati. U zalivu sv. Josipa na obali Patagonije bje utemeljena mala naseobina; ali jedne nedjelje navališe Indijanci i poklaše čitavu družinu izuzov dva čovjeka, koji su ostali zarobljeni kroz

Slika 13. Guanaco.

mного godina. Na Rio Negru sam se s jednim od njih razgovarao, koji je sada dosegao veoma visoku starost.

Fauna je Patagonije isto tako ograničena kao i njezina flora. Na suhoj se ravnici može vidjeti po koji crni kornjaš (*Heteromera*), kako lagano gamiže i po koja gušterica, kako ovamo i onamo treći. Od ptica smo vidjeli tri strvinara, a u dolinama par zeba i kukcožderki. Jedan ražanj (*Theristicus melanops*, vrsta, koja da je nađena u centralnoj Africi) nije rijedak na najpustijim dijelovima: u njegovu sam želucu našao skakavce, cvrčke, male gušterice, pače i jakrepe. Jedno doba godine idu ove ptice u jatima, u drugo u parovima; njihova je vika veoma glasna i čudnovata, slična rzanju guanaca.

Guanaco je ili divlja lama značajan sisavac za ravnice Patagonije, on je predstavnik orientalne deve u Južnoj Americi. U divljem je stanju elegantna životinja s dugim vitkim vratom i s lijepim nogama. On je veoma običan po čitavom umjerenom dijelu kopna, južno od otoka u blizini Cap Horna. Živi većinom u malenim stada, od polovice tuceta do trideset u svakom; ali smo na obalama Santa Cruza vidjeli stado, koje je moralo sadržavati najmanje pet stotina.

Većinom su divlji i vanredno oprezni. Gospodin mi je Stokes pripovijedao, da je jednoga dana gledao na staklo jedno stado ovih životinja, koje su očito bile prestrašene te su s najvećom žurbom bježale, ma da je daljina bila tako velika, da ih nije mogao prostim okom razabrati. Lovac dobije često prvi znak o njihovoj prisutnosti tako, što čuje iz velike daljine njihov čudnovat krík na uzbunu. Ako tada istraži pažljivo kraj, to će vjerojatno vidjeti stado, kako se je u redu postavilo na strani udaljenoga brežuljka. Ako im se više približi, to će nekoliko puta kriknuti i odilaziti kako se čini lagano, ali u istinu u brzom trku bilo kojom uskom stazom prema susjednoj gori. Međutim ako sastane slučajno pojedinu životinju ili više njih zajedno, to će većinom stajati nepomično i buljiti u nj pažljivo; tada će možda poći nekoliko jarda dalje, okrenuti se i opet ga gledati. Što je uzrok ovoj razlici u njihovoj plašljivosti? zamijenjuju li čovjeka u daljini sa svojim glavnim neprijateljem, s pumom, ili nadvlada li znatiteljnost njihov strah? Sigurno je, da su znatiteljne, jer ako netko legne na tlo i čini neobične kretnje, tako na pr. kreće svojim nogama u zraku, to će mu se gotovo uvijek približiti, da vide što je to. To je bila vještina, što su je naši lovci opetovano s uspjehom izvajdali, a k tomu je imala tu pogodnost, da je dopuštala, da se opali više puta. Na gorama sam Ognjene Zemlje čuo više nego jedan put guanaca, ako sam mu se približavao, kako ne samo rže i viče, nego i vidio, kako se je na najsmješnji način propinjao i skakao, očito kao da se izrugava i izaziva. Te se životinje veoma lako pripitome i ja sam vidio nekoliko njih u tom stanju u sjevernoj Patagoniji u blizini jedne kuće, ma da ih nijesu držali zatvorene. U takovu su stanju veoma smioni i napadaju lako čovjeka odostraga, udarajući ga s oba koljena. Tvrđili su neki, da jih potiče na takav napadaj ljubomornost obzirom na ženku. Međutim nema divlji guanaco niti pojma o obrani, pače pojedini pas može takovu veliku životinju držati, dok lovac ne dodje. U mnogim se crtama ponašaju kao ovce u stadu. Ako na pr. vide, kako dolaze ljudi na konjima s različitih strana, postaju posvema smučeni i ne znaju kamo bi trčali. To olakočuje znatno metodu Indijanaca, kako ih love, jer ih je po ovom lako na jednu srednju tačku otjerati i zatvoriti.

Guanaci idu vrlo lako u vodu: više su ih puta vidjeli u Port Valdesu, kako plivaju od otoka do otoka. Byron kaže u svom putopisu, da ih je vidio, kako piju slanu vodu. Neki su naši časnici isto tako vidjeli jedno stado, koje je pilo, kako se sve čini, lužnatu tekućinu iz neke saline kod Cap Blanca. Ali mislim, da u više dijelova zemlje, ako nemaju slane vode, ne piju u opće ništa. O podne se često valjaju u prašini u izdubenim rupama, koje su slične zdjeli. Mužjaci se međusobno bore. Jednoga su dana prošla dva tik mene, vikala i kušala, da se ugrizu; a kod mnogih, koje sam ustrijelio, bila je koža pokrivena dubokim ožiljcima. Čini se, da neka stada kadšto idu na otkrivanje: u Bahia Blanci, gdje su unutar trideset milja od obale ove životinje

veoma rijetke, vidio sam jednoga dana tragove od trideset ili četrdeset njih, koji su došli u ravnoj crti do jednoga blatnoga zaliva stane vode. Morali su tada opaziti, da su se približili moru, jer su s pravilnošću konjanika zaokrenuli i vratili se u tačno tako ravnoj crti, kako su i došli. Guanaci imaju čudnovat običaj, koji mi je posvema nerazumljiv, naime, da puštaju svoje izmetine od dana do dana na istu gomilu. Vidio sam jednu od tih gomila, koja je imala u promjeru osam stopa i bila od velike mase. Po A. d'Orbignyju je ovaj običaj zajednički svim vrstama roda; on je veoma koristan Peruanskim Indijancima, koji gnoj upotrebljavaju kao gorivo, i za to se ne trebaju truditi, da ga sabiru.

Čini se, da guanaci vole neka mjesta, na koja lijegaju, da na njima uginu. Na obalama je St. Cruza bilo to na nekim stanovitim mjestima, koja su bila većinom šikarom obrasla, a bila su sva u blizini rijeke, u istinu bijelo od kostiju. Na jednom sam takovu mjestu nabrojio, između deset i dvadeset lubanja. Pretražio sam tačno kosti, one nijesu bile, kao neke, koje su ležale raštrkane, oglodane niti razlomljene, kao da su ih zvjeri dovukle. Životinje su se morale većinom prije smrti zavući pod grmlje. Gospodin mi Bynoe javlja, da je na jednom prijašnjem putovanju motrio isto na obalama Rio Gallegosa. Ne razumijem nikako, što je ovome uzrok, ali ću spomenuti, da su ranjeni guanaci u Santa Cruzu išli uvijek do rijeke. Sjećam se, da sam u San Jagu na Capverdskim otocima vidio u jednoj guduri samotni kut, koji je bio pokriven od kozjih kosti, mi smo tada izjavili, da je to groblje za sve koze na otoku. Spominjem ove neznatne okolnosti, jer mogu razjasniti u nekim slučajima, što se nalazi velik broj nezlijeđenih kosti u pećni ili što su zakopane kosti pod naplovinama; isto tako zašto su neke životinje češće nego druge uklopljene u naslagama.

Jednoga je dana poslana barka, pod zapovjedništvom g. Chalfersa, s opskrbom za tri dana, da snimi gornji dio luke. U jutru smo tražili kupališta, što su spomenuta u jednoj staroj Španjolskoj karti. Našli smo malenu rijeku, na čijem je gornjem kraju bio potocić (prvi, što smo ga vidjeli) s brakičnom vodom. Ovdje nas je prisilila plima, da počekamo više sati, a u to sam vrijeme pošao par milja u unutrašnjost. Kao obično bila je ravnica od šljunka, koji je bio pomiješan s nešto zemlje, koja je bila po izgledu slična kreda, ali u gradji od nje sasvim različita. Radi toga, što su ove sastojine bile mekane, bila je ploha mnogim jarcima preslječana. Nije bilo nijednoga drveta i izuzev jednoga guanaca, koji je stajao na vrhuncu jednoga brežuljka kao straža pred svojim stadom, jedva je bilo ikoje životinje ili ptice. Sve je bilo mirno i pusto. I ipak, ako pustimo svoj pogled preko ovakih prizora, a da ga ne zaokupi kakav svijetli predmet, to će se u nama pobuditi veoma jako čuvstvo zadovoljstva, koje se daje teško odrediti. Pitali smo se, koliko je već stoljeća ravnica tako opstojala i koliko će još davnih opstojati.

Non can reply — all seems eternal now.

The wilderness has a mysterious tongue,

Which teaches awful doubt. (Shelley, Recit. M. Blancu.)

(Nitko ne odgovara — čini se da je ovdje sve vječno. — Pustinja ima tajanstveni jezik, — koji uči dvičenje i dvojbu.)

Druga dana poslije našega povratka k mjestu, gdje smo osidrili, podje društvo časnika i ja, da tačnije istražimo jedan stari Indijanski grob, što sam ga našao na vrhuncu jednoga susjednoga brežuljka. Dva su golema kamena, od kojih je svaki vjerojatno par tona vagao, bila položena ispred izbočenoga ruba stijene, koja je bila po prilici šest stopa visoka. Na tlu je groba bio na tvrdoj litici po prilici stopu debeo sloj zemlje, koja je morala biti donesena iz ravnice. Sloj je bio popločen glatkim kamenjem, na kojem je bilo nagomilano drugo, tako da je ispunjavalo prostor između izbočenoga ruba i dva golema kamena. Da popune grob, Indijanci su od ruba stijene odlomili golemi komad, koji su položili tako na gomilu kamenja, da je potivao na oba kamena. Mi smo potkopali grob s dviju strana, ali nijesmo mogli naći nikakvih ostataka, pače niti kosti. Vjerojatno je, da su se ove već davno raspale (u kojem je slučaju morao biti grob veoma star); jer sam na jednom drugom mjestu našao par manjih gomila, pod kojima sam mogao razlikovati veoma malo razmrvijenih komadića, koji su pripadali čovječjem kosturu. Falconer spominje, da Indijanci zakapaju ondje, gdje umre, ali da kasnije njegove kosti brižno saberu i, bila udaljenost kako mu drago velika, odnesu, da ih polože u blizini obale. Mislim, da se dade rastumačiti ovaj običaj, ako se sjetimo na to, kako su ovi Indijanci prije uvajdanja konja morali imati gotovo isti način života, kao što ga imaju sada stanovnici Ognjene Zemlje, i stoga morali stanovati u blizini mora. Obična je predrasuda, da bude tamo zakopan, gdje su bili predji ukopani, morala Indijance, koji se sada kriću, do toga dovesti, da donasaju manje prolazne dijelove svojih mrtvaca na stara grobišta na obali.

Dne 9. siječnja 1834. — Prije nego li je zamračilo, osidrao je »Beagle« u lijepoj prostranoj luci u Port St. Julianu, koji leži po prilici jednu stotinu i deset milja južno od Port Desira. Ostali smo ovdje osam dana. Kraj je veoma sličan onomu od Port Desira, ali moguće još neplodniji. Jednoga je dana pratilo društvo kapetana Fitzo Roysa na dalekom ходу oko gornjega kraja luke. Išli smo jedanaest sati, a da nijesmo vode ni okušali, te su se neki od društva sasvim umorili. S vrhunca su neke gore (od tada nazivane zgodno »žedna gora«, »Thirsty Hill«) uvrebali lijepo jezero i dvojica iz društva podju, pošto su se dogovorili za znakove, da vude, da li imade slatke vode. Ali kako je veliko bilo naše razočaranje, kada smo našli poput snijega bijelu plohu soli, koja se je uledila u velikim kockama! Mi smo pripisivali našu vanrednu jaku žedju suhom zraku; ali bio uzrok koji mu drago, bili smo vanredno zadovoljni, kada smo se kasno u večer vratili do ladje. Ma da nijesmo za čitavoga našega posjeta našli nigdje ni kapljice vode, to je ipak moralo biti, jer sam našao čudnovatim slučajem na površini slane vode blizu gornjega kraja zaliva jednoga ne sasvim mrtvoga *Colymbetes* (vođeni kornjaš), koji je morao živjeti bilo u kakovoj nedalekoj mlak. Tri druga kukca (jedna hitra, slična *Cicindeli* hybrid, jedan *Cymindis*, jedan *Harpalus*, koji svi žive na blatnim plohama, što ih katkada more poplavi) i jedan drugi kornjaš, što sam ga mrtva našao na ravnici, popunjuju popis. Jedan je prilično veliki obad (*Tabanus*) bio vanredno čest i mučio nas sa svojim bolnim ubodima. Obični konjski obad, koji je na sjenovitim putevima u Engleskoj tako običan, pripada istomu rodu. Ovdje imademo pred sobom istu zagonetku, koju imademo obzirom

na moskite: od krvi kojih životinja žive obično ovi kukci? Guanaco je gotovo jedini toplokrvni četveronožac, a nalazi se u sasna neznatnom broju, ako se s njima usporedi množina obada.

Zanimljiva je geologija Patagonije. Za razliku od Evrope, gdje su se, kako se čini, nagomilale tercijarne formacije u zalivima, imamo ovdje stotinu milja uzduž obale veliku naslagu, koja sadržaje tercijarne školjke, kako se čini sve izumrle. Najobičnija je školjka jedna masivna golema ostriga, koja ima kadšto pače jednu stopu u promjeru. Ove slojeve pokrivaju drugi, koji su iz osobitoga, bijeloga kamena, u kom ima mnogo sadre i koji je sličan kredi, ali je u istinu sastava kao plovuac. S toga je veoma čudnovato, da je načinjen najmanje jednu desetinu svoje mase od infusorija: profesor je Ehrenberg već u njem otkrio trideset oceanskih oblika. Taj se sloj proteže pet stotina milja uzduž obale, a vjerojatno još u većoj udaljenosti. Kod Port St. Juliana iznosi njegova debljine više nego li osam stotina stopa! Ove bijele slojeve pokriva svakuda masa prudja, koji čini valjda najveće prudove na svijetu: protežu se sigurno od blizine Rio Colorada do šest do sedam stotina milja na jug. Kod Santa Cruza (jedne rijeke malo južnije od St. Juliana) dosiže do podnožja Cordillere; na po puta uz rijeku iznosi njegova debljina više nego li dvije stotine stopa; proteže se vjerojatno svakuda do onoga velikoga lančanoga gorja, iz kojega se imadu izvoditi dobro zaobljene valutice od porfira: možemo uzeti njegovu srednju širinu na dvije stotine milja, a srednju debljinu na po prilici pedeset stopa. Kada bismo mogli ovo veliko spremište valutica, a da ne ubrojimo blato, koje nastaje njihovim međusobnim trenjem, na jednu hrpu nagomilati, to bi sačinjavalo veliku goru! Ako pomislimo, da su sve ove valutice, tako bezbrojne kao zrnca pijeska u pustinji, nastale laganim padanjem stijena na starijim obalnim linijama i riječnim obalama, i da su ovi komadići razbijeni na manje čestice i da je svaka od njih odonuda lagano valjana, zaobljena i daleko odnesena, to ćemo se ukočiti od divljenja, ako predočimo u duhu dugačak, apsolutno potreban niz stoljeća. A ipak je čitav taj šljunak prenesen, a vjerojatno i zaobljen, pošto su se bijeli slojevi istaložili i davno pošto su se istaložili slojevi s tercijskim školjkama, koje leže dolje.

Sve je izvedeno na tom južnom kopnu u veličajnom mjerilu: kopno je bilo podignuto od Ria Plate sve do Ognjene Zemlje, daljina od dvadeset stotina milja, u jedinstvenoj velikoj masi (a u Patagoniji do visine od tri stotine i četiri stotine stopa) i to za dobe morskih školjaka, koje još sada žive. Stare i istrošene školjke, što su ostale na površini uzdignute ravnice, pokazuju još i sada djelomice svoju boju. Uzdizanje je prekidalo najmanje osam perioda mirovanja, za kojih se je more duboko u kopno progrizlo, pri čem je stvorilo visine od klisura i obronaka, koje slijede jedne iza drugih i koje dijele razne ravnice, što leže jedne za drugima poput stuba. Uzdizanje je i morska sila progrizanja za periodu mirovanja bila preko velikih dijelova obale jednaka; jer sam se divio, kada sam gledao, da stoje ravnice, koje su slične terasama, na daleko udaljenim tačkama u gotovo jednakoj visini. Najdonja je ravnica devedeset stopa visoka; a najviša je, na koju sam se u blizini obale popeo, devet sto i pedeset stopa, a od nje ima samo ostataka u obliku plosnatih humaka, koje pokriva šljunak. Gornja se ravnica St. Cruza diže do visine od tri tisuće stopa na

podnožju Cordillere. Spomenuo sam, da je bila Patagonija za periode sada živućih morskih školjki tri do četiri stotine stopa uzdignuta; dodat ću još, da je u periodu, kada su otpremali ledeni bregovi zabludjelo kamenje preko gornje plohe od St. Cruza, uzdizanje iznosilo najmanje petnaest stotina stopa. I na Patagoniju nije djelovalo samo uzdizanje: izumrle tercijarne školjke od Port St. Juliana i St. Cruza nijesu mogle živjeti po prof. E. Forbesu u većoj dubini od 40 do 250 stopa u vodi; ali ih sada pokrivaju morske naslage od 800 do 1.000 stopa debljine: morsko se je dno, na kom su te školjke nekada živjele, stoga moralo više stotina stopa spustiti, da dađe, da se oni slojevi naslažu. Kakav niz geoloških promjena ne sadržaje jednostavno građena obala Patagonije.

Kod Port St. Juliana sam našao u nešto crvenom blatu, što pokriva šljunak na ravnici devedeset stopa visokoj, polovicu kostura od *Macrauchenia patagonica*, čudnovatoga sisavca, koji je potpunoma tako velik kao deva. Pripada istom odjeljku debelokožaca, kojem i nosorog, tapir i *Palaeotherium*; ali u sastavu kosti dugačkoga vrata pokazuje jasno srodstvo s devom ili još više s guanacom i lamom. Sigurno je po nalaženju živućih morskih školjki na dvim visim stubastim ravnicama, koje su se morale stvoriti i uzdići prije nalaženja blata, u kom se nalazi *Macrauchenia*, da je čudnovati sisavac morao živjeti još dugo poslije vremena, za kojega je bilo more napučeno od svojih današnjih školjki. Iz početka me je vrlo iznenadilo, kako je mogao veliki sisavac tako kasno još na 49° 15' na tim kukavnim šljunkovitim ravnicama sa svojom zakržjalom vegetacijom opstojati; ali srodstvo *Macrauchenie* s guanacom, koji sada nastava najneplodnije dijelove, to djelomice razjasnuje.

Vanredno su zanimljive činjenice srodstvo, ako i udaljeno, između *Macrauchenie* i guanaca, između *Toxodon*a i kapi-bare, bliže srodstvo između mnogih izumrlih krezubica i živućih ljenjivaca, mravojeda i pasanaca, koji su sada tako eminentno značajni za faunu Južne Amerike; još bliže srodstvo između fosilnih i živih vrsta *Ctenomys*a i *Hydrochoerusa*. Ovo je čudnovato srodstvo — tako čudnovato, kao i ono između fosilnih i živućih tobočara Australije — potvrđeno od velike zbirke, što su je donijeli prije malo vremena gospoda Lund i Clausen iz Braziljskih pećina u Evropu. U ovoj se zbirci nalaze izumrle vrste od trideset i dva roda, izuzev četiri kopnenih sisavaca, koji sada stanuju u pokrajinama, u kojima se nalaze pećine; izumrle su vrste daleko brojnije nego li one, što sada žive: među njima se nalaze fosilni mravojedi, pasanci, tapiri, pekari, guanaci, oposumi, mnogobrojni sisavci Južne Amerike, majmuni i druge životinje. Ovo će čudnovato srodstvo između mrtvih i živih životinja jednoga i istoga kopna, kako ne dvojim, kasnije baciti još više svijetla na pojavljivanje organskih bića na našoj zemlji i na njihovo nestajanje, nego li ikoja druga vrsta činjenica.

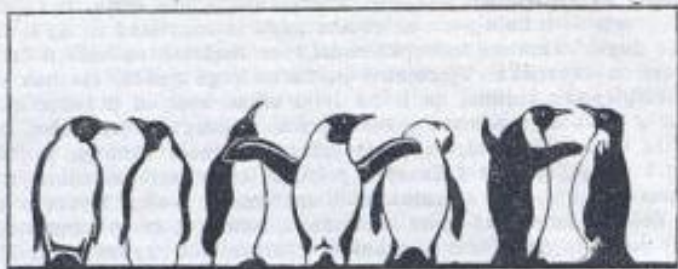
Nije moguće razmišljati o promijenjenom stanju Američkoga kopna, a da se silno ne divimo. Prije je moralo na njem vrvjeti od velikih nemani. Sada nalazimo same patuljke, ako ih usporedimo s prijašnjim srodnim pasminama. Da je Buffon znao štogod o golemim ljenjivcima i pasancima i o izumrlim debelokošcima, to bi morao s mnogo više vjerojatnosti prije reći, da je stvaralačko djelovanje u Americi izgubilo na moći, nego li da nije nikada posjedovalo velike

snage. Veći broj, ako nijesu svi od ovih izumrlih sisavaca živjeli u kasnoj periodu i bili su savremenici većine sada živih morskih školjki. Od doba, u kom su živjeli, nije se zbilja nikakova velika promjena u gradnji kopna. Što li je sada uništilo tako mnoge vrste i čitave rodove? Najprije će nas siliti neodoljivo, da uzmemo veliku katastrofu; ali da njom dademo razoriti životinje i to kako velike tako i malene u južnoj Patagoniji, u Braziliji, na Cordilleri, u Peruu, u Sjevernoj Americi gore sve do Behringovoga tjesnaca, morali bismo uzdržati čitavu zemaljsku skelu. Povrh toga dovodi istraživanje geologije od La Plate i Patagonije do nazora, da su svi oblici kopna rezultat laganih i neprekidnih promjena. Iz ustrojstva fosila u Evropi, Aziji, Australiji i Sjevernoj i Južnoj Americi izilazi, da su se oni uvjeti, koji životu većih sisavaca prude, prostirali prije malo vremena po svojoj zemlji i u čem su bili ti uvjeti, nije do sada nitko ni pokušao samo da nagadja. Jedva je to mogla biti promjena u temperaturi, koja bi gotovo u isto vrijeme uništila stanovnike tropskih, umjerenih i arktičkih širina na obim stranama zemaljske kugle. Po g. Lyellu znademo pozitivno, da su živjeli u Sjevernoj Americi veliki sisavci poslije one periode, u kojoj je doneseno zabludjelo kamenje do širina, do kojih ledeni bregovi ne dolaze sada nikada; po silnim, ako i indirektnim razlozima možemo biti sigurni, da je i na južnoj hemisferi *Megatherium* živjela dugo poslije ledenoga doba, koje je prenosilo zabludjelo kamenje. Nije li čovjek poslije svoje prve provale u Južnu Ameriku nezgrapnoga *Megatheriuma* i druge krezubice uništio, kako se je u istinu nagadalo? Što se tiče uništenja malenoga tukutuka u Bahía Blanci i mnogih fosilnih miševa i drugih malenih sisavaca u Braziliji, moramo se ogledati bilo za kojim drugim uzrokom. Nitko ne će pomisliti, da bi mogla suša pače žešća nego li su one, koje toliko gubitaka prouzrokuju u pokrajinama La Plate, uništiti sve pojedinke svih vrsta od južne Patagonije pak sve do Behringovoga tjesnaca. Što ćemo reći o izumru konja; nijesu li davale nikakove paše ove ravnice, na kojima se sada roji tisuće i stotine tisuća potomaka ovoga plemena, što su ga Španjolci uveli? Da li su kasnije uvedene vrste potrošile hranu velikih predjašnjih pasmina? Da li bismo mogli vjerovati, da je otela hranu kapibara *Toxodonu*, *guanaco* *Megatheriuma*, sadašnje malene krezubice svojim mnogobrojnim golemim prototipima? U istinu nije ni jedna činjenica u dugoj povijesti zemlje tako zamršena, kao što je neprestano i opetovano uništavanje njezinih stanovnika.

Ako predmet promotrimo s drugoga gledišta, to će se usuprot tome pričiniti manje zamršen. Mi nemamo neprekidno pred očima, kako je veliko naše neznanje obzirom na uvjete opstanka pojedine životinje; k tome se ne sjećamo uvijek toga, da bilo koja mu drago zaprijetka zadržava neprekidno prebrzi prirast svakoga organskoga bića, što se nalazi u prirodnom stanju. Hrana ostaje poprijeko stalna; ali je kod svake životinje tendencija, da se uveća rasplodjivanjem u geometrijskom razmjeru; i njihovo se silno djelovanje nije nigdje na tako čudnovat način pokazalo, kao što upravo u slučaju, u kom su podivljale evropske životinje za posljednjih malo stoljeća u Americi. U prirodnom se stanju rasplodjuje svaka životinja; ipak je kod dugo utemeljene vrste svaki znameniti brojčani prirast očito nemoguć i mora se zaprijetiti bilo kojim mu drago sredstvom. Ali smo rijetko u

položaju, da sigurnošću kažemo za koju mu drago vrstu, u koju periodu života ili u koju periodu godine pada ta zaprijetka ili da li samo poslije dugih razmaka nastupa; nadalje ne možemo navesti, u čem je zapravo ta zaprijetka. Vjerojatno je, da od toga potiče, što nas malo iznenadjuje, ako vidimo, da je od dviju vrsta, koje su u svom načinu života u bliskom srodstvu, jedna rijetka, a druga u jednom i istom okružju vanredno česta, ili da je jedna u jednom okružju vanredno česta, a druga, koja u kućanstvu prirode isto mjesto zauzima, u susjednom okružju, koje se samo malo razlikuje u svojim životnim uvjetima, česta. Ako se nas upita, od kuda to dolazi, to ćemo odmah odgovoriti, da je to određeno bilo kojom znamenitom različnošću u klimi, u hrani ili u broju neprijatelja: ali kako rijetko, ako u opće i kada, možemo navesti pravo ustrojstvo i način djelovanja takove zaprijetke! Stoga nas tjera do zaključka, da u opće uzroci, koje ne možemo nikako opaziti, određuju, da li ima biti jedna vrsta česta ili rijetka.

U slučajevima, u kojima možemo pratiti uništavanje po čovjeku, i to ili u opće ili u jednom ograničenom okružju, znademo, da najprije postaje sve rjedja i rjedja i tada izumire; bilo bi teško navesti bilo koju ostru razliku izmedju uništavanja vrste po čovjeku ili po prirastu njezinih prirodnih neprijatelja. Dokazi su za to, kako vrsta postaje rijetka prije izumrća, u tercijskim naslagama, koje slijede jedna za drugom, još znatniji, kako je istaklo više dobrih motrilaca; često su opažali, da je neka vrsta, koja je u nekoj tercijskoj naslagi veoma obična, sada vanredno rijetka i pače se je smatrala dugo vremena izumrlom. Ako stoga, kako se čini da je vjerojatno, vrste najprije postaju rijetke i za tim izumiru, — ako nagli prirast svake vrste, dapače i one, koja se najviše pogoduje, neprekidno zaprijetke zaustavljaju, kako moramo dopustiti, ma da je teško reći, kako i kada, — i ako vidimo, a da se ni najmanje ne čudimo, ma da nijesmo kadri navesti pravi uzrok, da je jedna vrsta vanredno česta, a druga u bliskom srodstvu u jednom i istom okružju rijetka: — zašto da se puno čudimo, da će rijetkost dovesti još jedan korak dalje, naime do izumrća? Neko djelovanje, što biva oko nas, a koje se jedva zapaža, može se malo pojačati, a da ne će pobuditi našu pozornost. Tko bi se tome mnogo čudio, ako bi čuo, da je *Megalonix* usporedjen s *Megatheriumom* prije bio rijedak, ili da je jedan fosilni majmun, usporedjen s jednim sada živim, po broju bio neznatan, a ipak bismo imali u toj razmjernoj rijetkosti očiti dokaz za malo prijatne uvjete za njihov opstanak. Dopuštati, da vrste općenito postaju rijetke, prije nego li izumru, — ne iznenaditi se rijetkošću jedne vrste nasuprot nekoj drugoj, pa ipak dovlaciti bilo koju mu drago vanrednu silu i k tome se silno čuditi, ako tada koja vrsta prestane opstojati, čini se men: da izilazi na isto, kao što kada bismo dopuštali, da je bolest pojedince preteča smrti, — kao da se ne bismo iznenadili bolešću, a ipak bi se čudili, ako bi bolestan čovjek umro i htjeli uzeti, da je poginuo od nasilja.

DEVETO POGLAVLJE.

Santa Cruz, Patagonija i Falklandski otoci.

Dne 13. travnja 1834. — »Beagle« je osidrao unutar ušća Santa Cruza. Rijeka teče po prilici šezdeset milja južno od Port St. Juliana. Za posljednjega je putovanja išao njom kapetan Stokes trideset milja uz vodu, ali je tada bio prisiljen da se povraća radi pomanjkanja hrane. Osim onoga, što je tada otkrio, bilo je jedva išta poznato o toj velikoj rijeci. Sada je odredio kapetan Fitz Roy, da se ima njezin tok slijediti, koliko god će dopustiti vrijeme. 18. krenuše tri velika čamca na put, s hranom za tri sedmice; momčad je bila od dvadeset i pet glava — sila, koja bi bila dovoljna, da prkosi Indijanskoj vojsci. Jednoga smo lijepoga dana pomoću dobre plime prevallli dobar dio puta, pili smo domala malo slatke vode i bili smo u večer prilično izvan upliva plime.

Rijeka je zadobila ovdje veličinu i ugled, koji se je pače i na najvišoj tački, koju smo napokon dostigli, jedva smanjlo. Bila je većinom tri do četiri stotina jarda široka, a u sredini po prilici sedamnaest stopa duboka. Brzina je njezine struje, koja je tekla u čitavom svom roku brzinom od četiri do šest uzlova na sat, moguće najznatnije obilježje. Voda je lijepe modre boje, ali malo vuče na mliječnu, i nije tako prozirna, kako bismo na prvi pogled očekivali. Teče preko sloja od valutica, koje su slične onima, što sastavljaju obalu i okolišne ravnice. Ima savijen tok kroz dolinu, koja se prostire u ravnoj crti prema zapadu. Dolina se mijenja u svojoj širini od pet do deset milja; omeđuju je terase poput skalina, koje se na većini mjesta jedne za drugima uzdižu do visine od pet stotina stopa, a začudo odgovaraju na obim suprotnim obalama jedne drugima.

19. travnja. — Naravno, da je bilo sasna nemoguće proti ovako jake struje i veslati i jedriti: radi toga smo tri čamca privezali jedan iza drugoga, u svakom smo ostavili po dva čovjeka, dočim je ostatak od momčadi pošao na obalu, da vuče. Budući da je bio raspored, što ga je kapetan Fitz Roy odredio, vrlo zgodan, da se svima posao olakša, i jer su svi na njem sudjelovali, to ću opisati njegov sistem. Momčad je, uključivši sve, razdijelio u dvije straže, od kojih je svaka

izmjenice podrug sata vukla za uže. Časnici su od svakoga čamca živjeli sa svojom momčadi, imali su istu hranu i spavali u istim šatorima, tako da je bio svaki čamac posvema neodvisan od drugoga. Poslije se je sunčanoga zapada izabralo prvo ravno mjesto, gdje je raslo bilo kakovo grmlje, za noćište. Svatko je od momčadi preuzeo po redu službu kuhača. Neposredno kako su izvukli čamac, naložio je kuhač vatru; druga su dvojica razapeli šator; vodj je čamca davao stvari iz čamca; drugi su ih nosili k šatoru i sabirali drva za ogrijevanje. Radi takovoga je reda bilo sve gotovo za po sata za noć. Uvijek se je držala straža od dva momka i jednoga časnika, kojoj je bila dužnost, da pazi na čamac, da vatru podržaje i da bude na oprezu pred Indijancima. Svaki je od družine imao svoj sat straže svake noći.

Mi smo se toga dana samo malo puta povukli uz vodu; bilo je ovdje tako mnogo malenih otoka, koje je pokrivalo trnje, a kanali su među njima bili plitki.

20. travnja. — Prošli smo otoke i dadosmo se na posao. Naš nas je hod kroz dan doveo, kako god je bio tegoban, popriječno samo deset milja u ravnoj crti naprijed, a u svem moguće petnaest ili dvadeset milja. S onu je stranu mjesta, gdje smo zadnju noć spavali, zemlja potpunoma terra incognita; jer to je bilo mjesto, gdje se je kapetan Stokes vratio natrag. U daljini smo vidjeli jaki dim i našli smo kostur od konja; stoga smo znali, da su Indijanci u blizini. Slijedećega smo jutro (21.) opazili tragove jednoga odjeljka na konju i pruge na tlu, koje su načinjene vučenjem chuza ili dugačkih koplja po zemlji. Opcenito se je držalo, da su nas za noći Indijanci promatrali. Malo smo za tim došli do mjesta, gdje je očito četa prešla rijeku; sudeć po friškom tragu muškaraca, djece i konja.

22. travnja. — Kraj je ostao uvijek isti i bio je vanredno nezanimljiv. Potpuna je sličnost svih prirodnih proizvoda kroz svu Patagoniju jedan od njezinih najznatnijih obilježja. Ravne plohe suhoga šijunka nose jednake zakršljale i patuljaste biljke; a u dolinama rastu svakuda isti trnoviti grmovi. Svakuda se vide iste ptice i kukci. Dapače su riječne obale i obale malenih bistrih potoka, što su se izlivali u rijeku, jedva oživljavali od jasnijega zelenila. Prokletstvo neplodnosti počiva na kraju i istom je prokletstvu potvrđena voda, što teče koritom od valutica. S toga je množina vodene peradi veoma neznatna; jer nema tu ničesa, što bi moglo podržavati život u toj neplodnoj rijeci.

Ali kakogod je Patagonija siromašna, to se ipak može podičiti s većom množinom malenih glodavaca, nego li možda ikoja druga zemlja na svijetu. Značajno je za više vrsta miševa, što imaju veoma dugačke tanke uši i veoma fino krzno. Te malene životinje vrve u guštari i dolinama, gdje ne mogu kroz mjesec okusiti druge vode do li rose. Čini se, da su svi kanibali; jer jedva se je miš ulovio u mojoj mišolovci, to ga je drugi požderao. Jedna malena, nježna tijela lisica, koja je takodjer vanredno česta, vjerojatno živi samo od ovih malenih životinja. I guanaco je ovdje zapravo doma; stada su od pedeset ili stotinu bila česta; i, kako sam već spomenuo, jedan put smo vidjeli jedno, koje je najmanje pet stotina sadržavalo. Puma, pračena od kondora i od drugih strvinara, progoni ove životinje i živi od njih. Vidjeli su se tragovi od pume gotovo svakuda na riječnoj obali, a ostaci su od više guanaca sa slomljenim vratom i polomljenim kostima pokazivali, na koji su način našli svoju smrt.

24. travnja. — Kao što su moroplovcu od starine, kada su se približili kakovoj stranoj zemlji, tako smo i mi istraživali i promatrali najneznatnije znakove promjene. Klikajući smo pozdravljali drvo, što ga je voda sobom donijela kao i kakav prakamen, kao da smo vidjeli šumu, što raste na bokovima Cordillere. Medjutim je bio vrh gustoga zida od oblaka, koji je gotovo neprestano ostajao u istom smjeru, najznatnije znamenje i pokazao se je u istinu kao dobar vjesnik. Iz početka smo držali oblake zabludom za same gore, umjesto za pare, što su ih njezini ledeni vrhunci zgusnuli.

Slika 13. Kondor.

26. travnja. — Danas smo se sukobili sa znamenitom promjenom u geološkoj gradnji ravnice. Kako smo krenuli na put, brižno sam istraživao kamenje u rijeci i opazio sam tijekom zadnja dva dana nešto malo sitnih valutica nekakova jako šupljikava bazalta. Ove su malo po malo postajale brojnije i veće; ali nijedna nije bila velika koliko čovječja glava. Ovoga su jutra medjutim postale ove valutice iste vrste kamena, ali kompaktnijega, najednom vanredno česte i poslije smo po sata vidjeli u daljini od pet ili šest milja rub velikoga bazaltoga platoa. Kada smo došli do njegova podnožja, našli smo,

kako rijeka ključa preko velikih kamena, koji su pali. Slijedećih su dvadeset i osam milja stječnjavale riječno korito mnogo puta ove bazaltne mase. S onu su stranu ove medje bile goleme krhotine primitivnoga kamenja također mnogobrojne.

S promjenom se je geološke gradnje ravnice promijenio također karakter kraja. Dok sam se penjao kroz neke od tješnih i kamenitih klanaca, mogao bih bio gotovo vjerovati, da sam opet dospio u gole doline na otoku S. Jaga. Medju bazaltnim sam klisurama našao neke biljke, kojih inače nijesam nigdje drugdje našao; druge sam upoznao kao doseljenice iz Ognjene Zemlje. Ove šupljikave stijene služe kao spremišta za malo kišnice; za to izbija na crti, gdje se sjedinjuju vulkanske i taložne formacije, nekoliko malenih vrela (što je u Patagoniji vanredno rijetko); mogli bi ih prepoznati iz daljine po pjegama jasno zelenoga bilja.

27. travnja. — Riječno je korito postalo uže, radi toga bujica jača. Ovdje je imala brzinu od šest uzlova na sat. Stoga je razloga i radi mnogih oštrobriđih krhotina postalo vučenje čamaca opasno i mučno.

Danas sam ustrijelio jednoga kondora. Mjerio je od jednoga kraja krila do drugoga osam i po stopa, a od kljuna pak do repa četiri stope. Poznato je, da ta ptica ima veliko geografsko rasprostranjenje; nalazi se na zapadnoj obali Južne Amerike od Magellanovog tjesnaca duž Cordillera sve do osmoga stupnja sjeverno od ekvatora. Strme su klisure u blizini Rio Negra njegova sjeverna medja na Patagonijskoj obali; on je putovao od velike središnje crte, gdje dolazi na Andama, četiri stotine milja do ovdje. Nije rijedak dalje južno oko strmih ponora na gornjem kraju oko Port Desira; ali posjećuje samo katkada par zabludjelih pojedinaca morsku obalu. Ove ptice posjećuju jedan niz klisura u blizini ušća St. Cruza; isto se tako na novo pojavljuje kondor tamo, gdje popriliči osamdeset milja uz rijeku stvaraju bazaltne obronci bokove od dolina. Čini se po ovim činjenicama, kao da kondor treba okomitih klisura. U Chili se drže kroz veći dio godine u niskom kraju u blizini obala Tihoga Oceana; noću ih sjedi po više zajedno na kakovom drvetu; ali se u prvom dijelu ljeta povuku u nepristupačne dijelove unutarnjih Cordillera, da tamo u miru gnijezde.

O njegovom su mi rasplodjivanju pripovijedali stanovnici u Chili, da kondor ne gradi nikakova gnijezda, već da u mjesecu studenom i prosincu izleže dva velika gola jaja na голу kamenitu ploču. Kaže se, da mladi kondori ne mogu letjeti prije jedne godine; i dugo vremena, pošto su se naučili, sjedaju noću k svojim roditeljima, a danju love s njima. Stare ptice žive većinom u parovima; ali sam našao na bazaltnim klisurama St. Cruza, što leže daleko u unutrašnjosti kopna, mjesto, gdje ih se mora na stotinu zadržavati. Kada smo iznenada došli na vrh ovih stijena, bio je veličanstven prizor vidjeti, kako se dvadeset do trideset ovih velikih ptica teško uzletjevši sa svojih mjesta uzdiže i majestetski kruži po zraku. Sudeć po množini izmetina na stijenama, moraju oni već dugo vremena posjećivati ove klisure, da se na njima odmore i da gnijezde. Pošto su se nakljkali strvinom na ravninama, povlače se na ove zavoljene stijene, da svoju hranu probave. Po ovim se činjenicama mora smatrati kondor, slično kao i gallinazo, na neki način kao ptica, koja živi zadržano. U ovom dijelu zemlje žive skroz i skroz samo od guanaca, koji ugibaju prirodnom

smrcu ili, što je običnije, koje su pume ubile. Po onom, što sam vidio u Patagoniji, ne mislim, da u običnim prilikama protežu svoje dnevne izlete u veću daljinu od njihovih noćišta.

Može se često vidjeti, kako kondori u znatnoj visini lebde nad nekim mjestom kružeći najdražesnije. Osvjedočen sam, da to čine u nekim zgodama samo za zabavu; ali će drugda Chilenski seljak reći, da promatraju životinju, koja ugiba ili pumu, koja proždire svoj plijen. Ako se kondori spuštaju i za tim se iznenada svi uzdignu, tada znade Chilenc, da je to bila puma, koja je stražeći lešinu skočila, da otjera razbojnice. Izim toga, što žderu strvinu, napadaju često kondori na koze i na jagnjad; za to vježbaju ovcarske pse, da čim kondori lete preko stada, da istrče i gledajuć u vis da jako laju. Chilenci ih love i ubijaju u velikoj množini. U tu svrhu upotrebljuju dva načina, jedan je u tom, da postave strvinu na komad ravnoga tla unutar ograde od kolaca s jednim otvorom. Kada su se kondori naključali, dotrče na konjima do otvora i na taj ih način zatvore: jer ako nema ptica dovoljnoga prostora za uzlijetanje, to ne može dati svom tijelu dovoljno zamaha, da se uzdigne s tla. Drugi je način, da se zapamte drveta, na koja se spuštaju za spavanje, često njih pet ili šest zajedno, a za tim da se noću na drvo popnu i da ih pomoću zamki ulove. Oni spavaju tako tvrdo, kako sam sam vidio, da to nije nikakova teška zadaća. U Valparaisu sam vidio, gdje su prodali živoga kondora za jedan sixpence; ali je obična cijena osam ili deset šilinga. Jedan, kojega sam vidio, kako su ga donijeli, bio je s užitima sputan i jako ozlijeđen; ali čim su mu presjekli vrpce, s kojom je bio kljun neškodljivim učinjen, počeo je odmah bijesno razdirati komad strvine, ma da je mnogo ljudi oko njega stajalo. U istom su mjestu držali u jednom vrtu dvadeset do trideset živih. Hranili su ih samo jednom na sedmicu, ali su izgledali sasvim zdravi. Chilenski seljaci tvrde, da može kondor pet do šest sedmica bez jela živjeti i uzdržati svoju snagu: ne mogu jamčiti za istinitost ove tvrdnje, ali je grozan pokus, koji je vjerojatno i izveden.

Ako bude gdje god u zemlji ubijena koja životinja, to će saznati za taj događaj domala kondori i drugi strvinari i dolazi vrlo mnogi, na nerazjašnjeni način. Ne valja smetnuti s uma, da su ptice u većini slučajeva svoj plijen otkrile i kostur do gola isključale, prije nego se je meso i najmanje pokvarilo. Jerbo sam se sjećao pokusa Audubonovih o slabom njuhu strvinara, načinio sam u gore spomenutom vrtu ovaj pokus. Kondori su bili privezani, svaki na užetu, u dugačkom nizu na podnožju jednoga zida; ja sam umotao komad mesa u bijeli papir i isao, držeć ga u ruci, u daljini od po prilici tri jarda ispred njih ovamo i onamo; oni se nijesu na nj ni najmanje osvrtnali. Tada sam ga bacio na zemlju unutar daljine od jednoga jarda ispred jedne stare muške ptice; jedan ga je čas pažljivo promatrala, ali tada nije više marila za nj. Pomoću sam ga palice turao sve bliže i bliže, dok ga se napokon nije kljunom dotakao; veoma je bijesno otkinuo papir i u istom su se času počele sve ptice u čitavom dugom nizu kostriješiti i s krilima udarati. Bilo bi potpunoma nemoguće pod istim okolnostima psa prevariti. Dokazi su za i protiv oštrog njuha strvinara na čudnovat način u ravnoteži. Profesor je Owen dokazao, da su njušni živali kod braziljskoga supa (*Cathartes aura*) jako razvijeni; i u večer, kada se je čitala rasprava g. Owena u zoološkom

društvu, spomene jedan od gospode, da je vidio, kako su se u Zapadnoj Indiji u dvije zgode strvinari sakupili na krovu neke kuće, u kojoj se je nalazio leš, koji je počeo gnjiti, jer ga nijesu zakopali; u ovom su slučaju mogle ptice jedva što saznati o njem vidom. Na drugoj je strani, osim pokusa, što ih smo Audubon i ja učinili, g. Bachman u Sjedinjenim Državama učinio mnogo raznovrsnih pokusa, koji pokazuju, da niti Braziljski sup (vrsta, koju je prof. Owen razudio) niti gallinazo ne mogu naći svoju hranu mirisom. On je pokrio komadiće otpadaka, što su jako zaudarali, s tankim lanenim rupcem i posipao ih komadićima mesa; ovo su strvinari požderali i tada ostali mirni, kod česa su njihov kljunovi došli na osminu palca u blizinu gnjile mase, a da je nijesu otkrili. Sada je načinio u rupcu malenu rupu i opatke su odmah otkrili; rubac je zamijenio s friškim komadom i s nova je na nj metnuo meso; ovo su strvinari opet požderali, a da nijesu otkrili sakrivenu masu, po kojoj su hodali. Ove su činjenice potpisom zasvjedočila osim g. Bachmana šest gospodina.

Često sam vidio, kada sam se na otvorenoj ravnici pružio, da se odmorim, gledajuć u vis lešinare, kako plove kroz zrak u znatnoj visini. Gdje je zemlja ravna, ne mislim, da svatko, tko ide pješke ili jaha, može posmatrati obično bilo s kakovom mu drago pozornošću veći prostor na nebu nego do petnaest stupnjeva iznad obzora. Ako je tome tako, a lešinar lebdi na svojim krilima u visini između tri i četiri tisuće stopa, to bi njegova udaljenost u ravnoj crti od oka posmatrača, prije nego li bi mogao doći u njegov vidokrug, bila nešto više nego li dvije Engleske milje. Ne bi li se na taj način lako pregledao? Ako lovac ubije životinju u nekoj samotnoj dolini, ne bi li ga mogla kroz cijelo vrijeme odozgora oštroidna ptica posmatrati? A ne bi li također način spuštanja čitavom ostalom društvu strvinara na daleko i na široko naviještao, da je plijen pripravan?

Ako kondori u jatu kruže uvijek okolo jednoga mjesta, njihovo je lećenje divno. Izuzev uzdizanja s tla, ne mogu se sjetiti, da sam vidio i jednu od ovih ptica, da bi s krilima udarala. U blizini sam Lime promatrao više tih ptica gotovo pola sata, a da nijesam oka svrnuo ma samo jedan put; kretale su se u velikim lukovima, kružile su naokolo, dizale se i spuštale, a da nijesu ma samo jedanput udarile krilima. Kada su se tik iznad moje glave kretale, vidio sam vrlo oštro u kosom smjeru obrise pojedinih krajnjih pera u svakom krilu; da je bilo najpoznatijega titrajnoga gibanja, to bi se ona pojedina pera pričiniła stopljena; ali su se isticala pojedina jasno na modrom nebu. Glavu su i vrat često i kako se čini sa silom gibale; spružena su se krila činila, kao da čine potpornu tačku, na koju djeluje gibanje vrata, glave i repa. Ako je ptica htjela saći, to je krila na čas složila; ako ih je opet sada spružila, i to u malo promijenjenom nagibu, to se je činilo, da je gibanje, koje je zadobila brzim silaženjem, pticu tjeralo u vis, kao što jednomjerno i neprekidno gibanje tjerá papirnatoga zmaja. U slučaju, u kom lebdi neka ptica, mora biti njezino gibanje dovoljno brzo, tako da je djelovanje nagnute ravnice njezinoga tijela na atmosferu u ravnoteži s njezinom težinom. Sila, koja je potrebna, da uzdrži pokretni momenat tijela, koje se giba u vodoravnoj ravnini u zraku (gdje ima tako malo trenja), ne može biti velika; i ta je upravo sila sve, što je upravo potrebno. Gibanje je vrata i tjeła kondorova za to dovoljno, kako možemo uzeti. Ali bilo

kakovo mu drago, to je u istinu divno i veličanstveno motriti, kako velika ptica sate i sate prividno bez ikakova napora preko gora i rijeka lebdi i kliže.

29. travnja. — Sa jedne smo visoke tačke pozdravili veselim kliktanjem bijele vrhunce Cordillere, kako smo je vidjeli, kada se je zgodnice pomaljalo kroz svoju mutnu povlaku od oblaka. Slijedećih smo malo dana išli naprijed samo lagano; jer smo našli, da je tok rijeke jako savijen i pošut golemim krhotinama od različitoga staroga škrljavoga kamenja i od granita. Ravnica je, koja je graničila s dolinom, imala ovdje visinu od po prilici 1.100 stopa nad rijekom, a njezin se je karakter znatno promijenio. Dobro su zaoblene porfirne valutice bile pomiješane s mnogo gorostasnih oštrovrhkih krhotina od bazalta i prakamenja. Prvo je od toga zabludjeloga kamenja, što sam ga opazio, bilo šezdeset i sedam milja udaljeno od najbliže gore; jedan je drugi, koji sam mjerio, bio velik pet četvorna jarda, a dizao se pet stopa nad riječnim kamenjem. Njegovi su bridovi bili tako oštri i njegova veličina tako znatna, da sam ga iz početka griješkom držao za stijenu in situ i da sam izvadio svoj kompas, da motrim smjer njegovoga loma. Ravnica nije bila ovdje tako vodoravna, kao što je ona u blizini obale, ali nije davala nikakovoga znaka bilo koje veće sile. Mislim, da pod ovim okolnostima nije moguće, da se rastumači prenašanje ovih golemih kamenitih masa na udaljenost od toliko milja od mjesta njihovoga postanka po ikakovoj drugoj teoriji nego li po teoriji ledenjaka.

Kroz zadnja smo dva dana naišli na znakove konja i na više malenih predmeta, što su pripadali Indijancima, — na pr. komade kabanice i nakita nojevoga perja, — ali se je činilo, da su već dugo na zemlji ležali. Činilo se je, da je zemlja između mjesta, gdje su Indijanci prije tako malo vremena prešli rijeku i ovoga kraja, ma da su obje tačke tako mnogo milja jedna od druge bile udaljene, bila potpunoma nenastanjena. Ispočetka me je iznenadila velika množina guanaca; ali se to tumači time, što je ravnica bila kamenita, koja bi domala nepotkovanom konju onemogućila, da prisustvuje lovačkoj utrci. Uza sve sam to pače i usred ovoga pustoga kraja našao malenu gomilu kamenja, za koju ne mislim, da je slučajno nabacana. Ležala je na tačkama, koje su virile iz ruba najviših lavinskih klisura i bilo je slično onome od Port Desira, samo u malenom mjerilu.

4. svibnja. — Kapetan Fitz Roy zaključio, da ne vodi dalje gore čamce. Rijeka je imala savijen tok i bila je veoma nagla; a izvanji izgled kraja nije davao nikakovoga povoda, da dalje prodiremo. Svakuda smo se susretali s istim prirodninama i s istim žalosnim krajem. Sada smo bili udaljeni jednu stotinu i četrdeset milja od Atlantskoga Oceana, a po prilici šezdeset od Tihoga Oceana. Dolina se je raširila u ovom gornjem dijelu u široku ravan, koju je omeđivao prema sjeveru i prema jugu bazaltni plato, a ravno ju je pred nama zatvarao dugačak niz Cordillera. Mi smo gledali te veličanstvene gore sa žaljenjem, jer smo bili prisiljeni, da predložimo sebi njihov sastav i njihove proizvode samo u mašti, umjesto da stojimo na njihovim vrhuncima, kako smo se bili nadali. Izim beskorisnog gubitka vremena, koji bi nas stajao pokus, da još dalje uz rijeku prodremo, mi smo imali već nekoliko dana polovicu krušnoga obroka. Ma da je to u istinu bilo za razumne ljude dovoljno, to je bila to više

maló oskudna hrana poslije napornoga dnevnoga hoda: prazan želudac i laka probava su sasna lijepe stvari, da se o njima razgovara, ali su u praksi veoma neugodne.

5. svibnja. — Počeli smo našu vožnju niz rijeku prije sunčanoga lahoda. Letjeli smo s velikom brzinom niz rijeku, većinom pet uzlova na sat. Toga smo jednoga dana došli dolje toliki komad puta, koliko nas je stajalo pet i po dana teškoga posla kod uzlaza. 8. smo stigli na -Beagle- poslije ekspedicije od dvadeset i jednoga dana. Svi su osim mene imali u istinu uzrok, da budu razočarani; ali meni se je na tom putu uz rijeku pružio veoma zanimljiv prosek kroz veliku terciarnu formaciju Patagonije.

»Beagle« je osidrao 1. ožujka 1833. i tada opet 16. ožujka 1834. u Berkeley Soundu, na istočnom Falklandskom otoku. Taj arhipel leži poprilično na istoj širini kao i ušće Magellanskoga tjesnaca; zauzima prostor od stotinu i dvadeset do šezdeset geografskih milja, a malo je više nego za polovicu tako velik kao Irska. Pošto su se Francuska, Španjolska i Engleska prepirale oko posjeda ovih kukavnih otoka, ostaviše ih nenaseljene. Vlada ih je od Buenos Ayresa tada predala nekoj privatnoj osobi, ali ih je ujedno upotrebljavala, kao što je to stara Španjolska već prije radila, kao naseobinu za kažnjivike. Engleska je podigla svoje pravo i zaposjela ih. Radi toga je bio ubijen Englez, komu je bilo predano čuvanje zastave. Tada je bio jedan Engleski časnik poslan; i kada smo mi došli, našli smo pod njegovim okriljem pučanstvo, koje je bilo više od polovice od pobjeglih buntovnika i ubojica.

Kazalište je vrijedno prizora, koji se prikazuju na njem. Valovitu zemlju desolatnoga i jasnoga izgleda pokriva svuda tresetno tlo i tvrda trava jednolične smedje boje. Ovdje ondje probija siva kремена litica iz glatke plohe. Svatko je već čuo o podneblju ovoga kraja; može se usporediti s onim, što vlada na visinama između jedne i dvije tisuće stopa na gorama u Walesu; ali ima sunca i manje mraza, ali više vjetra i kiše.

16. svibnja. Sada ću opisati jedan kratki izlet, koji sam učinio na jednom dijelu toga otoka. Krenuo sam ujutru sa šest konja i s dva Gaucha; posljednji su bili za ovu svrhu sasna zgodni momci, posvema naučni, da se sami brinu za svoj život. Vrijeme je bilo vrlo burno i hladno, s teškom tučom. Medjutim smo sasna dobro napredovali; ali osim geologije nije moglo biti ništa nezanimljivije, nego li naše dnevno jahanje. Kraj je posvema jednoličan, ista valovita tresetna zemlja; površnu pokriva jasno smedja suha trava i nekoliko veoma malenih grmova, što sve probija iz pruživoga tresetnoga tla. U dolinama se je vidjelo ovdje ondje po jato divljih gusaka; svagdje je bilo tlo tako mekano, da se je kožica mogla hraniti. Osim ovih dvih ptica bilo ih je još samo malo. Glavno je obilježje gotovo dvije tisuće stopa visokih gora, koje su od kremenitih stijena, to, što smo imali nešto poteškoća, da predjemo preko njihovih raskidanih i golih bila. Na južnoj smo strani došli do najbolje zemlje za divlja goveda; medjutim nijesmo ih sastali veliku množinu, jer su ih prije malo vremena mnogo polovili.

U večer smo išli mimo jednoga malenoga stada. Jedan je od mojih pratilaca, imenom St. Jago, odijelio doskora jednu debelu kravu od ostalih; baci bole; one pogode njezine noge, ali ih nijesu omotala. Tada odbaci svoj šešir, da zabilježi mjesto, gdje je ostavio bole,

razriješi u punom trku svoj lazo, približi se u napornom trku kravi i uhvati je za rogove. Drugi je Gaucho odjahao naprijed s rezervnim konjem, tako da je St. Jago imao prilične poteškoće, da ubije bijesnu životinju. To mu je pošlo za rukom na taj način, što ju je doveo na ravan komad tla svakoga puta, kada je na nj navalila; ako se nije htjela micati, dotrčao je moj konj, koji je bio izvježban, i zadao joj s prsima snažan udarac. Ali očito nije lagan posao na ravnom tlu za pojedinca, da ubije životinju, koja je od straha poludila. To bi bilo još teže, da se ne bi konj, bez konjanika i sam sebi prepušten, doskora naučio radi svoje vlastite sigurnosti držati napet lazo na taj način, da potrči isto tako brzo naprijed, ako se krava ili vol pomiču naprijed; inače stoji mirno nasloniv se na jednu stranu. Među tim je bio ovaj konj mlad i nije htjelo mirno stajati, već je popustio kravi, kada se je snažno opirala. Sada je bilo divno gledati, kako se je Gaucho brzo okretao za kravom, dok mu nije pošlo za rukom, da zadade glavnoj tetivi na stražnjoj nozi udarac, na što je bez velike poteškoće zabo svoj nož u prednji kraj leđne moždine, a krava se srušila kao da je gromom ošinuta. Zatim je izrezao komade mesa zajedno s kožom, ali bez kosti, i to koliko je bilo dosta za naš izlet. Na to smo odjahali do mjesta, gdje smo htjeli prenočiti i imali smo za večeru «carne con cuero» ili s kožom pečeno meso. Ovo je za toliko slasnije nego li obična govedina, za koliko je meso od divljači bolje od ovčetine. Veliki se, okrugli komad, kojega je izvadio s ledja, s kožom dolje peče na žeravici; koža čini neku vrste zdjele, tako da se ništa od soka ne izgubi. Da je ikoji vrijedni starješina one večeri s nama večerao, to bi bez sumnje «carne con cuero» postalo do mala u Londonu glasovito.

Kroz noć je kišilo i slijedeći je dan (17.) bio buran s mnogo grada i snijega. Mi smo jahali poprijeke kroz otok prema tlu, koje spaja Rincon del Toro (veliki poluotok na jugo zapadnom kraju) s ostatkom otoka. Radi velikoga su broja krava, koje su poubijane, razmjerno veoma mnogobrojni bikovi. Oni putuju pojedince okolo ili njih po dva ili tri zajedno, a vrlo su divlji. Nikada nijesam vidio tako krasne životinje; slične su bile sa svojim gotemim glavama i šijama grčkim kipovima. Kapetan mi Sullivan javlja, da važe koža bika srednje veličine četrdeset i sedam funti, dočim se smatra u Montevideu koža te težine i k tome još slabije osušena kao veoma teška. Mladi bikovi bježe obično kratki komad s puta; ali se stari ne miču ni korak dalje, izuzev, da navale na konje i na ljude; mnogo je konja na taj način ubijeno. Jedan je stari bik prelazio neku močvarnu rijeku i postavio se nama nasuprot; uzalud smo pokušali, da ga otjeramo i bili smo prinuđeni, da ga na daleko okolišamo. Gauchi zaključue, da ga iz osvete uskope i tako da ga učine neškodljivim za kasnije. Bilo je veoma zanimljivo gledati, kako je ovdje vještina bila gospodar nad silom. Jedan su lazo omotali oko njegovih rogova, kada je navalio na konja, a drugi oko njegovih stražnjih nogu: u jednoj je minuti ležala neman na tlu bez moći. Pošto se je jedan puta lazo čvrsto oko rogova bijesne životinje omotao, čini se na prvi pogled, da nije nikakova laka stvar, da se ga oslobodi, a da se pri tom ne ubije životinja: koliko možem vidjeti, to i ne bi nikako išlo, da je jedan čovjek sam. Međutim je uz pomoć druge osobe, koja baci svoj lazo tako, da uhvati obje stražnje noge, lako to učiniti: jer dok se njezine stražnje noge drže rastegnute, životinja je posvema nemoćna i prvi čovjek može s rukom

mirno lazo odrješiti od rogova i opet uzjahati; ali u času, kada drugi čovjek, ma da samo i tako malko popusti, potezanje oslabi, spusti se lazo s nogu životinje, koja se za tim ustane, strese se i uzalud navali na svoga protivnika.

Za čitavoga smo našega jahanja vidjeli samo jedno jedincato stado divljih konja. Njih su kao i goveda godine 1764. uveli Francuzi, od kada su se obje životinje znatno razmnožale. Čudnovata je činjenica, da nijesu konji nikada ostavili istočni kraj otoka, ma da ih nikakova prirodna ograda ne priječi, da se dalje skiču, a ovaj dijel otoka nije nipošto zavodljiviji od ostaloga. Gauchi su, koje sam upitao, potvrdili doduše, da je tomu tako, ali nijesu mogli toga razjasniti, izuzev način, da su konji veoma privrženi mjestu, kojemu su se pričuli. Ako pomislimo, da otok nije kako se čini sasvim nastanjen i da nema na njem nikakvih zvijeri, bio sam veoma znatiželjan, da saznam, što li je zaustavilo njihov prvotni nagli prirast. Neizbježno je, da na ograničenom otoku nastupa zaprijetka bila koja mu drago prije ili kasnije; ali zašto se je prirast kod konja prije zaustavio nego li kod goveda? Kapetan se je Sullivan mnogo trudio, da o tom načini pokuse za mene. Gauchi su, koji su bili ovdje zabavljeni, to pripisivali okolnosti, što se pastusi skiču od mjesta do mjesta i sile kobile, da ih prate, bez obzira da li je mlada ždrijebad kadra, da ih slijedi ili ne. Jedan je Gaucho pripovijedao kapetanu Sullivanu, da je motrio čitav sat jednoga pastuha, kako je kobilu šestoko udarao i grizao, dok je nije prisilio, da svoje ždrijebe prepusti svojoj sudbini. Kapetan je Sullivan mogao to čudnovato pripovijedanje u toliko potvrditi, što je našao više puta mlado ždrijebe mrtvo, dočim nije nikada našao mrtvo tele. Osim toga se nalaze leševi odraslih konja češće (kao da su izvršeni jače bolesti i nezgodama) nego li mrtva goveda. Radi mekoće tla izrastu kopita često nepravilno do velike duljine, što prouzrokuje hromost. Najčešća je boja crvenkasto siva i siva kao čelik. Svi su ovdajšnji konji, pitomi kao i divlji, nešto malena uzrasta, ako i u dobrom stanju; izgubili su toliko na snazi, da se ne mogu više upotrebljavati za lov goveda pomoću laza: radi toga je nužno, činiti velike izdatke i uvažati friške konje iz La Plate. U kasnije će doba imati južna hemisfera svoju pasminu Falklandskih ponija, kao što ima sjeverna svoju Shetlandsku pasminu.

Umjesto da su se kao konji izrodila, čini se, da su goveda, kako smo već prije spomenuli, na veličini dobila; takodjer su mnogobrojnija nego konji. Kapetan Sullivan javlja mi, da u općenitom obliku svoga tijela i u obliku rogova mnogo manje variraju, nego li Englesko govedo. U boji su veoma različita, i čudnovata je okolnost, da prevladavaju u različitim dijelovima ovoga malenoga otoka razne boje. Okolo naokolo Mount Usborna, u visini od 1.500 stopa nad morskomo površinom, je po prilici polovica od nekih stada boje smedje poput miša ili olovne, boja, koja nije u drugim dijelovima otoka česta. U blizini Port Pleasanta prevladuje tamno smedja, dočim su južno od Choiseul Sounda (koji dijeli otok gotovo na dva dijela) bijele životinje s crnom glavom i s crnim nogama najčešće: u svim se dijelovima nalaze crne i nekolicina pjegavih životinja. Kapetan Sullivan opaža, da se različnost u glavnim bojama tako ističe, da se pričinjaju, kada pogledamo stada u blizini Port Pleasanta, životinje iz velike daljine kao crne tačke, dočim izgledaju južno od Choiseul Sounda kao bijele

pjege na gorskim obroncima. Kapetan Sullivan misli, da se stada ne miješaju; i čudnovata je činjenica, da se goveda miješe boje, ma da žive na visočini, po prilici jedan mjesec prije tele nego li životinje drugih boja na niže položenim mjestima. Zanimljivo je vidjeti, kako se je nekada pitomo govedo razdijelilo u tri boje, od kojih će jedna po svoj vjerojatnosti napokon nadvladati druge, ako će ostati stada nesmetana kroz više slijedećih stoljeća.

Kunić je još jedna životinja, što su je uveli i koja sasvim dobro uspijeva, tako da sada veliki dijelovi otoka vrve od njih. A ipak su kao i konji unutar stalnih medja uključeni; nijesu niti središnji gorski lanac prekoračili niti bi se bili do njegova podnožja proširili, da nijesu, kako su mi Gauchi javili, malene kolonije tamo dopremili. Ne bih bio mogao vjerovati, da bi ove životinje, rodom iz sjeverne Afrike, u tako vlažnoj klimi mogle opstati, kao što je ova, gdje ima tako malo sunca, dapače i sama pšenica samo katkada sazri. Tvrdi se, da u Švedskoj, koju bi svatko držao za zemlju s boljim podnebljem, ne može kunić živjeti na slobodi. Povrh toga se je malo prvih parova moralo boriti s dva neprijatelja, koji su živjeli već prije njega ovdje, s lisicom i s nekoliko većih sokolova. Francuski su prirodoslovci držali crnu varietetu za posebnu vrstu i nazvali je *Lepus Magellanicus*. Oni su mislili, da je Magellan, jer govori o nekoj životinji u Magellanskom tjesnacu pod imenom »conejo«, mislio ovu vrstu; ali se je to odnosilo na jedno maleno zamorče, koje Španjolci tako nazivlju do današnjega dana. Gauchi su se smijali ideji, da je crna vrsta različita od sive, i rekli su, da nije svoje rasprostranjenje dalje proširila nego li siva vrsta; da se obje nekada ne nadju odvojene i da se lako međusobno rasplodjuju i davaju šareno potomstvo. Od posljednje imam sada jedan primjerak, koji je okolo glave drugojačije označen, nego li što kaže Francuski opis vrste. Ta okolnost pokazuje, kako moraju biti prirodoslovci oprezni, kada stvaraju nove vrste; jer je pače Cuvier mislio, kada je lubanju jednoga takovoga kunića promatrao, da je vjerojatno različita!

Jedini je sisavac, koji je doma na otoku, velika lisica slična vuku (*Canis antarcticus*), koja dolazi zajedno na Istočnom i Zapadnom Falklandu. Ne dvojim, da je posebna vrsta samo na ovo otočje ograničena, jer su mnogi lovci na tuljane, Gauchi i Indijanci, koji su posjetili ove otoke, tvrdili, da se ne nalazi nikakova takova životinja bilo u kojem dijelu Južne Amerike. Molina je mislio radi neke sličnosti u načinu života, da je ova životinja isto što i »culpen« (*Canis magellanicus*); ali sam obje vrste vidio i našao, da su posvema različite. Veoma su poznati ovi vuci po pripovijedanju Byronovu o njihovoj pitomosti i znatiželjnosti, što su Francuzi držali za divljaštvo, za što su ovi pred njima pobjegli u vodu. Sve je do današnjega dana ostalo isto njihovo ponašanje. Opažali su, kako su došli u šator i faktično odvuikli komad mesa ispod glave mornara, koji je spavao. Gauchi su ih često u večer ubijali na taj način, da su im jednom rukom pružali komad mesa, a u drugoj držali nož, da ih probodu. Koliko je meni poznato, nema drugoga primjera na svijetu, da bi tako malena zemlja mnogostruko raskidana i udaljena od kopna posjedovala tako velikoga sisavca, koji je jezina svojina i koji je od početka rođen u njoj. Njihov se je broj naglo smanjio; s polovice ih je otoka, koja leži istočno od bila između zaliva St. Salvadora i Ber-

keley Sounda, nestalo. Malo će se godina, pošto će pokrivati ove otoke naseobine, vjerojatno ubrajati ova lisica kao i dođu među životinje, kojih je nestalo s lica zemaljskoga.

Noću (17.) smo spavali na bilu na gornjem kraju Choiseul Sounda, koji čini jugo zapadni poluotok. Dolina je bila prilično dobro zaštićena od vjetra; ali je bilo samo malo šikare za gorenje. Medjutim su Gauchi doskora našli nešto, što je na moje veliko iznenađenje dalo gotovo isto tako vruću vatru kao i kameni ugljen: to je bio kostur bika, koji je bio prije malo vremena ubijen, čije su meso strvinari požderali. Oni su mi pripovijedali, da su često zimi govedo ubili, meso sa svojim noževima s kosti čisto odrezali i tada ga ispekli za večeru na vlastitim njegovim kostima.

18. svibnja. — Kiša je padala gotovo cijeli dan. Kroz noć smo ipak mogli učiniti, da se pomoću našega pokrivača za sedlo uzdržimo prilično suhi i topli, ali je tlo, na kom smo spavali, bilo kod te zgrade mal ne u stanju močvare i nije bilo suhoga mjesta, na koje bismo se bili mogli sjesti poslije našega jahanja. Na jednom sam drugom mjestu spomenuo, kako je čudnovato, da na ovim otocima nema baš nikakvoga drveća, dočim Ognjenu Zemlju pokriva velika šuma. Najveći je grm na otoku (pripada porodici glavčika) jedva tako visok kao naša žutica (*Genista*). Najbolje gorivo daje neki maleni zeleni grm po prilici visok kao vrijesak, koji ima korisno svojstvo, da gori, dok je još frižak i zelen. Veoma nas iznenadilo, kada smo vidjeli, kako su Gauchi usred kiše, gdje je sve kapalo od vlage, s ničim drugim nego s kresivom i s malo gube odmah zapalili vatru. Oni su potražili pod žbunovima trave ili pod malim grmljima nešto malo suhoga šiblja, koje su raščijali u vlakanca; tada su ga opkolili s jačim granama, gotovo poput ptičjega gnijezda, u nj u sredinu metnuli komadić gube s iskrom i pokrili. Gnijezdo su tada držali proti vjetru; malo se je po malo sve više i više dimilo i napokon su prodrli svijetli plameći. Ne mislim, da bi ikoja druga metoda kod tako vlažnoga materijala imala izgled na uspjeh.

19. svibnja. — Jerbo nijesam prije toga dulje vremena jahao, to sam bio svaki put ujutru jako ukočen. Iznenadilo me je, kada sam čuo, da su mi Gauchi, koji gotovo od svoga djetinjstva na konju žive, kazali, da su i oni u sličnim zgodama mnogo trpjeli. St. Jago mi je pripovijedao, da je jedan put, pošto ga je bolest bila prikovala tri mjeseca uz krevet, išao u lov na divlja goveda; od toga su postala njegova stegna kroz slijedeća dva dana tako ukočena, da je bio prisiljen, da legne u krevet. To dokazuje, da moraju Gauchi kod jahanja mnogo mišićne snage trošiti, ma da se čini, kao da to ne čine. Lov na divlja goveda u zemlji, koja je radi močvarnoga tla tako teško prohodna, mora biti veoma mučan posao. Gauchi kažu, da često u punom trku prelete mjesta, koja da su laganim korakom sasvim neprohodna; upravo kako je moći preko tankoga leda klizaljčama preletjeti. U lovu nastoji društvo, da se prišulja što bliže može stada, a da ga se ne otkrije. Svaki čovjek nosi sobom četiri ili pet pari bola; te baca jedan za drugim za isto toliko komada goveda, koja, kada su jednom omotana, prepuštaju nekoliko dana samima sebi, dok se malo ne izmuče od gladi i napora. Tada ih oslobode i otjeraju do stada pitomih životinja, koje su u tu svrhu dopremili do mjesta. Jer su od prijašnjega postupka previše zastrašene, a da bi stado ostavile, lako ih je tada dotjerati do naseobine, ako im snaga izdrži.

Vrijeme je ostalo neprekidno tako ružno, da smo zaključili, da učinimo zadnji napor i da pokušamo, da dodjemo još prije noći do broda. Od silne je množine kiše, koja je pala, bila površina čitave zemlje močvarna. Mislim, da se je moj konj srušio najmanje dvanaest puta, a katkada se je valjalo svih šest konja po blatu. Uz rub je svih potoka bilo treseta, što je konjma otežavalo, da preskoče, a da ne padnu. Da se još više naša mrzovolja upotpuni, bili smo prisiljeni, da projahamo kroz gornji kraj jednoga morskoga zaliva, u kom je voda bila tako duboka, da je dosežala do konjskih ledja; od jakoga su nas vjetra maleni valovi neprekidno preskakivali i posvema smočili i smršli. Dapače su i Gauchi sa svojom željeznom naravi izjavili, da bi bili srećni, da već jednom dodju poslije našega malenoga izleta do naseobine.

Geološka je gradja ovih otoka većinom jednostavna. Zemlja, što leži nisko, je od glinenih škriljevaca i od pješčenjaka, u kom ima fosila, koji su veoma blizu srodni, ali nijesu s njima identični, koji se nalaze u Evropskoj silurskoj formaciji; gore su načinjene od bijeloga zrnatoga kremenca. Slojevi su od ovoga često potpunoma simetrijski svinuti; radi toga je izgled nekih od tih masa vanredno čudnovat. Pernety je posvetio više stranica opisu »gora od razvalina«, čije je slojeve, koji slijede jedni za drugima, s pravom uspoređio s redovima stolica u amfiteatru. Kremenca je stijena morala biti sasna mekana kao tijesto, kada je bila podvrgnuta takovom svijanju, a da se nije razlomila u krhotine. Jerbo kremen prelazi polagano u pješčenjak, zahvaljuje prvi svoj postanak vjerojatno pješčenjaku na taj način, da se je ovaj do visokoga stepena užario, da se je lijepio a kada se je ohladio, da se je uledio. Dok je bio još u mekanom stanju, morali su kroza nj probiti slojevi, koji nad njim leže.

Malo imam što pripomenuti o zoologiji ovih otoka. Prije sam opisao lešinara *Polychorusa*. Nalazi se još nekoliko drugih sokolova, sova i nešto malenih kopnenih ptica. Vodene su ptice osobito mnogobrojne i morale su po pripovijedanju starih moroplovaca biti prije još mnogobrojnije. Jednoga sam dana motrio jednoga morovrana, koji se je sigrao s ribom, koju je ulovio. Osam je puta jedno za drugim ptica ispustila svoj plijen, tada za njim zaronila i donijela ga svaki put na površinu, ma da je voda bila duboka. U zoološkom sam vrtu vidio jednu vidru, koja je postupala s ribom na sličan način, gotovo kako se mačka sigra s mišem: ne poznam ni kojega drugoga primjera, gdje bi mati priroda bila tako grozna. Drugoga sam se dana postavio između jednoga pinguina (*Aptenodytes demersa*) i vode i mnogo me je zabavljalo promatranje njegovih običaja. Bila je to hrabra ptica; i dok nije došla do mora, redovito se je tukla sa mnom i pošterala me natrag. Ništa je drugo ne bi zadržalo do jakih udaraca: svaki palac, što ga je osvojila, čvrsto je držala, stojeći uspravno tik pred menom. Kada je tako stajala nasuprot meni, okretala je neprekidno glavu na vrlo čudan način od jedne strane na drugu, kao da leži mogućnost jasnoga gledanja samo u bazalnom dijelu svakoga oka. Pticu nazivlju obično magarećim pinguinom, radi navade, dok je na kopnu, da baca glavu natraške i daje čudnovatu glasnu viku, sličnu magarećem revanju; ali ako je na moru i nesmetan, to je njegov glas dubok i svečan i čuje se često u noći. Kada roniti upotrebljuje kratka krila kao

plitve, a na kopnu kao prednje noge. Ako puzi, za pravo smije se reći na četiri noge, kroz gustu travu ili po rubu travnate klisure, to se giblje tako brzo, da bi ga lako držali za sisavca. Ako je u moru i lovi ribu, to dolazi da uhvati zraka s takovim skokom u vis i tako naglo opet zaroni, da bih ja rado vidio onoga, koji bi bio na prvi pogled siguran, da nije li možda vidio ribu, koja se je za zabavu praćaknula.

Dvije vrste gusaka posjećuju Falklandske otoke. Magellanska je guska (*Anas [Chlocephaga] Eys. magellanica Gm.*) česta u parovima i u malenim jatima po čitavom otoku. Ne putuju, već gnijezde na izvanjim otocima, koji leže u moru. Misli se, da to čine iz straha pred lisicama; moguće da to poriče od istoga uzroka, radi kojega su ove ptice, ma da su danju veoma pitome, u večernjem mraku plašljive i divlje. Živu posvema od biljne hrane. Guska je kameđuša (*Anas [Bernicla] Steph. antarctica Gm.*), tako nazvana, jer živi isključivo na kameđutoj morskoj obali, isto tako česta ovdje kao i na zapadnoj obali Južne Amerike sjeverno do Chile. U dubokim i samotnim kanalima Ognjene Zemlje čini bijeli kao snijeg gusak, koji stoji bez iznimke u društvu svoje tamnije drugarice tik uz nju na bilo kojoj udaljenijoj izbočini od stijene, običnu crtu u slici kraja.

Na tim je također otocima vanredno česta jedna velika debeloglava patka ili guska (*Anas brachyptera Lath. [Micropterus cinereus Gm., Less]*), koja kadšto teži dvadeset i dva funta. U prijašnja su vremena ove ptice nazivali konjma za utрку radi njihova vanrednoga načina, kako veslaju i vodu štrcaju; ali ih sada zgodnije nazivlju parobrod. Njihova su krila premalena i preslaba, da bi im dopuštala letjeti; ali se pomoću njih, djelomice vestajući, djelomice udarajući po površini vode, giblje veoma brzo. Način je prilično sličan onomu, na koji domaća patka uteče, ako je pas progoni; ali sam gotovo siguran, da ovaj parobrod svoja dva krila izmjenice upotrebljuje umjesto da oba zajedno, kako to čine druge ptice. Ove nespretne, debeloglave patke dižu takovu viku i štrcaju tako silno, da je učinak vanredno čudnovat.

Stoga nalazimo u Južnoj Americi tri ptice, koje svoja krila upotrebljuju u drugu svrhu osim za lećenje; pinguin kao plitve, »parobrod« kao vesla i noj kao jedra; i *Apteryx* sa Nove Zelandije, kao i njegov izumrlj, gigantski prototip, *Dinornis*, imade samo rudimentarna krila. »Parobrod« je kadar, samo malo roniti. Hrani se po-

Slika 14. Pinguin.

svema sa školjkama na kelpu (morska biljka) i s ljušturjancima, koji se nalaze na granici plime i osjeke na kamenju; za to je kljun i glava vanredno teška i jaka, da ih može raskomadati; glava je tako jaka, da sam je jedva mogao razbiti sa svojim geološkim kladivcem, i svi su naši lovci doskora našli, kako ima ova ptica žilav život. Kada u večer čiste perje u jatru, daju istu mješavinu glasova od sebe, kao žabe u tropima, koje riču.

Na Ognjenoj sam Zemlji kao i ovdje na Falklandskim otocima učinio mnoga opažanja o nižim morskim životinjama; ali su od malenoga općega interesa. Spomenut ću samo niz činjenica, koje se tiču nekih zoofita iz višega odjeljka ovoga reda. Više se rodova (*Flustra*, *Eschara*, *Cellaria*, *Crisia* i drugi) slaže među sobom u tom, da imaju pričvršćene osobite pomične organe (slične onima od *Flustra avicularia*, koja se nalazi u Evropskim morima) na svojim stanicama. Organ je u većine slučajeva sličan lešinarovoj glavi; ali se donja čeljust može mnogo širje otvoriti, nego li kod pravoga ptičjega kljuna. Sam se vrat može znatno pomicati pomoću kratkoga vrata. Kod jednoga je polipa bila sama glava čvrsta, a donja čeljust slobodna; kod jednoga je drugoga bila ova zamijenjena s trouglastom kapom sa zaklopcem, koji je vrlo lijepo pristajao, gdje je ovaj očito odgovarao donjoj čeljusti. Kod većine je vrsta imala svaka stanica jednu glavu, ali su druge imale dvije glave na svakoj stanici.

Mlade stanice na kraju grana ovih koraljnih stabljika sadržavaju potpunoma nezrele polipe, ali su bile lešinarske glave, koje su bile uz nje prikopčane, u svakom pogledu potpune ako i malene. Ako smo udaljili iglom polipa iz bilo koje stanice, činilo se je, kao da se ih to nije ni najmanje ticalo. Ako smo odrezali lešinarsku glavu iz jedne stanice, to se je donja čeljust mogla i dalje otvarati i zatvarati. Moguće da je najčudnovatije obilježje njihove organizacije, što tamo, gdje je bilo na jednoj grani više od dva reda stanica, imaju srednje stanice ove privjeske, ali samo četvrtinu tako velike, kao vanjske stanice. Njihovo je gibanje bilo različito prema vrstama; ali kod nekih nijesam vidio ni najmanjega gibanja, dočim su se druge, većinom sa širom otvorenim čeljustima, njihale naprijed i natrag s brzinom od pet sekundi za svaki njihaj; druge su se gibale brzo i prekidano. Ako smo ih se iglom dodirnuli, to je pograbilo kljun većinom šljak tako čvrsto, da se je mogla čitava grana potresti.

Ova tijela nijesu ni u kakovom odnošaju sa stvaranjem jaja i pupoljaka, jer se načine prije nego se pojave mladi polipi u stanicama na kraju grana, koje rastu; jer se dalje giblju neodvisno od polipa, a kako se čini na ni koji način nijesu s njima u savezu i kako su većinom različita na vanjskim i unutarnjim staničnim redovima, to dvojim samo malo, da stoje u odnošaju prije s rožanom osi grana nego li s polipima u stanicama. Mesnati privjesak na donjem kraju morskoga pera (koje sam prije opisao kod *Bahia Blance*) čini također jedan dio polipa kao cjeline, na isti način, kao što su korijeni drveta dijelovi čitavoga drveta, a ne pojedinačnih listih i cvjetnih pupoljaka.

Kod drugoga je jednoga malenoga elegantnoga polipa (*Crisia*?) imala svaka stanica čekinju s dugačkim zupcima, koja se je mogla brzo gibati. Svaka se je čekinja i svaka lešinarska glava gibala potpunoma neodvisno od drugih; ali su se kadšto gibale sve na obje strane

grane, kadšto samo na jednoj strani u isto vrijeme; kadšto samo na jednoj strani u isto vrijeme; kadšto se je svaka gibala u pravilnom redu iza drugih. Kako se čini, vidimo u ovom djelovanju isto tako potpuno provođenje volje u zoofitu, ma da je sastavljen od tisuće pojedinačnih polipa, kao ? u bilo kojoj pojedinačnoj životinji. U istinu nije slučaj različit od onoga, gdje su se morska pera povukla u pijesak, ako smo ih dirnuli. Navest ću još drugi primjer djelovanja, koje je jednolično, ako i po svojoj naravi veoma različito na jednom zoofitu, koji je bliski srodnik *Clytie*, stoga i veoma jednostavno gradjen. Držao sam veliki grm od njega u jednoj posudi s morskome vodom; kada je zamračilo, našao sam, da je sve jako fosforesciralalo sa zelenim svijetlom, čim sam tro bilo koji mu drago dio grane: mislim, da nijesam nikada nešto ljepšega vidio. Ali je bila pri tom čudnovata okolnost, što su išle munje svijetla uvijek gore uz grane, od podnožja do vrha.

Istraživanje je bilo ovih sastavljenih životinja za mene uvijek veoma zanimljivo. Što u istinu može biti čudnovatije, nego li vidjeti, kako proizvodi tijelo slično biljci jaje, koje može plivati i potražiti zgodno mjesto, gdje će se pričvrstiti i za tim izrasti u grane, od kojih svaka vrvi od bezbrojnih pojedinačnih životinja, koje su često zamršene gradjene? Povrh toga posjeduju, kako smo upravo vidjeli, grane organe, koji se mogu gibati samo stalnije i neodvisnije nego polipi. Kako god se mora čudnovatim činiti ovo sjedinjenje pojedinačnih individua u zajedničko stablo, to ipak pruža svako drvo istu činjenicu, jer se moraju pupoljci smatrati za pojedinačne biljke. Stoga je prirodne, da se smatra kao posebni individuum polip, koji ima usta, probavilo i druge organe, dočim je teško predočiti individualnost jednoga listnoga pupoljka, tako da je sjedinjenje pojedinačnih individua u zajedničko tijelo očitije kod zoofita nego li kod drveta. Moguće, da se može naša predodžba o sastavljenoj životinji, gdje individualnost svakoga pojedinca u nekom pogledu nije sasvim potpuna, time poduprijeti, da pomislimo, da su nastala dva odijeljena stvora na taj način, da je jedan pojedinačni razrezan nožem ili da ga je sama priroda razrezala. Možemo smatrati polipe na zoofitu ili pupoljke na drvetu kao slučajeve, gdje nije potpunoma učinjeno dijeljenje individua. Sigurno se čini, da su, što se tiče drveća, a sudeć po analogiji i što se tiče zoofita, individui, koji su nastali od pupoljaka, bliže među sobom srodni, nego li su jaja i sjeme s njihovim roditeljima. Čini se, da je sada prilično sigurno iznadjeno, da imaju sve bližke, koje se pupoljcima razmnažaju, zajedničko trajanje života, i svakome je poznata činjenica, kako se mnogobrojna svojstva sigurno prenose pupoljcima, poyaljenicama i kalemima, koja se javljaju rasplodjivanjem sjemenjem nikada ili samo slučajno.

DESETO POGlavJE.

Ognjena zemlja.

17. prosinca 1832. — Pošto sam gotov s Patagonijom i Falklandskim otocima, hoću opisati naš prv. dolazak na Ognjenu zemlju. Malo smo poslije podne prošli mimo Cap St. Diega i došli u glasovito tjesno Le Maire. Držali smo se tik obale Ognjene Zemlje, ali su se vidjeli u oblacima obrisi raskidane, negostoljubive zemlje. Po podne smo bacili sidro u zalivu Dobroga Uspjeha (Good Success Bay). Kada smo ulazili, bili smo po običaju stanovnika ovoga divljega kraja pozdravljeni. Jedna je hrpa stanovnika Ognjene Zemlje, djelomice pokrivena od guste šume, čučala na jednoj tađci, što je nadvisivala more i dok smo plovili mimo, mahala svojim poderanim kabanicama i digla glasnu viku. Divljaci su slijedili za brodom i prije nego li je zamračilo, vidjeli smo njihovu vatru i čuli njihovu krik. Luka ima lijep komad vode, napola je opkoljena niskim, zaobljenim bregovima od glinenoga škriljevca, koje pokriva sve do ruba vode neprekinuta, gusta, mračna šuma. Jedan je jedini pogled na kraj bio dovoljan, da mi pokaže, kako je sasvim različit od svega onoga, što sam ikada vidio. Noću se je digao žestok vjetar i jaki su udarci vjetra slijedili s brda preko nas. Moralo je biti vani na širokom moru nevrjeme, za što smo mogli isto tako kao i drugi nazvati zaliv zalivom Dobroga Uspjeha.

Ujutru je poslao kapetan jedan odjeljak, da dođe sa stanovnicima Ognjene Zemlje u doticaj. Kada smo bili tako daleko, da smo im mogli doviknuti, dodje naprijed jedan od četiri urodjenika, koji su tamo bili, da nas primi i počme vanredno jako zvati sa željom, da nas odvede do mjesta, gdje bi se imali iskrcati. Kada smo bili na kopnu, izgledalo je čitavo društvo uznemireno, ali je nastavilo, da neprekidno govori i da veoma brzo maše rukama. Bez ikakova je izuzetka bio to najčudnovatiji i najzanimljiviji prizor, što sam ga ikada vidio: jedva bih mislio, kakova je velika razlika između divljih i civilizovanih ljudi: veća je nego između divlje i pitome životinje, u koliko je kod čovjeka veća sposobnost za oplemenjivanje. Glavni je govornik bio star i činio se je, da je glavar obitelji, a druga su trojica bili snažni mladi ljudi, po prilici šest stopa visoki. Zene su i djecu opravili. Ovi

stanovnici Ognjene Zemlje čine veoma različitu pasminu od zakršljalih, jadnih, nesrećnih stvorova dalje na zapad i čini se, da su u bliskom srodstvu s glasovitim Patagoncima Magellanskoga tjesnaca. Njihov je jedini komad odjeće kabanica načinjena od guanacove kože, koja ima dlaku napolje okrenutu. Nose je samo prebačenu preko ledja a radi česa imaju tijelo tako često golo kao i pokriveno. Njihova je koža boje blatno mjedeno crvene.

Slika 15. Stanovnici Ognjene Zemlje.

Stari je čovjek imao privezanu vrpcu s bijelim perjem oko glave, koja je zajedno držala djelomice njegovu crnu grubu i podivljalu kosu. Preko njegova su se lica vukle dvije široke pruge poprijeko; jedna je, jasno crvena, dosizala od jednoga uha do drugoga i zatvarala u sebi gornju usnicu; druga je, bijela kao kreda, tekla nad njom i usporedno s prvom, tako da su pače i njegove obrve bile tako

bojadisane. Oba su druga čovjeka bila urešena sa crtama od crnoga praha, koji je načinjen od drvenoga ugljena. Društvo je bilo skroz mlice slično djavlama, koji dolaze na pozornicu u komadima kao što je »Strijelac vilenjak«.

Njihovo je čitavo držanje bilo prezirno, a izraz njihovih lica nepovjerljiv, prestrašen i iznenadjen. Pošto smo ih nadarili s nešto crvenoga sukna, koje su odmah zavezali oko vrata, postali smo dobri prijatelji. To su izrazili na taj način, da nas je stari čovjek po prsima udarao i pri tom na neki način proizvodio šum, kakav proizvodi čeljad, kada pilice hrani. Ja sam išao sa čovjekom dalje, kod česa je opetovao više puta ove dokaze prijateljstva. Završio ih s tri jaka udarca, koje mi je zadao ujedno na prsima i na leđjima. Tada je razgario svoja njedra, da se vrati kompliment, što je bilo odmah učinjeno, s čime je on, kako se čini, bio vanredno zadovoljan. Jezik ovih ljudi jedva zaslužuje, da se nazove artikuliranim. Kapetan ga je Cook usporedio s glasom, što ga čini čovjek, kada čisti svoje grlo; ali sigurno nije ni jedan Evropejac nikada čistio svoje grlo s tako mnogo hrakanja.

Izvršno se povode: koliko god smo puta kašljali ili zijevali ili učinili bilo koju mu drago osobitu kretnju, odmah su se povelj za nama. Jedan je od našega društva počeo škiljiti i sa strance gledati; ali ga je jedan mladi stanovnik Ognjene Zemlje (koji je imao naslikano čitavo lice crno, izuzev bijelu prugu poprijeko očiju) ipak još natkrililo i još se ružnije kreveljio. Mogli su s potpunom tačnošću svaku riječ bilo u kojoj mu drago rečenici, koju smo im kazali, opetovati i sjećali su se tih riječi još neko vrijeme. Ipak znademo mi Evropejci, kako je teško razlikovati glasove u tuđem jeziku jedne od drugih. Tko bi od nas mogao na pr. opetovati iza Američkoga Indijanca rečenicu od više nego tri riječi. Čini se, da posjeduju svi divljaci u veoma golemom stepenu ovu mogućnost nasljedovanja. Pri povjedali su mi gotovo s istim riječima isti smiješni običaj o Kafirima. Australci su već davno poznati, da mogu svakoga čovjeka tako nasljedovati i opisati, da se može prepoznati. Kako se daje ovo rastumačiti? Da li je to posljedica češće vježbanoga opažanja i oštih sjetila, što je svojstvo svih ljudi u divljem stanju, usporedjeno s onim od dugo civilizovanih ljudi?

Kada je naše društvo zapjevalo jednu pjesmu, mislio sam, da će urođenici od čudjenja popadati na zemlju. S jednakim su iznenadjenjem promatrali naš ples; ali ipak nije imao jedan od mladih ljudi ništa proti valčiku, kada smo ga zapitali. Kako se je god činilo, da su malo priučeni na Evropejce, tako su ipak poznavali i bojali se našega oružja. Ništa ih nije moglo zvesti, da prime pušku u ruke. Prosili su nož, nazivajući ga pri tom Španjolskim imenom »cuchilla«. Razjasnili su nam također, za što ga trebaju, pošto su nam predstavljali, kao da imaju u ustima komad slanine i kao da kušaju, da ga odrežu, umjesto da ga rastrgaju.

Dosada nijesam još spomenuo onih stanovnika Ognjene Zemlje, koje smo imali na brodu. Za prijašnjega je putovanja »Adventure« i »Beagle« u godinama 1826. do 1830. uhvatio kapetan Fitz Roy nekoliko urođenika kao taoce za gubitak jednoga čamca, što su ga ukrali, čime je dospio jedan odjeljak, koji je bio zabavljen snimanjem, u veliku pogibao; neke je od tih urođenika, kao što i jedno dijete, koje je

kupio za jedno sedefasto puče, uzeo sobom u Englesku, odlučivši, da ih daje na svoj vlastiti trošak odgojiti i podučiti u vjeri. Jedan je od najglavnijih uzroka za kapetana Fitz Roy, da poduzme naše današnje putovanje, bio, da ove urođenike uvede opet u njihovu vlastitu domovinu; i prije nego je admiralitet zaključio, da izašalje ovu ekspediciju, spremio je kapetan Fitz Roy na velikodušan i liberalan način jedan brod, da ih sam natrag odvede. Urođenike je pratio misionar R. Matthews o kom je kapetan Fitz Roy, kao i o urednicima, objelodanio potanko i vrsno izvješće. Dva su čovjeka, od kojih je jedan u Engleskoj umro od boginja, jedan dječak i jedna malena djevojčica bili prije uzeti, a sada smo imali na brodu Yorka Minstera, Jemmya Buttona (čije ime znači novac, za koji je kupljen) i Fuegiu Basket. York je Minster bio odrasli, kratki, debeli, jaki muž. Bio je čudi uzdržljive, plahe, mrzovoljaste, a kada su ga nadražili, strastven i nagao. Njegova je privrženost k nekolicini prijatelja na brodu bila jaka, njegov intelekt dobar. Jemmy je Button bio ljubimac sviju, ali je bio također strastven, a njegovo je lice pokazivalo njegova nježna svojstva. Bio je veseo; smijao se je često i za čudo je imao sućut za svakoga, koji je imao boli: kada je bilo more nemirno, imao je često malo morskog bolesti i običavao je tada doći do mene i bolnim glasom reći »siromašak, siromašak«. Ali da dopusti, da se u njem, vičnom na život na vodi, porodi misao, da bi bio čovjek bolestan od morskog bolesti, bilo je za nj previše smiješno i morao se je većinom okrenuti na stranu i sakriti smijeh, iza česa je opetovao svoj »siromašak, siromašak«. Bio je velik rodoljub i volio je hvaliti svoje vlastito pleme i svoju domovinu, u kojoj da ima sva sila drveća, kako je s pravom govorio: on je tvrdio postojano, da u njegovoj zemlji nema nikakvih djavola. Jemmy je bio kratak, debeo i mastan, ali ponosan svojom vlastitom pojavom. Običavao je uvijek nositi rukavice, njegove su vlasi bile lijepo ostrižene, a bio je nesrećan, ako su se njegove sjajno očišćene cipele zaprljale. Volio je, da se divi sebi pred zrcalom, a jedan je maleni Indijanski dječak veseloga lica s Ria Negra, kojega smo imali nekoliko mjeseci na brodu, opazio to domala i običavao je, da ga draži. Jemmy, koji je bio uvijek malo ljubomoran na pozornost, koja se je svračala prema ovom malenom dječaku, nije toga nikako volio i običavao je s malo prezirnim kretom glave reći: »previše žuto-klijunac«. Meni se još uvijek čini čudnovatim, ako pomislim na sva njegova mnoga dobra svojstva, a moram ipak priznati, da je bio iste pasmine i bez sumnje istoga značaja, kao što su bili kukavni niski divljaci, što smo ih ovdje susreli. Napokon je Fuegia Basket bila lijepa, skromna, sustezljiva mlada djevojka u opće ugodnoga, ali kadšto prkosnoga izraza. Ona je naučila sve brzo, a osobito jezike. To je pokazala time, što je nešto uhvatila Portugalskoga i Španjolskoga, kada smo je kratko vrijeme ostavili na kopnu u Rio de Janeiru i u Montevideu, i u svom znanju Engleskoga jezika. York je Minster bio veoma ljubomoran na bilo koju pažnju, što se je pokazivala prema njoj, jer očito je htio, da je oženi, čim se nasele na obali.

Ma da su sva trojica govorili prilično dobro Engleski isto tako kao što su i razumjeli, to je ipak bilo vanredno teško od njih dobiti mnogo razjašnjenja o načinu života njihovih zemljaka: djelomice je to bila posljedica očite poteškoće, da razumiju najjednostavnije alternative. Svatko, tko je naučan, da opći s veoma malenom djecom, znade.

kako se rijetko dobije od njih odgovor pače i na tako jednostavno pitanje, kao što je, da li je neki predmet crn ili bijel; ideja crnine i bjeline čini se da izmjenice spunja njihovu svijest. Tako je bilo i s ovim stanovnicima Ognjene Zemlje i za to je bilo većinom nemoguće iznaći ispitivanjem, da li je nešto, što je on tvrdio, i pravo razumio. Njihov je vid bio za čudo oštar: poznato je, da mogu mornari razlikovati radi dugoga vježbanja udaljeni predmet mnogo bolje, nego li netko, tko živi na kopnu; ali su i York i Jemmy natkriljivali znatno sve mornare na brodu: više su puta razjasnili, što je bilo koji mu drago udaljeni predmet, i ma da su svi u to dvojili, pokazalo se je, da imaju pravo, kada se je taj predmet istražio teleskopom. Oni su bili svjesni toga svojstva; i ako se je Jemmy malo prepirao sa časnikom, koji je stražu držao, rekao bi »vidim brod, meni ništa reći«.

Bilo je zanimljivo promatrati ponašanje divljaka prema Jemmyu i Buttonu, kada smo se iskrcali. Zapaziše odmah razliku između njega i nas i dugo su raspravljali o predmetu. Stariji je čovjek besjedio dugački govor Jemmyu, koji se je, kako se je činilo, vrtio oko toga, da ga pozove, da ostane kod njih. Ali je Jemmy razumio samo malo njihov jezik i bio je od svojih zemljaka temeljito posramljen. Kada je kasnije York Minster došao na obalu, promatrali su ga na isti način i kazali mu, da se mora obrijati, a ipak nije imao niti dvadeset zakršljalih dlaka na svom licu, dočim smo mi svi nosili pune brade. Ispitivali su boju njegove kože i uspoređivali je s našom. Pošto je bila jedna naša ruka gola, izrazili su svoje silno čuđenje njezinoj bjelini, upravo na isti način, kako sam vidio u zoološkom vrtu orangutana, da to čini. Mislili smo, da drže dva ili tri časnika, koji su bili kraći i svjetliji, ma da su nosili dugačke brade, za gopodje našega društva. Najviše mu je među urođenjicima očito veoma laskalo, što smo opazili njegovu visinu. Kada smo ga postavili ledja uz ledja s najvišjim od naše momčadi, činio je sve moguće, da se postavi na više mjesto i na prste. Otvorio je usta, da nam pokaže svoje zube, i okretao je lice, da ga vidimo i sa strane. A sve je to činio tako veselo, da smijem reći, da se je držao za najljepšega čovjeka u Tierru del Fuego (Ognjenoj Zemlji). Pošto nas je prošlo prvo čuvstvo dubokoga čuđenja, nije moglo biti ništa smješnijega, nego li čudnovata mješavina iznenadjenja i oponašanja, što su ovi divljaci svaki čas pokazivali.

Slijedećega sam dana pokušao, da prodrem malo u unutrašnjost zemlje. Ognjena se zemlja može opisati kao gorska zemlja, koja je djelomice uronjena u more, tako da duboki zalivi i zatoni zauzimaju mjesta, gdje su imale biti doline. Gorovite komade, izuzev izloženu zapadnu obalu, pokriva od ruba vode gore velika šuma. Drveće ide do visine od 1.000 do 1.500 stopa, za njim slijedi pruga tresetne zemlje s alpinskim biljem; a iza ove slijedi opet crta vječnoga snijega, koja se po kapetanu Kingu spušta u Magellanskom tjesnacu do 3.000 stopa ili 4.000 stopa. Vanredna je rijetkost naći jedno jutro ravne zemlje bilo u kojem mu drago dijelu Ognjene Zemlje. Sjećam se samo jednoga malenoga ravnoga mjesta u blizini Port Famina i jednoga drugoga nešto većega u blizini Goercea Rooda. Na oba mjesta, kao i svakuda inače, pokriva površinu debeo sloj močvarnoga treseta. Dapače i u šumi sakriva to masa biljne tvari, koja lagano trune i koja popušta nozi, jer je vodom nakvašena.

Jer sam našao, da je gotovo beznažno, da b'h mogao nastaviti svoj put kroz šumu, slijedio sam tok jedne gorske rijeke. Iz početka sam jedva mogao naprijed puzati radi slapova i velikoga broja uginuloga drveća; ali je domala bilo riječno korito nešto otvorenije, jer je poplava pomela rubove. Išao sam lagano jedan sat uzduž kamenite raskidane obale i bio sam bogato nagradjen veličajnošću prizora. Mračna se je dubina provalije slagala veoma dobro s općim znakom sile. Na sve su strane ležale nepravilne mase stijena i prevaljenoga drveća; drugo je drveće, koje je doduše još uspravno stajalo, bilo do srčike trulo i pripravno, da se svali. Zamršena me je masa drveća, koje je raslo i koje je palo, sjećalo na šume unutar tropa, ali je bila velika razlika: jer se je činilo, da je u ovim tihim samotnim mjestima smrti umjesto života glavni duh. Slijedio sam tok vode, dok nijesam došao do mjesta, gdje je veliki odron zemlje očistio jedno mjesto upravo odozdo na strani brda. Po tom sam se putu popeo do znatne visine i dobio sam dobar pregled okolišnih šuma. Drveće pribada sve jednoj vrsti, *Fagus betuloides* (jedna vrsta bukava); jer je broj drugih vrsta od *Fagusa* i *Drimysa* sasvim neznatan. Ova bukva zadrži svoje lišće čitavu godinu; ali je njezino lišće osobito smedjasto zelene boje i prelazi malo u žuto. Jerbo ima čitav kraj takovu boju, ima mračan tužan izgled; takodjer ga ne oživljavaju često sunčane zrake.

20. prosinca. — Jednu stranu luke stvara po prilici 1.500 stopa visoko brdo, koje je kapetan Fitz Roy nazvao po siru J. Banksu na uspomenu njegove nesrećne ekspedicije, koja je stajala život dviju njegovih ljudi i mal ne dr. Solandera. Sniježna je mečava, koja je bila uzrok njihovoj nesreći, nastupila u sredini siječnja, koji odgovara našem srpnju, i to na širini Durhama. Meni je bilo mnogo stalo do toga, da dohvatim vrhunce brda, da saberem alpskoga bilja, jer je bilo samo malo cvijeca bilo koje mu drago vrste na nižim mjestima. Slijedili smo isti put, kao i prijašnjega dana, dok ga nije nestalo, i bili smo tada prisiljeni, da tražimo naš put na sreću između drveća. Drveće je bilo radi visine i radi burnih vjetrova nisko, debelo i savijeno. Napokon smo dosegli ono, što je iz daljine izgledalo kao sag od lijepe zelene tratine, ali što se je iskazalo kao kompaktna masa malenih, po prilici četiri ili pet stopa visokih bukavih stabala. Stajala su tako na gusto jedno do drugoga, kao šimšir na rubovima oko vrtnih gredica, i bili smo prisiljeni, da se probijemo kroz plosnatu, ali izdajničku ravnicu. Poslije smo nešto daljnje muke dostigli treset i za tim gole škriljavčeve stijene. Bilo je spajalo ovo brdo s jednim drugim, koje je bilo udaljeno nekoliko milja, ali je bilo više, tako da su ležale sniježne krpe na njem. Pošto nije još dan daleko pokročio, odlučim, da tamo podjem i da sabirem bilje. Bio bi to težak posao, da nije tu bilo puta, koji je bio dobro utrt i ravan, što su ga guanaci načinili. Kada smo se brda dočepali, našli smo, da je bilo najviše u neposrednom kraju, a vode su tekle u protivnim smjerovima k moru. Tu smo imali daleki izgled po okolnoj zemlji; prema sjeveru se je prostiralo močvarno tresetište, a prema jugu smo nasuprot imali prizor od divlje veličajnosti, kakov je dobro pristao Ognjenoj Zemlji. Ležao je visoki stepen tajanstvene veličajnosti u ovim brdinama iza brdina s dubokim dolinama, koje su ležale između njih, što je sve prekrivala jedna jedinstvena gusta, tamna šuma. I atmosfera se pričinja pod ovim podnebljem, gdje slijedi jedna za drugom oluja s kišom, solikom i

ručom, crnija nego li ma gdje drugdje. U Magellanskom su se tjesnacu, gledajući upravo južno od Port Famina, pričinjali udaljeni kanali između brda radi njihove mračnosti kao da vode preko granica svijeta.

21. prosinca. — »Beagle« krene na put; jedreći slijedećega dana tik Barnevelta, na neobičan način pogodovani od lijepoga istočnoga povjertarca, i trčeći mimo Cap Deceita s njegovim kamenitim pikovima, mimošli smo po prilici oko tri sata Cap Horn. Večer je bila mirna i jasna i uživali smo lijep pogled na okolišna ostrva. Medjutim je Cap Horn tražio svoj danak i pošalje nam još pred noć oluju upravo u zube. Okrenusmo van na more, a drugoga dana opet ka kopnu, gdje smo gledali na našoj strani od vjetrova to ozloglašeno brdo u njegovom čudnovatom obliku, kako ga magla zastire, a njegove nejasne obrise opkoljuje bura, koja nosi vjetar i vodu. Veliki su se crni oblaci valjali po nebu, a kiša je i tuča udarala mimo nas s tako skrajnom žestinom, da je kapetan odlučio, da uteče u Wigwam Cove. To je ljepušna malena luka nedaleko Cap Horna, i ovdje osidramo u mirnoj vodi na sam Badnji dan. Jedino što nas sjećalo na oluju vani, bio je svaki čas snažni udar vjetrova s brda, koji je valjao osidrani brod.

25. prosinca. — Tik se zaliva uzdiže šiljasto brdo, Kater's Peak, sve do visine od 1.700 stopa. Okolišni su otoci svi od čunjastih masa od zelenoga kamena, kadšto u savezu s manje pravilnim brežuljcima od spečenoga i promijenjenoga glinenoga škriljevca. Ovaj se dijel Ognjene Zemlje može smatrati kao kraj utonuloga gorskoga lanca, koji smo već spomenuli. Zaliv je dobio svoje ime »Wigwam« od nekih urođjeničkih stanova. Ali bi se s istim pravom mogao tako nazvati svaki zaliv u blizini. Stanovnici su, koji u glavnom žive od školjki, prisiljeni, da neprekidno mijenjaju svoje obitavalište; ali se vraćaju poslije nekoga vremena na ista mjesta, što slijedi očito iz gomila starih ljuštura, koje često moraju imati mnogo tona u težini. Ove se gomile mogu iz velike daljine razlikovati po jasno zelenoj boji nekih biljki, koje bez iznimke rastu na njima. Među njima se mogu nabrojiti divlji celer i žličnjak, dvije veoma korisne biljke, ali čiju upotrebu još nijesu urođjenici otkrili.

Wigwam (vidi sliku na početku poglavlja) je stanovnika Ognjene Zemlje sličan po veličini kupu sijena. On je jednostavno sačinjen od nešto malo otkinutih grana, koje su zataknete u zemlju i na jednoj je strani veoma nepotpuno pokriven s par naslaga od trave i sitine. Sve ne može biti posao više od jednoga sata, a upotrebljuje se samo malo dana. U Goeree Roadu sam vidio mjesta, gdje je jedan od golih ljudi spavao: nije apsolutno dalo više zaklona, nego zečji ležaj. Čovjek je očito živio sam za sebe i York je Minster kazao, da je to veoma zao čovjek, koji je vjerojatno nešto ukradio. Na zapadnoj su međjutim obali wigwami u glavnom bolji, jer su tamo pokriveni sa tuljanovim kožama. Ovdje nas je zadržalo nevrijeme više dana. Podneblje je uistinu kukavno: ljetni je sunceostaj tek minuo, a ipak je padao svaki dan snijeg na brdinama, a u dolovima je bilo kiše sa solikom. Termometar je većinom pokazivao po prilici 45 stupanja, ali je noću pao na 38 ili 40 stupnja. Radi vlažnoga, burnoga stanja atmosfere, koju nije razveselio ni jedan trak sunca, smatrali su podneblje pače gorim, nego li što je u istinu bilo.

Kada smo jednoga dana išli na kopno u blizini Wolastona otoka, veslali smo uz jedan canoe sa šest stanovnika Ognjene Zemlje. To su bili prezira vrijedni i najjadniji stvorovi, što sam ih ikada igdje vidio.

Na istočnoj obali imadu urođjenici, kako smo vidjeli, kabanice od guanaca, a na zapadnoj posjeduju kože od tuljana. Među ovim središnjim plemenima imadu muškarci krzno od vidre ili bilo kakav uzak komad po prilici velik kao džepni rubac, koji jedva dostaje, da im pokrije ledja do slabina. Drže ga preko prsiju pomoću vrpce, pomičući ga od jedne strane na drugu, prema tome, kako vjetar duva. Ali su ovi urođjenici u canoe bili posvema goli, pače je i jedna posvema izrasla žena bila apsolutno gola. Padala je jaka kiša i slatka je voda zajedno s onom, što je štrcalo s vesala, curila po njezinom tijelu. U jednoj je drugoj nedalekoj luci došla jednoga dana neka žena, koja je došla dijete, što se je prije malo vremena rodilo, do broda i ostala tu iz puste znatiželje, dok je solika padala i na njezinim se golim grudima, kao i na koži njezinoga golog dojenčeta talila. Ti su siromašni jadni stvorovi u svom rastezanju zakrčljali, njihova su ružna lica bila s bijelom bojom zaprijava, njihova je koža bila blatna i masna, njihova kosa raščupana, njihov glas neugodan, a njihove kretnje žestoke. Ako gledamo takove ljude, to ćemo se jedva odlučiti da vjerujemo, da su oni naši srodnici ili stanovnici jednoga i istoga svijeta. Veoma je običan predmet razmatranja, kakovo li zadovoljstvo mogu uživati neke od nižih životinja: za koliko bi se moglo nabaciti razboritije pitanje obzirom na ove barbore! Noću je spavalo pet ili šest golih bica, koja su bila jedva zaklonjena od vjetrova i kiše ovoga burnoga podneblja na zemlji, smotana poput životinja. Čim nastupi osjeka, moraju bilo zimi bilo ljeti, bilo danju bilo noću ustati, da saberu školjke sa stijena; a žene ili rone, da saberu morskih ježeva, ili sjede strpljivo u svom canoe i izbacuju s vrpcom, na kojoj se nalazi meka bez ikakove udice, malene ribe. Ako ubiju tuljana ili nadju strvinu od kita, koja pliva, to će imati gozbu; a takovu kukavnu hranu začinjavu s nešto malo neukusnih jagoda i gijiva.

Često trpe od gladi: čuo sam kako je g. Low, kapetan jednoga broda za lov tuljana, koji je bio veoma tačno poznat s urođjenicima ovoga kraja, dao čudnovat opis o stanju jedne družine od stotinu i pedeset stanovnika na zapadnoj obali, koji su bili veoma mršavi i u velikoj blijedi. Mnoge su oluje priječile žene, da sabiru školjke sa stijena, a takodjer se nijesu mogli na čamcima izvesti, da love tuljane. Jednoga je jutro krenula malena četa od ovih ljudi na put, a drugi su mu Indijanci rastumačili, da su krenuli na putovanje od četiri dana, da donesu hrane: kod njihova je povratka pošao Low, da ih sastane i našao ih je vanredno umorne: svaki je nosio veliki četverouglasti komad trufe kitove slanine, koji je imao u sredini školju, kroz koju su provukli glave, upravo tako, kako Gauchi nose svoj poncho ili kabanicu. Čim su donijeli slaninu u koji wigwam, odrezao je starješina tanke kriške od nje, pržio ih jednu minutu, mirmiljao nekoliko riječi nad njima i dijelio ih tada među svoju ogladnjelu družinu, koja je za čitavo vrijeme mukom mučala. G. Low misli, da urođjenici, čim je kit bačen na obalu, zakopaju u pijesak od njega velike komade kao zairu za vrijeme gladi i jedan je domaći dječak, kojega smo imali na brodu, našao jednom tu zairu na takav način zakopan. Ako su različita plemena među sobom u ratu, to su tada ljudožderi. Po svjedočanstvima je, koja su saglasna, ali posvema neodvisna, dječaka, što ga je sobom uzao g. Low i Jemmya Buttona, sigurno istina, da, ako ih zimi muči glad, prije ubiju i izjedu

Darwin: Put jednoga prirodoslovca oko zemlje.

svoje stare žene, nego li zakolju svoje pse. Kada su upitali dječaka g. Lova, zašto to čine, odgovori on: »Psi love vidre, stare žene ne«. Taj je dječak opisao način, kako ih ubijaju, držeći ih nad dimom, od česa se uguše; oponašao je njihovu viku za šalu i opisao dijelove svoga tijela, koji se smatraju kao najbolji za jelo. Kako god mora biti strašna smrt od ruke njihovih prijatelja i rođjaka, tako je ipak još strašnije misliti na strah starih žena, kada zavlada glad. Kazali su nam, da često pobjegnu u brda, ali da ih muževi progone i dovode natrag do klaonice na njihovu vlastitom ognjištu.

Kapetan Fitz Roy nije mogao nikada sigurno saznati, da li imaju stanovnici Ognjene Zemlje bilo kakovu određenu vjeru u budući život. Oni pokapsju svoje mrtvace u pećine, a kadšto u gorske šume; ne znamo ništa, kakove imaju obrede. Jemmy Buton nije htio jesti nikakove kopnene ptice, jer da jedu mrtve ljude; pače rado ne spominju svoje mrtve prijatelje. Nemamo nikakova razloga, da držimo, da vrše bilo koju mu dragu vrstu vjerske službe; ma da bi moguće moglo biti nešto takovoga mrmljanje starješine, prije nego je razdijelio trulu slaninu svojoj izgladnjeloj obitelji. Svaka porodica ili pleme ima čarobnjaka ili doktora, koji zaklinje, čiji posao nijesmo mogli nikada sigurno otkriti. Jemmy vjeruje u sanje, ali kako sam rekao, ne vjeruje u djavle; mislim da su naši stanovnici iz Ognjene Zemlje bili manje praznovjerni, nego li neki od naših mornara. Jer je jedan stari nostromo čvrsto vjerovao, da je uzrok jakim olujama, koje su slijedile jedna za drugom, a nas pogodile na visini Cap Horna, od tuda, što smo imali na brodu stanovnike iz Ognjene Zemlje. Najviše je približenje vjerskom čuvstvu, koje mi je poznato, pokazao York Minster, koji se je na naj-svečaniji način izjavio, kada je g. Bynoe ustrijelio nekoliko vrlo mladih pataka za primjerke: »Oh! gospodine Bynoe, mnogo kiše, mnogo snijega, mnogo puhavine«. To je očito mislio kao odmazdu za pustošenje čovječje prirode. Takodjer je pripovijedao na divjački i uzbudjeni način, kako je njegov brat, kada se je vratio jednoga dana, da pobere nekoliko mrtvih ptica, što ih je na obali ostavio, motrio nekoliko pera, što ih je vjetar nosio. Njegov brat reče (i York je sada oponašao njegov način pripovijedanja) »što je to ovdje« i puzajući naprijed pogleda s klisure dolje i vidli kako neki divlji čovjek pobere njegove ptice. Dopuza još malo bliže, za tim baci veliki kamen dolje i ubije ga. York je rastumačio, da su dugo vremena za tim bijesnile oluje i da je mnogo kiše i snijega padalo. Koliko smo mogli iznaći, činilo se je, kao da on same elemente smatra kao sile, koje se osvećuju; u tom se slučaju vidi sasna jasno, kako mora svakako neka pasmina, koja je samo malo napredovala u kulturi, personifikovati elemente. Što li je bio »divlji čovjek«, činilo mi se je uvijek vanredno tajanstveno: kada smo našli mjesto, kao zečji ležaj, gdje je jedan jedincati čovjek noć prije spavao, mislio bih po onom, što je York rekao, da je to tat, koji je od svoga plemena protjeran; ali su drugi tamni govori uzrokovali, da sam dvojio u to; kadšto sam pomišljao, da će biti najvjerojatnije razjašnjenje to, da je to bio ludjak.

Različita plemena nemaju niti vlade niti poglavica; a ipak je svako opkoljeno od drugih neprijateljskih plemena, koja govore različita narječja, a dijeli ih jedno od drugoga pustoš ili neutralni teritorij: čini se, da je hrana povod za njihove bojeve. Njihova je zemlja ruski-

dana masa divljih stijena, visokih gora i beskorisnih šuma; a ovo se vidi kroz maglu i beskrajne oluje. Zemlja se, u kojoj se može stanovati, ograničuje na kamenje na obali; da hranu traže, prisiljeni su neprekidno putovati od mjesta do mjesta, a obala je tako strma, da mogu samo na svojim kukavnim canoima doći od mjesta do mjesta. Oni ne mogu poznavati čuvstva, da imaju dom, a još manje kućne privrženosti, jer je muž za ženu brutalni gospodar roba, koji naporno radi. Da li je ikada izveden grozniji čin, nego je onaj, što ga je doživio Byron na zapadnoj obali kao svjedok, gdje je vidio, kako je jedna nesrećna mati podigla svoga malenoga krvavoga mališa, koji je umirao, kojega je njezin muž, neštedeći ga, bacio o kamen, jer je ispustio košaru s morskim ježevima! Kako malo mogu ovdje djelovati više duševne sile. Gurnuti zdjelu ljuštura sa stijene, ne treba za to pače ni lukavosti, ove najniže duševne sile životinjske. Njihova se spretnost može u nekom pogledu usporediti sa životinjskim nagonom, jer se iskustvom ne oplemenjuje: njihov je canoe, njihovo najingenioznije djelo, kako god bilo kukavno, kao što znademo po Drakeu, ostao kroz zadnjih dvjesto i pedeset godina isti.

Ako motrimo ove divljake, to ćemo se pitati, od kuda su došli, što li je moglo ponukati jedno ljudsko pleme ili kakva ih je mogla promjena prisiliti, da ostave lijepe sjeverne krajeve, da putuju Cordilerama ili Američkom kičmom na jug, da izume i grade canoe, koje plemena u Chili, Peruu i Braziliji ne upotrebljavaju i da tada stupe u jednu od najnegostoljubivijih zemalja na čitavoj zemlji? Ma da se takova razmatranja narivavaju duši, moramo ipak biti sigurni, da su djelomice varava. Nema nikakova razloga misliti, da pada broj stanovnika Ognjene Zemlje; s toga moramo uzeti, da oni uživaju svoj dijel sreće, bila ona kakove mu drago vrste, ali u dovoljnoj mjeri, da im se učini život vrijedan da ga imaju. Priroda je, koja je učinila običaj neodoljivom silom, a njegovo djelovanje naslijednim, priljubila stanovnika Ognjene Zemlje podneblju i proizvodima njihove kukavne otadžbine.

Pošto nas je u Wigwam Covu šest dana zadržalo veoma loše vrijeme, krenusmo 30. prosinca na more. Kapetan je Fitz Roy želio ići na zapad, da iskren Yorka i Fuegiu u njihovoj domovini na kopno. Kada smo bili na moru, imali smo oluje, koje su neprekidno slijedile jedne za drugima, a struja je bila protiv nas. Otjerala nas je sve do 57° 34'. Dne 11. siječnja 1833. dodjismo radi jakoga pritiska na jedra sve do malo milja ispred velikoga raskidanoga brda York Minstera (tako nazvano po kapetanu Cooku, a od njega potječe ime našega starijega stanovnika Ognjene Zemlje), kada li nas žestoka oluja prisili, da jedra dignemo, da se dočepamo otvorenoga mora. Strašno su se lomili valovi na obali, a vodu je nosilo preko jedne klisure, koju smo cijenili na 200 stopa visine. 12. je bila oluja veoma žestoka i nijesmo znali tačno, gdje se nalazimo. Bio je vanredno neugodan glas neprekidno slušati, kako se opetuje: »pazite, za vjetrom!« 13. je oluja bijesnila skrajnim bijesnilom: naše je obzorje bilo ograničeno veoma tijesno od vode, što ju je vjetar uzburkao. More je izgledalo sumnjivo, kao mutna, valovita ploha s mrljama snijega: dočim je brod teško krčio put, klizao se je albatros s raširenim krilima upravo naproti vjetru. O podne navali na nas silno more i napuni vodom jedan od ve-

likih čamaca tako, da je morao bit' taj čas odsječen. Siromašni se je »Beagle« potresao od udarca i nije htjeo slušati nekoliko minuta niš kormila. Ali se je domala, kao dobar brod, što je i bio, popravio i dodje opet pred vjetar. Da je slijedilo drugo more iza prvoga, to bi bila domala naša sudbina zapečaćena i to za uvijek. Sada smo dva-
deset i četiri dana uzalud kušali, da dodjemo na zapad; ljudi su bili izmoreni od napora i nijesu imali kroz više dana i noći ništa suha u što bi se odjenuli. Kapetan je Fitz Roy napustio pokušaj, da dodje na izvanjoj obali na zapad. U večer smo ušli iza krivoga Cap Horna i spustili smo sidro u vodu od četrdeset i sedam n'iti dubljine, pri čem su vrcale iskre iz vitla, dok se je lanac od njega odmatao. Kako je bila divna ova tiha noć, pošto smo bili tako dugo uronjeni u buku zaraćenih elemenata.

15. siječnja 1833. — Osidrati smo »Beagle« u Goree Roadu. Jerbo je kapetan Fitz Roy zaključio, da iskrea stanovnike Ognjene Zemlje po njihovoj želji u Ponsouby Soundu, to su bila četiri čamca pripravljena, da ih tamo odvezu kroz Beaglov kanal. Taj je kanal, što ga je otkrio kapetan Fitz Roy na zadnjem putovanju, vanredno čudnovata značajka u geografiji ove ili upravo svake druge zemlje. Mogao bi se usporediti s dolinom Loch Ness u Škotskoj s njezinim lancem od jezera i fjordora. Po prilici je stotinu i dvadeset milja dugačak sa srednjom širinom, koja nije podvrgnuta nikakvoj većoj promjeni, od po prilici dvije milje i u daleko je većem dijelu tako potpunoma ravan, da postaje u velikoj daljini malo pomalo izgled nejasan, kojega ograničuje s obje strane niz gora. Presijeca južni dijel Ognjene Zemlje u istočno zapadnom smjeru, u sredini se sukobljuje s njime pod pravim kutom na južnoj strani nepravilni kanal, kojega su nazvali Ponsouby Sound. To je obitavalište Yemmy Buttonovoga plemena i obitelji.

19. siječnja. — Pod zapovjedništvom su kapetana Fitz Roya krenula na put tri velika čamca i barka s društvom od dvadeset i osam ljudi. Po podne smo ušli u istočno ušće kanala i malo smo zatim našli ljepušni maleni zaliv, što ga je sakrivalo nekoliko okolnih otočića. Tu smo razapeli naše čadore i naložili vatru. Ništa nije moglo biti udobnije nego li ovaj prizor. Glatka poput zrcala voda malene luke s granama drveća, koje su visjele nad kamenitom obalom, osidrani čamci, čadori poduprti unakrštenim veslima i dim, koji se je dizao iz šumovite doline, sve je to davalo sliku mirne samoće. Slijedećega smo dana (20.) klizali po glatkoj plohi s našim malenim brodovljem i došli smo u okružje, koje je više nastavano. Malo ih je, ako uopće ikoji, moglo od ovih urođenika ikada vidjeti bijeloga čovjeka. Sigurno nije moglo ništa nadvisiti njihovo čudjenje, kada su se pojavila četiri čamca. Na svim su se tačkama zapalile vatre (od tuda ime Tierra del Fuego ili Ognjena Zemlja), isto tako da svrate našu pozornost kao i da se novost rasprostrani na široko i daleko. Neki su muškarci bježali milje daleko duž obale. Nikada ne ću zaboraviti, kako nam se je činila jedna četa divljom: najednom se je pojavilo četiri ili pet ljudi na rubu neke izbočene klisure; bili su potpunoma goli, a njihova je dugačka kosa visjela preko njihovih lica, držali su u rukama proste palice i skočivši sa zemlje, mahali su rukama oko glave i vrlo odurno vikali.

O podne smo se iskrecali kod jednoga društva urođenika. Iz početka nijesu htjel' biti prijazni, jer su držali svoje kijače u rukama,

dok nije kapetan na čelu ostalih čamaca doveslao. Ali smo ih brzo ushitili s neznatnim darovima, kao n. pr. s crvenom vrpcom, koju su ovili oko svoje glave. Volili su naš dvopek; ali kada se je jedan od divljaka dotakao svojim prstom malo mesa, što je bilo spremljeno u kositrenoj kutiji, a što sam ja jeo, i našao ga mekanim i hladnim, pokazao je tako veliku odvratnost, kao što bih je ja pokazao od gužile slanine. Jemmy je bio skroz na skroz posramljen od svojih zemljaka i rekao, da je njegovo pleme od ovoga sasma različito, ali u čem se nesrećom varao. Bilo je isto tako lako ove divljake zabavljati, kao što ih je bilo teško udovoljiti. Mlado i staro, muževi i djeca nijesu prestali opetovati riječ »yammerschooner«, što znači »daj mi«. Pošto su označili gotovo svaki predmet jedan za drugim, dapače i pučeta na našim kaputima i kazali svoju najmiliju riječ tako izrazito, kako je samo moguće, izražavali su je tada u neutralnom smislu i opetovali bez naglaske »yammerschooner«. Pošto su za svaki pojedini predmet veoma brižno yammerschoonerovali, pokazali su, upotrebljavajući veoma jednostavnu kretanju, na svoje mlade žene i malu djecu, što je imalo toliko značiti kao: »ako meni ne ćete dati, to ćete ipak tu ovima dati«.

U večer smo uzalud pokušali, da nadjemo nenastanjen zaliv i napokon smo bili prisiljeni, da prenoćimo nedaleko jedne urođeničke čete. Bili su veoma bezazleni, dok ih je bilo samo malo na broju; ali kada su se ujutru (21.) drugi k njima pridružili, pokazali su se znakovi neprijateljstva i mi smo mislili, da će doći do puškaranja. Evropejac je u teškom položaju, ako ima posla s divljacima, kao što su ovi, koji nemaju ni najmanjega pojma o snazi pučanoga oružja. Dapače se u času, kada svoju pušku naperi, pricinja po mišljenju divljaka daleko slabiji od čovjeka, koji je oboružan s lukom i strijelicom, s kopljem ili pače i kijačom. Također nije lako naučiti ih naše nadmoći, izuzev smrtonosnim hicem. Čini se, da ne uspoređuju brojeve jedne s drugima, kao niti divlje životinje; jer će svaki pojedinac, ako bude napadnut, pokušati, umjesto da se povuče, da izbjie kamenom mozag svoga neprijatelja, sigurno isto tako, kao što bi ga tigar ras-trgao u jednakim okolnostima. Kapetanu je Fitz Royu bilo u jednoj zgodi mnogo stalo do toga, i to iz dobrih razloga, da jednu četu otjera, za što je najprije pred njima mahao sa svojim nožem, čemu su se samo smijali, a tada je opalio dva puta svoju kuburu tik pred jednim urođenikom. Čovjek je izgledao oba puta kao omamljen, tro je brižno, ali vrlo brzo svoju glavu, tada je čas krmiao i brbljao sa svojim dru-govima, ali nije mislio, da pobjegne. Jedva se možemo postaviti na položaj ovih divljaka i razumjeti njihovo ponašanje. Što se tiče ovoga urođenika, moguće, da nije nikada došao u njegovu glavu ovakav glas, kao što je hitac puške tik njegovoga uha. Moguće, da nije nikako znao jednu minutu, da li je to bio zvuk ili udarac, za što je sasma naravno tro svoju glavu. Ako vid' divljak cilj, što ga je tane pogodilo, to će trebati na sličan način prilično vremena, prije nego li će biti kadar, da razumije bilo na koji mu drago način, kako se je to dogo-dilo; jerbo bi mu bila činjenica, da je neko tijelo radi svoje brzine nevidljivo, moguće sasma nepojmljiva misao. Povrh toga bi mogla vanredna sila taneta, koja probija tvrdi tvar, a da je ne rasirga, divljaka o tom osvjedočiti, da uopće nema nikakove sile. Sigurno mislim, da su mnogi divljaci na najnižem stepenu, kao što su ovi stanovnici

Ognjene Zemlje, vidjeli predmete, koje su pogodila puščana taneta pače i malene životinje ubila, a da nijesu bili ni najmanje svjesni toga, kako je puška smrtonosno oružje.

22. siječnja. — Pošto smo sproveli noć nesmetani u jednom, kako se je moglo činiti, neutralnom kraju između Jemmyeva plemena i ljudi, što smo ih jučer vidjeli, nastavili smo našu ugodnu vožnju. Ne poznam ništa drugo, što pokazuje jasnije neprijateljstvo između različitih plemena, nego li ove široke pogranične pruge ili neutralne zone. Makar je Jemmy Button dobro poznavao jakost našega društva, ipak nije iz početka imao volje, da se iskrca među neprijateljskim plemenima, koja su bila najbliža njegovom vlastitom. On nam je često govorio, kako divlji Oens ljudi, »ako list crven«, s istočne obale Ognjene Zemlje prelaze preko gora i navaljuju na ljude ove strane zemlje. Vanredno je bilo čudnovato motriti ga, kada je tako govorio, kako mu oči sjaje, a njegovo lice poprima nov i divlji izgled. Kada smo niz Beaglov kanal dalje išli, poprimala je scenerija osobito i veoma veličanstveno obilježje. Ali se je učinak znatno smanjio niskim položajem našega oka u čamcu i time, što smo gledali uzduž doline i na taj način izgubili svu ljepotu redova gora, koji su ležali jedan iza drugoga. Brda su ovdje bila po prilici tri tisuće stopa visoka i okancala su ostrim raskidanim šiljcima. Dizala su se od ruba vode neprekidno se dizajuć, a pokrivala ih je do visine od četrnaest stotina do petnaest stotina stopa mračna šuma. Bilo je vanredno čudnovato motriti, kako su bile, dokle je god oko moglo doseći, crte na stranama brda, na kojima je drveće prestajalo, ravne i u istinu vodoravne: bile su slične sasma granici plime na žalu s naplovljenim morskim biljem.

Noću smo spavali tik mjesta, gdje se spaja Ponsonby Sound s Beaglovim kanalom. Neka je mala obitelj od urodjenika, koja je živjela u zalivu, bila mirna i bezazlena i brzo se je združila s našim društvom oko sjajne vatre. Bili smo dobro obučeni i nije nam bilo ni pošto pretopio, makar smo sjedjeli tik do vatre; a ipak smo vidjeli, kako je ove gole divljake, ma da su daleko sjedjeli, na naše silno iznenadjenje znoj oblijevao, jer su morali izdržati takovo prženje. Činilo se je međjutim, da su svi veoma zadovoljni i upadali su svi u pjevanje mornara: ali je bio način sasma smiješan, na koji su uvijek bez iznimke malko zakasnili.

Noću se je raširila vijest, a rano je ujutru došla friška četa, koja je pripadala Telenki ili Jemmyevu plemenu. Mnogi su od njih tako brzo trčali, da im je curila krv iz nosa, a usta su im se pjenila od brzine, s kojom su govorili. A svojim su golim tjelesima, koja su bila skroz na skroz crno, bijelo i crveno zaprijana, izgledali kao toliko demona, koji su se međusobno borili. Išli smo tada (praćeni od dvanaest canoa, od kojih je svaki imao četiri ili pet ljudi) dalje niz Ponsonby Sound, prema mjestu, gdje se je nadao siromašni Jemmy, da će naći svoju majku i rođjake. Već je čuo, da je njegov otac mrtav; ali jer je o tom imao »san u svojoj glavi«, to se je činilo, da ga to previše ne dira; opetovano se je tješio s veoma prirodnim razmatranjem: »ja ne pomoći«. Nije mogao saznati bilo koju mu drago pojedinost o smrti svoga oca, jer njegovi rođjaci nijesu htjeli o tom govoriti.

Jemmy je bio sada u dobro poznatom kraju i povede čamce u jedan ljepušni mirni zaton, nazvan Woollya, kojega opkoljuju malena ostrva, od kojih imade svako svoje vlastito urodjeničko ime, kao što

i svaka druga tačka. Ovdje smo našli jednu obitelj od Jemmyeva plemena, ali nijesmo našli njegovih rođjaka; s njom smo se sprijateljili; a u večer su poslali jedan canoa, da obavijeste Jemmyevu majku i braću. Zatim je opkoljivalo nekoliko jutara dobre zemlje, koja se je lagano dizala, koju nije pokrивao (kao što svakuda drugdje) treset ili šuma. Kako je prije spomenuto, nakanio je kapetan Fitz Roy Yorka Minstera i Fuegiu odvesti k njihovom vlastitom plemenu; ali jer su izrazili želju, da ovdje ostanu i jer je mjesto bilo osobito zgodno, odlučio je kapetan Fitz Roy, da iskrca na kopno čitavo društvo zajedno s misionarom Matthewsom. Pet se je dana upotrebilo, da im se sagrade wigwami, iskrcaju njihove stvari, iskopaju dva vrta i posije sjemenje.

Slijedećega su jutra iza našega dolaska (24.) počeli urodjenici dolaziti, a dodjose i mati Jemmyeva i brat. Jemmy je prepoznao jaki glas jednoga od svoje braće već iz velike daljine. Sastanak je bio manje zanimljiv nego li između konja, koji je pušten slobodno na polje i staroga druga, kojemu je opet pridružen. Nije se opažala nikakova privrženost; jednostavno su jedan čas upiljili oči jedan u drugoga, a majka je odmah opet otišla, da pogleda svoj canoa. Međjutim smo čuli od Yorka, da je majka bila neutješiva radi gubitka Jemmya i da ga je svakuda tražila, jer je mislila, da će nas domala ostaniti, pošto smo ga uzeli u čamac. Žene su svratile veliku pozornost na Fuegiu i bile su veoma prijazne s njom. Već smo opazili, da je Jemmy gotovo zaboravio svoj materinji jezik. Ja bih morao misliti, da je jedva bilo koje drugo čovječje biće s tako malenom zalihom riječi kao on, jer je i njegova engleština bila veoma nepotpuna. Čovjek bi se smijao, ali i gotovo sažalio, kad bi ga čuo, kako govori engleski svome divljem bratu, a za tim ga španjolski pita (»no sabe?«), da li ga ne razumije.

Slijedeća su tri dana prošla sasma mirno, u koje su doba upravo vrtovi iskopani i wigwami sagradjeni. Činili smo broj urodjenika na po prilici stotinu i dvadeset. Žene su teško radile, dočim su muškarci čitav dan ljenčarili i nas promatrali. Moljakkali su za sve, što su vidjeli, a krali su, što su mogli. Bili su ushićeni od našega plesanja i pjevanja, a osobito ih je zanimalo, da vide kako se peremo u bližnjem potoku; za sve drugo nijesu mnogo marili, pače ni za naše čamce. Činilo se, da od svih stvari, što ih je York vidio u svojoj odsutnosti, ništa ga više nije začudilo nego li jedan noj u blizini Maldonada: dotrao je bez daha od čuda do g. Bynoa, s kojim je izašao: »Oh! g. Bynoe, ptica, sasma jednaka konju!« Kako god je naša bijela koža iznenadila urodjenike, tako je još više po pripovijedanju g. Lova jednoga crnca, koji je bio kubač na jednom brodu za lov tuljana. Siromaška su ljudi tako prgonili i na nj vikali, da nije više htio ići na kopno. Sve je teklo dalje mirno, tako da su neki od časnika i ja sam činili dugačke šetnje po okolnim gorama i po šumama. 27. iznikoše najednom sve žene i djeca. Bili smo radi toga malo uznemireni, jer niti York niti Jemmy nijesu mogli naći tome uzroka. Jedni su mislili, da su se prestrašili, što smo naše puške prošlu večer čistili i palili; drugi su kazali, da je to posljedica, što se je neki stari divljak smatrao uvrijeden, koji je, kada mu se je reklo, da se drži odalje, hladnokrvno pljunuo u lice straži i za tim jasno pokazao kretanjama, što ih je učinio nad jednim urodjenikom, koji je spavao, da bi on rado našega momka

na komade razrezao i pošlo. Kapetan je Fitz Roy, da izbjegne neprijateljskom sukobu, koji bi bio nesrećan za tolike urođenike, držao pametnim, da prenoćimo u jednom zalivu, koji je bio udaljen nekoliko milja. Matthews je odlučio sa svojom običajnom mirnom jakosti (što je čudnovato kod čovjeka, koji je po izgledu imao malo energije u značaju), da ostane kod urođenika, koji nijesu pokazivali nikakova nemira; i tako smo ih ostavili, da sprovedu svoju prvu strašnu noć.

Kod našega smo povratka u jutru (28.) bili veoma zadovoljni, da smo ih našli sve u miru, a muškarce zabavljene s time, što su sa svojih canoa ribe harpunali. Kapetan je Fitz Roy zaključio, da pošalje barku i jedan od velikih čamaca do broda, a da s drugim čamcima, jedan pod njegovim zapovjedništvom (u kojem mi je dozvolio prijateljski, da ga pratim), a drugi pod g. Hammondom, dalje podje, da snimi zapadne dijelove Beaglova kanala i da se kasnije povrti do naseobine, da je još jednom posjeti. Na naše je iznenađenje bio dan silno vruć, tako da nam je koža izgorila. Kod toga je sjajnoga vremena bio izgled iz sredine Beaglova kanala veoma čudnovat. Gledajući na obje strane nije nikakav predmet prekidao obrise ovoga dugoga kanala, koji su zalazili među brda. Cinjenica je bila dokazana time jasno, da je morski rukav, što je njime plivalo više golemih kitova u raznim pravcima. U jednoj sam zgodi vidio dvije takove nemani, vjerojatno mužjaka i ženku, kako su lagano jedna za drugom plivale u manjoj udaljenosti, nego li se je moći dobaciti od obale, nad kojom su bukova stabla prostirala svoje grane.

Mi smo dalje jedrili, dok nije zamračilo i razapeli smo zatim svoje šatore u jednom mirnom zatonu. Najveći je bio užitak, što smo našli za svoj logor obalu s valuticama, koje su bile suhe i koje su tijelu popuštale. Tresetno je tlo vlažno, stijena je neravna i tvrda; pijesak dospije u meso, ako se na mornarski način kuha i jede; ali umotani u naše gunjeve ležeći na dobrom ležaju od glatkih valutica, sprovedli smo vanredno ugodnu noć.

Stražu sam držao do jednoga sata. Imade u tom prizoru nešto veoma svečana. U nijedno drugo doba ne dolazi svijest tako živo u našu dušu, u kojem li se udaljenom kutu nalazimo. Sve se udružuje, da poveća taj utisak; noćnu tišinu prekida samo teško dihanje mornara pod šatorima i katkada krik koje noćne ptice. Katkada nas pasji lavež, što se čuje u daljini, sjeti, da je to zemlja divijaka.

29. siječnja. — Rano smo ujutru došli do tačke, gdje se Beaglov kanal dijeli u dva rukava. Mi se uvezosmo u sjeverni. Scenerija postaje pače još veličanstvenija nego li je bila prije. Visoke brdine na sjevernoj strani čine granitsku os ili kičmu kraja i džu se smionu do visine od tri do četiri tisuće stopa, s jednim Pikom s preko šest tisuća stopa. Pokriva ih bijeli plašt vječnoga snijega i mnogobrojni slapovi izljevaju vodu kroz šume dolje u uske kanale. Na mnogim se mjestima protežu sjajni ledenjaci od bokova brdina sve do ruba vode. Jedva je moguće nešto ljepšega pomisliti, nego li je poput berilija modrilo ovih ledenjaka, osobito ako ih usporedimo s bjeelinom gornjih sniježnih ploha. Komadi su, što su padali s ledenjaka u vodu, plivali dalje i kanal je imao sa svojim ledenim bregovima jednu milju dugu miniaturnu sliku polarnoga mora. Pošto su bili čamci na kopnu izvučeni za doba našega ručka, divili smo se iz daljine od po milje jednoj osovnoj ledenoj klisuri i želili smo, da bi se strovalilo još više odlo-

maka. Napokon padne jedna masa uz golemi štopot i odmah smo iza toga opazili glatki obris jednoga vala, koji je išao prema nama. Momci su trčali kako su samo brzo mogli k čamcima, jer je bilo očito, da bi se mogli na komade razbiti. Jedan je od mornara upravo pograbio za krmu, kada je dohvatio val čamac, koji se je valjao; bio je dobrano prebačen, ali nije bio ozlijeđen, a i čamci, ma da su bili tri puta podignuti u vis i spuštani, nijesu pretrpili nikakove štete. To je bila za nas vanredna sreća, jer smo bili stotinju milja daleko od broda, a bili bi ostali bez hrane i bez oružja. Prije sam opazio, da je promijenilo svoje mjesto nekoliko velikih kamenitih balvana na obali prije malo vremena, ali prije nego li sam vidio ovaj val, nijesam mogao iznaći uzroka. Jednu je stranu zatona činila žila od tinčeva škrljevca, gornji kraj po prilici četrdeset stopa visoka ledena klisura, a drugu stranu pedeset stopa visoko predbrežje, koje je bilo sagrađeno od golemih zaobljenih krhotina od granita i tinčeva škrljevca, iz kojih je raslo staro drveće. Ovo je predbrežje bilo očito morena, koja se je nakupila u doba, kada je ledenjak imao veće proširenje.

Kada smo dostigli zapadno ušće toga sjevernoga rukava Beaglova kanala, jedrili smo između mnogih nepoznatih pustih ostrva, a vrijeme je bilo silno loše. Nijesmo sastali ni jednoga urođenika. Obala je bila gotovo svakuda tako strma, da smo morali više puta mnogo milja veslati, prije nego li smo našli dosta mjesta, da razapnemo naše šatore; jednu smo noć spavali na velikim okruglim eratičnim balvanima, među kojima je ležala trula morska trava. I kada se je digla plima, morali smo ustati i udaljiti naše gunjeve. Najudaljenija je tačka, do koje smo došli, bio Stewartov otok, udaljenost od po prilici stotinju i pedeset milja od našega broda. Vratili smo se u Beaglov kanal kroz južni rukav i tada smo se vozili bez nezgode do Ponsonby Sounda.

6. veljače. — Dodjosmo u Woolyu: Matthews nam je pripovijedao o tako lošem ponašanju stanovnika Ognjene Zemlje, da je kapetan Fitz Roy odlučio, da ga uzme natrag na »Beagle«. Napokon smo ga ostavili na Novoj Zelandiji, gdje je bio njegov brat misionar. Od vremena je našega odlaska započeo pravilni sistem pljačke. Nепrestance su dolazile nove čete urođenika; York i Jemmy su izgubili mnogo stvari, gotovo sve, što nije sakriveno bilo pod zemljom. Činilo se je, da su svaku stvar urođenici rastrgali i podijelili. Matthews je opisao stražu, koju je morao neprekidno držati, kao vrlo napornu; dan i noć su ga opkoljavali urođenici, koji su gledali, da ga na taj način umore, da su neprestance bučili tik njegove glave. Jednoga je dana došao jedan stari čovjek, kojega je Matthews umolio, da ostavi njegov wigwam, odmah iza toga s velikim kamenom u ruci. Jednoga je drugoga dana došla čitava partija oboružana s kamenjem i s batinama, a neki su od mlađih ljudi i Jemmeyeva braća neprestance vikali. Matthews ih je umirio s darovima. Jedna je druga četa dala mu sa znakovima znati, da ga žele do gola svući i iščupati mu s lica i s tijela sve dlake. Mislim, da smo došli u pravo vrijeme, da mu spasimo život. Jemmeyevi su rođjaci bili tako gizdavi i tako ljudi, da su tudjincima pokazivali svoj plijen i način na koji su ga dobili. Bilo je upravo tužno ostaviti tri naša urođenika kod njihovih divjih zemljaka; ali je bila velika utjeha, što nijesu oni sami imali nikakova straha. York, koji je bio jak i odlučan muž, bio je prilično sigu-

ran, da će dobro proći zajedno sa svojom ženom Fuegiom. Siromašni je Jemmy izgledao nešto neutješljiv i bio bi tada, u što malo sumnjam, srećan, da se vrati s nama. Njegov mu je vlastiti brat ukrao mnogo stvari; i kada je opazio: »kakovo ponašanje to nazvati«, mislio je o svojim zemljacima »svi nevaljali ljudi, no sabe (znati) ništa«, i (ma da ga nijesam prije nikada čuo kleti) »prokleti ludjaci«. Makar su naša tri urođenika samo tri godine među civilizovanim ljudma živjeli, to sam ipak siguran, da bi bili rado zadržali novi način života, ali je to bilo očito nemoguće. Bojim se pače, da je to veoma dvojbena, da li im je bio njihov posjet bilo od kakove mu drago koristi.

U večer smo razapeli jedra, da se vratimo brodu, s Matthewsom, ali ne kroz Beaglov kanal, već uzduž južne obale. Čamci su bili teško natovareni, a more je bilo nemirno, tako da smo imali pogibeljnu vožnju. 7. u večer bili smo na palubi »Beagla« poslije odsuća od dvadeset dana, za koje smo se vrijeme vozili tri stotine milja u otvorenim čamcima. 11. je kapetan Fitz Roy posjetio sam stanovnike Ognjene Zemlje i našao ih je u dobrom stanju, a također su samo još malo stvari izgubili.

Zadnjega je dana veljače u slijedećoj godini (1834.) osidrao »Beagle« u jednom divnom malenom zalivu u istočnom ulazu Beaglova kanala. Kapetan Fitz Roy zaključio, da učini smionu, ali kako se je pokazalo uspješan pokus, da boriža istim putem protiv zapadnih vjetrova, kojim smo udarili u čamcima prema naseobini u Wollyi. Nijesmo vidjeli mnogo urođenika, dok nijesmo došli u blizinu Ponsonby Sounda, gdje nas je slijedilo deset ili dvanaest canoa. Urođenici nijesu nikako razumjeli razlog našega borižanja i umjesto da nas kod svakoga zaokreta opet susretu, naprezali su se uzalud, da nas slijede u našoj slomljenoj crti. Dok smo bili u čamcima, počeo sam pače njihov glas mrziti, tako nas je smetao. Prva i posljednja je riječ bila yammerschooner. Ako smo se prije u bilo koji mu drago maleni tih zaliv uvezli, ogledali smo se okolo na okolo i mislili smo, da ćemo sprovesti mirnu noć. Ali se je odurna riječ yammerschooner oglasila bilo iz kojega tamnoga kuta i za tim je maleni dim, koji se je u vis dizao od naše vatre, kao znak raširio vijest na daleko i široko. Ako smo ostavili jedno mjesto, to smo rekli jedan drugomu, hvala bogu, napokon smo ove jadnike potpunoma ostavili; i tada je još jednom slab glas dopro do naših ušiju iz goleme daljine, a mi smo mogli jasno razabrati: yammerschooner. Ali sada, što više stanovnika Ognjene Zemlje, to veselije; a bio je veselo posao. Obje su se strane smijale, d'vile se i gledale jedne u drugu. Sažalili su nam se, jer su nam davali dobre ribe i rakovice za krpe i t. d. Pograbiše i upotrijebiše slučaj, što su našli takove ljude, koji hoće tako sjajni ures mijenjati za dobru večeru. Bilo je veoma zabavno motriti nesakriven smiješak, uz koji je jedna mlada žena sa licem crno naslikanim svezala sa sitinom oko glave više komadića skerletnoga sukna. Njezin je čovjek, koji je imao u ovoj zemlji sasvim općenit privilegij, da posjeduje dvije žene, bio očito ljubomoran na svu tu pažnju, što se je posvećivala njegovoj mladoj ženi, za što ju je otpravio poslije savjetovanja sa svojom nagom ljepoticom.

Nek' su od urođenika pokazali očito, da imadu pravi pojam o zamjeni. Dao sam jednom čovjeku veliki čavao (vanredno vrijedan dar), a da nijesam pokazao nikakova znaka, da očekujem kakovo uzdarje. Odmah je izabrao dvije ribe i pružio ih na vršku svoga koplja. Ako je bio koji dar određen za neki canoe, i on je pao u blizin' kojega drugoga, to su ga dali bez izuzetka pravomu posjedniku. Dječak iz Ognjene Zemlje, kojega je imao g. Low na brodu, pokazao je time, što se je silno ražestio, da je sasvim dobro razumio predbacivanje, jer su ga nazvali lašcem, što je u istinu i bio. Ovoga nas je puta, kao i u svim prijašnjim zgodama, veoma iznenadilo, što su veoma malo ili sasvim ništa marili za mnoge stvari, kojih bi upotrebljavanje ipak moralo bit' njima poznato. Jednostavne su stvari, — kao što je ljepota skerletnoga sukna, ili modri biseri, odsutnost žena, naša briga, da se peremo, — pobudile kod njih više udivljenja, nego li koji mu drago veličanstveni ili zamršeni predmet, kao što je naš brod. Bouganville je s pravom obzirom na ove ljude opazio, da postupaju »s remek djelima ljudske industrije kao što i sa zakonima prirode i njezinim pojavama«.

8. smo ožujka osidrali ladju u zatenu kod Woollye, ali nijesmo tamo vidjeli ni jedne duše. To nas je uznemirilo, jer su nam urođenici u Ponsonby Soundu dali razumjeti znakovima, da je bilo bojeva, a kasnije smo čuli, da su dolje došli strašni Oens ljudi. Duskora smo vidjeli, kako nam se približavao maleni čamac s malenom zastavom, u kom je jedan od ljudi prao boju sa svoga lica. Taj je čovjek bio siromašni Jemmy — sada mršavi, kukavni divljak s dugačkim neuredjenim vlasima i gol izuzev komadića pokrivača, što ga je privezao oko svojih bokova. Nijesmo ga prepoznali, dok nije bio tik nas, jer se je sramio sama sebe i okrenuo je ladji leđa. Ostavili smo ga tusta, obla, čista i dobro obučena; nikada nijesam vidio tako potpune i žalosne promjene. Medjutim čim se je obukao i čim je minulo prvo uzbuđenje, popr'mile su stvari sasvim dobro lice. Objedovao je zajedno s kapitanom Fitzom Royem i jeo je objed tako uredno kao i prije. Pripovijedao nam je, da ima »previše« (mislio je dosta) za jelo, da ne zebe, da su njegovi rođjaci veoma dobri ljudi, i da se ne želi vratiti u Englesku: u večer smo upoznali uzrok ove velike promjene u Jemmyevim čuvstvima, kada je došla njegova mlada, ljepušna žena. Sa svojim je običajnim dobrim mišljenjem donio dva divna vi-drina krzna za dvojicu svojih najboljih prijatelja i nekoliko siljaka od koplja i strijelica, što ih je vlastitom rukom izradio za kapetana. Rekao je, da je načinio za sebe jedan canoe i dičio se je, da može malo govoriti svoj materinski jezik! Ali je vanredno čudnovata činjenica, što je, čini se, naučio čitavo svoje pleme nešto Engleski: jedan je stari čovjek javio sasvim svojevolumno »Jemmy Button's wife« (ženu Jemmya Buttona). Jemmy je izgubio svu svoju svojinu. Pripovijedao nam je, da je York Minster sagradio veliki canoe, i da je sa svojom ženom Fuegiom prije više mjeseci otišao u svoju domovinu, ali da se je oprostiio sa činom skrajne prostote; da je Jemmya i njezinu majku nagovorio, da podju s njime, i da ih je tada na putu noću ostavio i sve im ukrao, što je njima pripadalo.

Jemmy nas je ostavio, da na kopnu spava, ujutru se je vratio i ostao na palubi, dok nije brod otišao, što je njegovu ženu silno prestrašilo, koja je neprestance plakala, dok nije on došao u svoj canoe.

Vratio se je bogato natovaren s dragocjenim stvarima. Svatko je na brodu od srca žalio, da mu reče za zadnji put s bogom. Ne dvojim sada, da će biti tako srećan, a moguće još srećniji, negoli da nije nikada svoju domovinu ostavio. Svatko se mora iskreno nadati, da bi se plemenita nada kapetana Fitz Royja ispunila, da vidi nagradjene mnoge darežljive žrtve, što ih je ovim urodjenicima prinio, na taj način, da kojega mu drago brodolomca mornara zaštite potomci Jemmya Butona i njegovo pleme! Kada je Jemmy stigao na kopno, zapalio je krijes, dim se je dizao i kazao nam posljednji i dugi s bogom, kada je već ladja bila na putu na otvoreno more.

Kapetan je Sullivan, koji je bio od svoga putovanja na »Beaglu« namješten kod snimanja Falklandskih otoka, čuo od jednoga lovca na tuljane (1842. ?) da je bio ovaj, kada se je nalazio u zapadnom dijelu Magellanskoga tjesnaca, veoma iznenađen, kada je došla jedna domaća žena, koja je znala nešto Engleski govoriti. Bez sumnje je to bila Fuegia Basket. Zivjela je više dana na brodu.

Potpuna jednakost medju pojedincima, koji sačinjavaju plemena stanovnika Ognjene Zemlje, mora zadržavati na dugo vremena njihovu civilizaciju. Isto tako kako vidimo, da se one životinje, koje sili njihov nagon, da žive u društvu i da se pokoravaju jednom poglavici, mogu najviše oplemeniti, tako je isto i s ljudskim rasama. Smatrali mi sada to za uzrok ili za posljedicu, civilizovaniji imaju uvijek najumjetnije vlade. Tako su n. pr. stanovnici Otahetitija, kojima su vladali kraljevi s nasljedstvom, kada su ih najprije otkrili, došli do mnogo višega stepena, nego li druga jedna grana istoga naroda, naime Novozelanzijci, koji su bili, ma da su imali prednost, što su bili prisiljeni, da posvete pažnju poljodjelstvu, republikanci u potpunom smislu riječi. Dok se na Ognjenoj Zemlji ne digne bio koji mu drago poglavica, koji ima dovoljno snage, da ušćuva bilo koju mu drago stečenu prednost, kao što su n. pr. pitome životinje, čini se da bi bilo jedva moguće, da bi se moglo poboljšati političko stanje zemlje. Sada pače komad sukna, što ga jedan dobije, trgaju na komade i dijelo i nijedan pojedinac ne postaje bogatiji negoli je drugi. S jedne je strane teško uvidjeti, kako može opstati poglavica, dok ima svojine bilo koje mu drago vrste, s kojom može pokazati svoju nadmoć i povećati svoju snagu.

Mislim, da u ovom skrajnjem dijelu Južne Amerike opstoji čovjek na nižem stanju oplemenjivanja, negoli u bilo kojem drugom dijelu svijeta. Otočani su iz južnoga mora obih rasa, koje nastavaju Tihim Oceanom, ako ih usporedimo, civilizovani. Eskimo uživa u svojoj podzemnoj kolibi neke životne udobnosti i pokazuje u svom canou, ako je potpunoma opremljen, mnogo spretnosti. Neke su plemena u južnoj Africi, koja pužaju za korijenjem i žive na divljim i suhim ravnicama, svakako dovoljno jadna. Australac dolazi jednostavnošću vještina, koje upotrebljuje u životu, najbliže stanovniku Ognjene Zemlje i međutim se on može podičiti svojim bumerangom, svojim kopljem, svojim načinom kako se penje na drveće, kako nalazi životinje i kako lovi. Ma da ga Australac možda u takovim vještinama natkrijuje, to ipak iz toga ne slijedi ništa, da stoji također više u duševnim sposobnostima: po onom što sam vidio kod stanovnika Ognjene Zemlje, dok su bili na na brodu, što sam čitao o Australcima, mislio bih, da je istina upravo protivno.

JEDANAESTO POGLAVLJE.

Magellanov tjesnac.

Klima južnih obala.

Koncem smo svibnja 1834. ušli drugi put u istočno ušće Magellanovoga tjesnaca. U tom je dijelu tjesnaca zemlja s obje strane od vodoravnih ravnica kao i Patagonija. Cap Negro, malo dalje od drugoga mjesta, gdje je tjesnac najuži, može se smatrati kao ona tačka, gdje kraj poprima izraziti značaj Ognjene Zemlje.

Na istočnoj obali, južno od tjesnaca, spaja prekidana scenografija poput parka na jednoličan način obje zemlje, koje su gotovo u svakom svom obilježju kraja međusobno različite. U istinu nas iznenađuje, da nalazimo na prostoru od dvadeset milja takovu premjenu kraja. Ako uzmemo veću udaljenost, n. pr. između Port Famina i Gregoryjeva zaliva, što je po prilici šezdeset milja, to je razlika još čudnovatija. Na prvom mjestu imademo zaobljena gorska bila, pokrivena s neprohodnim šumama, koje poplavljuju beskrajne kišne oluje, što slijede jedne za drugima, dočim je razapeto kod Cap Gregoryja čisto i jasno modro nebo nad suhim i neplodnim ravnica. Zračne su struje dođuše nagle, burne i nijesu zatvorene od kakvih medja, koje bi se dale dokazati, ipak se čini, da imaju, kao rijeka u svom koritu, pravilan odredjen tijek.

Za našega smo prijašnjega posjeta (u siječnju) sastali na Cap Gregoryu glasovite, tako zvane divovske Patagonijce, koji su nas srdačno primili. Njihova veličina izgleda radi njihove velike kabanice od guanaca, radi duge valovite kose i radi čitave njihove pojave znatnija, nego li je u istinu: srednja je njihova veličina po prilici šest stopa, neki su muškarci manji, a samo ih je malo većih; i ženske su visoke; ako uzmemo sve zajedno, to su sigurno najveća rasa, što smo je igdje vidjeli. Svojim su licem napadno slični Indijancima, koji žive dalje na sever, a koje sam vidio kod Rosasa; ali je njihova pojava divlja i strašnja; lice su imali naličeno sa crvenom i sa crnom bojom, a jedan muškarac kao stanovnik Ognjene Zemlje bijelem bojom kolutičavo i pjegavo. Kapetan im Fitz Roy ponudi, da će uzeti trojicu od njih na brod i čini se, da su svi odlučili, da pripadaju toj trojici. Dugo je trajalo, dok smo mogli našim čamcem krenuti; napokon smo došli s naša tri diva na brod, koji su s kapetanom objedovali i ponašali se sasna kao naobraženi ljudi, upotrebljavajući nož, vilicu i žlicu sasna u redu; u ničem nijesu toliko uživali kao u šećeru. Ovo je pleme bilo toliko puta

u doticaju s lovcima na tuljane i na kitove, da većina ljudi mogu govoriti malo Engleski i Španjolski; oni su napola civilizovani i razmjerno demoralizovani.

Slijedećega je jutra pošlo veliko društvo na kopno, da mijenja krzna i nojeva pera; za puške nijesu marili, ali su bili veoma pohlepni za duhanom, više nego li za sjekirama i orudjem. Čitavo se je stanovništvo tolda, muškarci, ženske i djeca, poredalo na jednom malenom humku. Bio je zabavni prizor, a bilo je nemoguće, da ne bismo voljeli tako zvane divove; bili su tako dobroćudni i prosti od nepovjerenja; molili su nas, da opet dodjemo. Čini se, da žele, da bi Evropejci među njima živjeli; i stara je Marija, žena od važnosti u svom plemenu, molila g. Lova, da ostavi kod njih bilo kojega od svojih mornara. Oni sprovode najveći dio godine ovdje; ali ljeti love na podnožju Cordillere; katkada pače putuju sve do Rio Negra, 750 milja na sjever. Svi su dobro snabdjeveni s konjima; po pripovijedanju g. Lova ima svaki momak šest ili sedam, a sve ženske pače i djeca svoje vlastite konje. U vrijeme su Sarmienta (1580.) imali ovi Indijanci lukove i strijelice, koje su već dugo izvan upotrebljavanja; već su tada imali nekoliko konja. To je veoma čudnovata činjenica, koja pokazuje vanredno brzo umnažanje konja u Južnoj Americi. Konj je došao najprije 1537. u Buenos Ayresu na kopno, i jerbo je naseobina bila neko vrijeme napuštena, podvijaše konji; godine 1580., samo četrdeset i tri godine kasnije, nalazimo ih spomenute već na Magellanovom tjesnacu! G. Low mi javlja, da se je jedno susjedno pleme Indijansko, koje je do sada živjelo pješice, pretvorilo u okonjeno pleme; pleme im na Gregoryevu zalivu daje svoje istrošene konje i šilja im u zimi par svojih najspretnijih ljudi, da love za njih.

1. lipnja. — Osidrali smo se u lijepom zatonu od Port Famina. Bilo je sada početak zime i nikada nijesam imao neudobnijega izgleda; samo se je moglo nejasno vidjeti mračne šume, koje su izgledale pje-gave od snijega, kroz sparan zrak, koji je bio pun sitne kiše. Medjutim smo bili tako srećni, da smo imali dva lijepa dana. Jednoga je od njih pružao Mount Sarmiento, udaljeno, 6.800 stopa visoko brdo, veličanstven prizor. Često me je u scenaciji Ognjene Zemlje iznenadilo prividno neznatno dizanje u istinu visokih brda. Mislim da je to učinak uzroka, koji se ne daje na prvi pogled, naime da se s jednim pogledom pregleda čitava masa od vrhunca sve do površine vode. Sjećam se, da sam vidio neko brdo najprije s Beaglova kanala, gdje se je mogao pregledati čitav obronak od vrhunca do podnožja; za tim sam ga vidio s Ponsonby Souda preko više gorskih sljemena, što su ležala jedna iza drugih; i čudnovato je bilo motriti, kako je u posljednjem slučaju brdo dobilo na visini, čim je novo bilo dalo dalnje sredstvo, da se udaljenost ocijeni.

Prije nego smo stigli u Port Famine, vidjeli smo, kako dva čovjeka bježe duž obale i zazivlju brod. Poslali smo čamac po njih. Pokazalo se je, da su to bila dva mornara, koji su pobjegli s jednoga broda za lov tuljana i pobjegli k Patagonijcima. Ovi su ih Indijanci primili sa svojom običajnom nesebičnom gostoljubivošću. Slučajno su se od njih odijelili i bili su sada na putu u Port Famine u nadi, da će ovdje naći bilo koji brod. Mogu s pravom reći, da su to bile nevrjedne skitnice, ali nijesam nikada vidio jadnijih. Više su dana živjeli samo od školjki i od jagoda a njihovo je poderano odijelo bilo izgorjelo, jer

su spavali preblizu vatri. Bili su dan i noć izvrgnuti posljednjim neprekidnim olujama s kišom, solikom i snijegom, ali su se čutili sasna dobro.

Za našega su boravka u Port Faminu došli stanovnici Ognjene Zemlje dva puta i uznemirivali nas. Jerbo smo imali na obali mnogo sprava, stvari i momčadi, to smo držali nužnim, da ih poplašimo. Prvoga smo puta opalili dva velika topa, kada su bili daleko. Bio je veoma smiješan pogled, motriti ih na dalekozor; kolikogod je puta hitac udario o površinu vode, bacali su ponosno izazivajući kamenje u vis prema brodu, ma da su bili daleko podrug milje! Jedan je čamac bio poslan, da opali nekoliko puta puške daleko od njih. Urodjenici su se sakrili iza drveća, i na svaki su puščani hitac bacali svoje strijelice; one su medjutim padale daleko od čamca u vodu, i časnik je na njih pokazivao i smijao se. To je razbijesnilo urodjenike i u uzaludnom su bjesnilu tresli sa svojim kabanicama. Kada su napokon vidjeli, kako tucta lete i pogadjaju drveta, pobjegoše, i pustiše nas u miru. Za prijašnjega su putovanja bili ovdje urodjenici veoma dosadni, i da ih se zaplašiti, bila je noću raketa ispuštena nad njihove wigwame; to je učinilo veoma dobru službu; jedan mi je od časnika pripovijedao, da je bio kontrast izmedju buke, što su je najprije podigli i laveža pasa, kao i dubokoga mira, koji je poslije jedne ili dvije minute nastupio, upravo smiješan.

Kada je ovdje bio »Beagle« u veljači, krenuo sam jednoga jutra oko četiri sata, da se popnem na Mount Tarn, koji je 2.600 stopa visok, a u najbližjem je okružju najviša tačka. Išli smo u čamcu do podnožja brda (nesrećom ne na najbolje mjesto) i za tim smo se počeli uspinjati. Suma počima na medji plime, i kroz prva sam dva sata napustio nadu, da ću se dočepati vrhunca. Suma je bila tako gusta, da je neprestance trebalo da gledam kompas, jer je svaki znak bio potpunoma isključen, ma da smo se nalazili u gorovitoj zemlji. U dubokim je uvalama nadilazila mrtvačka scenerija najpustije tišine svaki opis; vani je duhala jaka bura, ali u ovim gudurama nije micao pače ni dašak vjetra lišće najvišega drveća. Sve je bilo tako mračno, hladno i vlažno, da nijesu mogle uspijevati pače niti gljive, niti mahovine niti paprat. U dolovima je bilo jedva moguće puzati, tako su ih potpunoma zagradjivala velika trula debla, koja su bila na sve strane pavaljena. Ako smo išli preko ovih prirodnih mostova, to smo bili često zadržani time, što smo propadali do koljena u gnjilo drvo; ako smo drugi put pokušali, da se naslonimo na trulo drvo, to smo se prestrašili, jer smo našli masu raspale tvari, koja je bila pripravna, da se svali od najmanjega dodira. Napokon smo se našli izmedju zakrčjiloga drveća i dosegli doskora plješivo bilo, koje nas je dovelo do vrhunca. Ovdje smo imali izgled, koji je značajan za Ognjenu Zemlju; nepravilni gorski lanci, pjevavi od snježnih kupova, duboke žučkasto-zelene doline i morski rukavi, koji presijecaju zemlju u raznim smjerovima. Jaki je vjetar probijao do kosti a atmosfera je bila malo zaparena, tako da nijesmo ostali dugo na vrhuncu. Silaženje nije bilo sasna tako mučno kao uspinjanje, jer je težina tijela prokrčila put, a sve je omicanje i padanje bilo u željenom smjeru.

Već sam spomenuo tamni i mrki značaj vazda zelenih šuma, u kojima rastu samo dvije ili tri vrste. Iznad šume nalaze se samo patuljaste alpine biljke, koje rastu iz treseta i pomažu ga stvarati; ove su biljke veoma zanimljive radi bliske srodnosti s vrstama, koje rastu na Evropskim gorama, od kojih su ipak tako mnogo tisuća milja udaljene. Najviše prija rasteju drveća središnji dijel Ognjene Zemlje, gdje dolazi glineni škrljavec; na vanjskoj obali ne pušta siromašno granitsko tlo niti položaj izvržen jakim vjetrovima, da dostigne znatnu visinu. U blizini sam Port Famina vidio više velikih drveta nego li igdje drugdje; mjerio sam drvo *Drimys Winteri* (iz porodice *Magnoliaceja*), koje je imalo u opsegu četiri stope i šest polaca, a više je velikih bukava imalo trinaest stopa. I kapetan King spominje jednu bukvu, koja je mjerila trinaest stopa iznad korijena, sedam stopa u promjeru.

Jedan biljni proizvod zaslužuje još, da se spomene, jer je od važnosti kao hrana za stanovnike Ognjene Zemlje. To je okrugla, jasno žuta gljiva, što raste u sličnoj množini na bukovim deblima. Mlada je elastična i nabrekla; ali kada sazori, to se skvrči, postaje žilavija, a čitavu joj površinu pokrivaju duboke jamice kao stanice u pčelinjem saću. Gljiva pripada novom i čudnovatom rodu; drugu sam vrstu našao na jednoj drugoj vrsti bukve u Chili, a dr. Hooker mi javlja, da je na jednoj trećoj vrsti bukve nadjena u Van Diemenovoj Zemlji treća vrsta. (J. M. Berkeley je ovu gljivu po mojim primjercima i bijeskama opisao u *Linnean Transactions*, Vol. XIX, p. 37. pod imenom *Cyttaria Darwinii*, Chilska je vrsta C. Berteri. Rod je u srodstvu s našim smrčcima [*Morchella*]). Kako je čudnovato to srodstvo između parasitskih gljiva i drveća, na kom rastu, na daleko udaljenim dijelovima svijeta. U Ognjenoj Zemlji sabiru žene i djeca u velikoj množini i jedu nekuhanu ovu gljivu. Imade sluzav, neznatno sladak ukus, i malo zaudara po gljivi. Izuzev nešta malo bobulja, u glavnom od jedne pahuljaste vrste planike (*Arbutus*), ne jedu urodjenici nikakove druge biljne hrane do ove gljive. Na Novoj Zelandiji se je jela velika množina korijenja od bujadi, prije nego je krumpir uveden; današnjega je dana, kako mislim, Ognjena Zemlja jedini kraj na zemlji, gdje je glavna hrana jedna biljka tajnocvjetka.

Zoologija je Ognjene Zemlje veoma siromašna, kako se je već moglo očekivati po njezinom podneblju i po njezinoj vegetaciji. Od sisavaca se nalazi ovdje, izuzev kitova i tuljana, jedna vrsta netopira, jedna vrsta miševa (*Reithrodon chinchilloides*), dva prava miša, dvije lisice (*Canis magellanicus* i *C. Azarae*), jedna morska vidra, guanaco i jedna vrsta jelena. Većina ovih životinja stanuje samo na suhim istočnim dijelovima zemlje, a jelena nijesu još nikada vidjeli južno od Magellanova tjesnaca. Ako promatramo općeno podudaranje klisura od mekanoga pješčenjaka, llovače i prudja na obim suprotnim stranama tjesnaca i na više otoka, koji među njima leže, to ćemo veoma lako naginjati nazoru, da je zemlja bila nekada spojena i time dopustila takovim nježnim i slabim životinjama kao što su tukutuko i *Reithrodon*, da se prijeko presele. Samo podudaranje klisura ne dokazuje ni s daleka bilo ikaki spoj, jer se ovakve klisure stvaraju presijecanjem nagnutih taložina, koje su se nakupile u blizini tadašnjih obala prije dizanja kopna. Međutim se

čudnovato podudara, da posjeduje od oba velika otoka, koji su Beaglovim kanalom odrezani od ostale Ognjene Zemlje, jedne klisure, koje su od mase, koju možemo nazvati sasna dobro uslojenom, i koje stoje nasuprot sličnih na drugoj strani kanala, — dočim drugi obrubljuje isključivo staro kristalinsko kamenje; na prvom, koji se zove Navarin otok, dolaze kao što lisice tako i guanaco; ali se na posljednjem, Hoste otoku, ma da je drugomu u svakom pogledu sličan i odijeljen kanalom, koji je samo malo više nego li po milje širok, po tvrdnji Jemmya Buttona ne nalazi ni jedan od obje životinje.

Mračne šume nastava samo malo ptica, katkada se čuje tužni glas jedne tiranske muholovke s bijelom kukmom (*Myiobius albiceps*), koja se zadržava sakrivena u blizini vrhova najvišega drveća, još rjedje glasan čudnovat krik neke crne žune sa skerletnom kukmom na glavi. Jedan maleni, mrko obojeni palčić (*Scytalopus magellanicus*) skakuće vrebajući medju zapletenom masom svađenih i trulih stabala. Ali je najčešća ptica na kopnu puzavac (*Oxyurus Tupinieri*). Načl ga je svakuda po bukovim šumama, visoko gore i nisko dolje, u najmračnijim, vlažnim i najnepristupačnijim gudurama. Bez sumnje izgleda ta malena ptica mnogo brojnija, nego li što je u istinu, radi svoje navade, da prati svaku osobu s privednom značiželjom, koja stupi u te šutljive šume i pri tom oštro cvrkuće i leti malo stopa ispred lica provalnika od drveta do drveta. Ne voli nipošto skromno sakrivanje običnoga puzavca (*Certhia familiaris*), a također ne trči gore po stablima, kao što to čini ova ptica; ali skakuće marljivo na način voljica naokolo i traži kukce na svakoj grančici i u šušnju. U otvorenijim dijelovima zemlje dolaze još dvije ili tri vrste zeba, jedan drozd, jedan brljak (ili *Icterus*), dvije vrste *Opetiorhynchusa* i više sokolova i sova.

Veoma je čudnovato obilježje faune ove zemlje, kao što i Falklandskih otoka, odsutnost svih vrsta iz čitavoga reda gmazova. Ne temeljin ovaj navod samo na svojim vlastitim opažanjima; jer sam ga čuo od španjolskih stanovnika posljednjega otoka, a od Jemmya Buttona obzirom na Ognjenu Zemlju. Na obalama sam rijeke Santa Cruz, na 50° J. š., vidio jednu žabu; i moguće je ili vjerojatno, da ove životinje dolaze kao što i gušterice južno do Magellanova tjesnaca, gdje zemlja zadržaje obilježje Patagonije; ali ne dolazi niti jedna u hladnom i vlažnom kraju Ognjene Zemlje. Da ne će podneblje prijeti nekim oblicima redova, koji ovamo spadaju, kao što su n. pr. gušterice, moglo se je usprijeđ vidjeti; ali obzirom na žabe ne leži to samo tako na dlanu.

Kornjaši dolaze u veoma neznatnom broju; nijesam se mogao dugo vremena odlučiti vjerovati, da bi mogla biti tako neproduktivna zemlja tako velika kao što je Škotska, koju sasna bilje pokriva, a pruža prerazna mjesta za obitavanje. Ono malo, što sam ih našao, bile su alpine vrste, što žive pod kamenjem (*Harpalidae* i *Heteromera*). Biljožderne zlatice (*Chrysomelidae*), koje su za trope tako eminentno značajne, manjkaju ovdje gotovo potpunoma; vidio sam samo veoma malo muha, leptira ili pčela, a nijednoga šturka ili pravokrilaca (*Orthoptera*). U mlakama sam našao samo male vodenih kornjaša i niti jednoga slatkovodnoga mekušca: izgleda na prvi pogled, da je *Succinea* iznimka, ali je ovdje moramo sma-

trati kopnenim pužem, jer živi daleko od vode na vlažnom zelenju. Kopneni su se puževi nalazili samo na istim alpinskim nalazištima, gdje i kornjaši. Već sam upozorio na razliku u podneblju kao što i u općem izgledu Ognjene Zemlje od onoga od Patagonije; razlika se pokazuje veoma jasno i u entomologiji. Mislim, da nemaju jedne vrste, koja bi im bila zajednička; sigurno je općenito obilježje svijeta kukaca veoma različito.

Obratimo li se od kopna k moru, to ćemo naći ovo isto tako bogato napučeno sa živim bićima, kao što je prvo siromašno na njima. U ovim dijelovima svijeta nosi kamenita i djelomice zaklonjena obala na određenom prostoru veći broj individua, negoli bilo koje drugo mjesto. Jedan je morski proizvod radi svoje velike važnosti vrijedan posebnoga opisa. To je haluga kelp ili *Macrocystis pyrifera*. (Vidi sliku na početku ovoga poglavlja). Ova biljka raste na svakoj stijeni od granice osjeka sve do velike dubine, kao što na vanjskoj obali tako i unutar kanala. Njezino je geografsko rasprostranjenje za čudo prostrano; kelp se nalazi od najskrajnijih južnih otoka u blizini Cap Horna na istočnoj obali (po podacima g. Stokesa) prema sjeveru sve do 43° j. š.; ali se prostire na zapadnoj obali, kako mi javlja dr. Hooker, sve do Rio San Franciscu u Kaliforniji i pače moguće sve do Kamčatke. Stoga ima sasvim golemo rasprostranjenje u geografskoj širini; njezino rasprostranjenje u geografskoj dužini iznosi ne manje nego 140°, jer ju je Cook, koji je vrstu morao dobro poznavati, našao na Kerguelenovoj Zemlji. Mislim, da se za putovanja »Adventure« i »Beagle« nije našla ni jedna stijena, koja je blizu površini morskoj, koja ne bi bila označena ovom plivačkom halugom kao plutačom. Jasna je izvršna usluga, što je ona time čini brodovima na ovom burnom okružju; također je sigurno mnoge očuvala od brodoloma. Ne poznajem ništa, što bi tako jako iznenadilo, kao gledati, kako ova biljka raste i uspijeva u golemoj morskoj struji zapadnoga oceana, kojoj ne može odoliti nikakova stijena, bila kako mu drago tvrda. Stabljika je obla, sluzava i glatka i njezin promjer doseže rijetko jedan palac. Malo je njih zajedno dovoljno, da drže težinu velikih kamena, koji tu leže slobodno, a na kojima u kanalima su učvršćene; pa ipak su neki od tih kamena tako teški, da ih je jedan čovjek, ako su bili na površinu izvučeni, jedva dignuo u čamac. Kapetan Cook kaže u svom drugom putovanju, da se kod Kerguelenovih otoka ova biljka uzdiže iz dubine, koja iznosi više nego dvadeset i četiri niti; »i jer ne raste okomito prema gore, već čini s dnom veoma oštar kut a k tome se širi mnogo niti daleko po morskoj površini, to imam svakako pravo, da cijenim duljinu, do koje izraste, na šezdeset niti i više«. Mislim, da stabljika bilo koje mu drago druge biljke ne dostigne tako znamenitu duljinu, tristo i šezdeset stopa, kako to kapetan Cook navodi. Povrh je toga našao kapetan Fitz Roy, da je rasla iz još veće dubine, naime iz četrdeset i pet niti. Ovi slogovi s morskim biljem, dapače ako i nijesu veoma široki, čine izvršne plivačke sprave, koje lome valove. Sasvim je čudnovato motriti, u kojoj izloženoj luci, kako brzo postaju valovi iz otvorenoga oceana, ako prodju kroz ove slojeve od stabljike, niži i kako prelaze u glatku vodu.

Čudnovat je broj živih bića svih razreda, čiji je opstanak sasvim ovisan o kelpu. Mogli bismo napuniti debeat svezak s opisom stanovnika ovih slogova od morskoga bilja. Gotovo svi listovi imaju, izuzev onih, što plivaju na površini, tako debelu koru od životinja sličnih koraljima,

da su bijeli. Nalazimo sasvim odabrano nježne tvorine, od kojih neke nastavaju polipi slični sveživu (*Hydra*), a druge više organizovane vrste, također i lijepe sastavljene ascidije. Također pristanaju uz lišće različiti puževi, slični patellama, vrste *Trochus*, goli puževi i neke školjke. Bezbrojni korepnjaci stanuju na svakom bilježnom dijelu. Ako tresemo veliko zapleteno korijenje, to će poispadati u velikoj raznolikosti gomila malenih ribica, školjki, glavonožaca, rakovica svih vrsta, morskih ježeva morskih zvijezda, divnih trpova (*Holothuriae*), planarija i crva poput nereida, koji pužaju. Koliko god sam puta primio kelpovu granu, našao sam uvijek životinja nove i čudnovate gradje. U Chilou, gdje kelp ne uspijeva baš dobro, manjkaju mnogobrojne školjke, koralji i korepnjaci; ali ostaju još neke flustracije i neke sastavljene ascidije; ali ove pripadaju drugim vrstama, nego li one s Ognjene Zemlje: iz toga vidimo, da ima haluga veće rasprostranjenje nego li životinje, koje običavaju živjeti na njoj. Ja mogu ove velike podmorske šume južne hemisfere usporediti samo s kopnenim šumama u tropima. A ipak ne mislim, da bi, ako bi bila bilo u kojoj zemlji uništena šuma, samo približno toliko životinjskih vrsta propalo, kao ovdje s uništenjem kelpa. Među listovima ove biljke žive mnogobrojne vrste riba, koje nebi našle nigdje drugdje niti hrane niti zaklona; s njihovim bi uništenjem propali i mnogi morovrani i druge ptice, koje žive od riba, vidre, tuljani i dupini; a napokon bi morao i divljak na Ognjenoj Zemlji, kukavni gospodar ove kukavne zemlje, svoje kanbalske ručke podvostručiti, brojem se smanjiti i moguće prestati živjeti.

8. lipnja. — Digli smo sidro rano ujutru i ostavili Port Famine. Kapetan je Fitz Roy zaključio, da će ostaviti Magellanov tjesnac kroz Magdalenen kanal, kojega su nedavno otkrili. Naš je put bio upravo prema jugu, uzduž onog mračnoga puta, što smo ga prije spomenuli, i koji kao da vodi u neki drugi, gorji svijet. Vjetar je bio nama u prilog, ali je atmosfera bila veoma mutna i gusta, tako da smo mnogo izgubili od veoma znamenite scenerije. Tamni su rastrgani oblaci bili tjerani sa silnom brzinom preko gora, s njihovih vrhova sve do njihova podnožja. Pojedini su pogledi, što smo ih uhvatili kroz mračnu masu, bili veoma zanimljivi; vidjelo se je u različitoj udaljenosti i visini raskidane vrhunce, sniježne čunjeve, modre ledenjake, jake obrise, što su se izdizali nad zaprljanim nebom. Usred takove smo scenerije osidrali kod Cap Turna, tik Mount Sarmienta, kojega su zastirali oblaci. Na podnožju je visokih i gotovo okomitih stijena našega malenoga zaliva ležao jedan napušteni wigwam, i on nas je jedini sjećao na to, da nekada dolazi čovjek u ove puste i ostavljene krajeve. Ali teško bi bilo pomisliti prizor, u kom bi on imao manje vrijednosti i manje autoriteta. Neživa su djela prirode, — stijene, led, snijeg, vjetar i voda, sve međusobno u borbi, a ipak ujedinjeno protiv čovjeka. — vladala ovdje potpunim gospodstvom.

9. lipnja. — Ujutru smo se ushitili, kada smo vidjeli, kako se je zastor od magle malo po malo podigao s Mount Sarmienta i pokazao ga našem pogledu. Ovo brdo, koje je jedno od najviših na Ognjenoj Zemlji, ima visinu od 6.800 stopa. Njegovo podnožje pokriva gotovo sve do osmine njegove visine mračna šuma, a nad njom se prostire veliko sniježno polje sve do vrhunca. Ove goleme sniježne mase, koje se nikada ne tale i koje kako se čini, da su za to određene, da ostanu

tako dugo, dok će biti svijeta i vijeka, pružaju sjajan i uzvišen prizor. Obrisi su brda bili divno jasni i određeni. Radi množine svijetla, koje se je odbijalo od bijele i sjajne površine, nije bilo nikakove sjene ma ni na jednom dijelu; a mogle su se razlikovati samo one crte, koje su ga omeđivale od neba. Stoga je čitava masa stajala kao naj-smjeliji relief. Više se je ledenjaka spuštalo u savijenom toku od gornje velike sniježne poljane sve do morske obale; mogli bi ih usporediti s velikim smrznutim Niagarinim slapovima, a moguće da su i ovi vodopadi od modroga leda upravo tako lijepi, kao i oni od vode, koja se giblje. Uveče smo stigli u zapadni dijel kanalov; ali je voda bila tako duboka, da se nije moglo naći nikakovo mjesto za osidranje. Stoga smo bili prisiljeni, da plovimo u ovom tijesnom morskome rukavu u mračnoj poput smole noći od četrnaest sati izmjenice prema kopnu i prema moru.

10. lipnja. — Ujutru smo tražili, da dodjemo ma bilo na ikoji način na otvorenu vodu Tihoga Oceana. Zapadna je obala većinom od niskih, zaobljenih, potpunoma plješivih brežuljaka od granita i od zelenoga kamena. Sir je J. Narborough nazvao jedan njezin dio South Desolation, jer je kraj tako pust i ostavljen; a imao je sasna pravo. Izvan glavnih otoka leže bezbrojne raštrkane klisure, na kojima bijesne neprekidno dugački valovi otvorenoga oceana. Mi smo se izvezli na polje između istočnih i zapadnih furija; malo prema sjeveru leži tako mnogo školjeva, da su nazvali more mliječnim putem. Jedan je jedini pogled na takovu obalu dovoljan, da čovjek s kopna sanja čitavu sedmicu o brodolomima, pogibli i smrti; i s ovim smo pogledom kazali Ognjenoj Zemlji za uvijek s bogom.

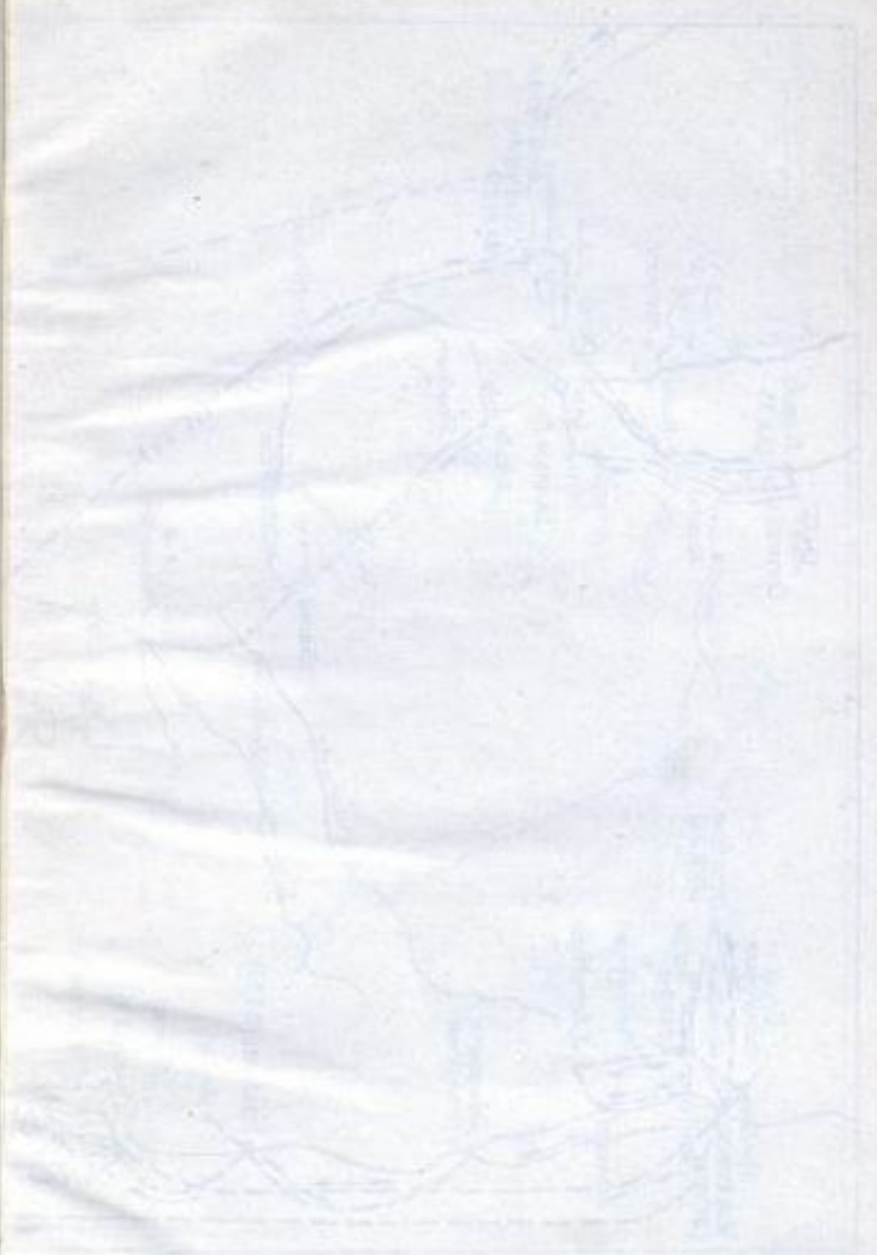
Rekapitulacija. — Hoću opetovati najglavnije činjenice, koje se odnose na podneblje, na djelovanje leda i na organske proizvode južne hemisfere, i prenijeti ih u mašti u Evropu, čija nam je priroda za toliko bolje poznata. Tada bi imale najobičnije morske školjke tropski karakter u blizini Lisabona, naime tri vrste od Oliva, jedna Voluta i jedna Terebra. U južnim bi pokrajinama Francuske pokrivala površinu kraja sjajne šume, isprepletene s drvenastim travama, a njihovo bi drveće bilo natovareno s parasitskim biljkama. Puma bi se i jaguar skitao kroz Pireneje. U širini bi Mont Blanca, ali na jednom otoku tako daleko na zapad, kao središnja Sjeverna Amerika, uspijevale drvenaste paprati i parasitske kaćunovice. Dapače bismo vidjeli tako daleko na sjever, kao što je Danska, kako oblijeću kolibrići oko nježnih cvijetova i kako papige nalaze svoju hranu između vazda zelenih šuma; i u moru bismo našli jednu Volutu i sve školjke znatne veličine i snažnoga rasteanja. Ništa manje bi ostala na nekim otocima, koji leže samo 360 milja sjeverno od našega Danskoga Cap Horna, u zemlji zakopana (ili u plitko more naplavljena i s blatom pokrivena) životinjska lešina neprekidno zamrznuta. Ako bi se ikoji smioni moroplovac usudio pokušati, da prodre sjeverno od ovoga otoka, to bi bio izvrgnut tisući pogibli između gorostasnih ledenih santi, na kojima bi nekim vidio velike kamene, koji su odneseni daleko od njihova prvotnoga ležišta. Drugi bi bio otok znatne veličine na širini južne Škotske, ali dva puta tako

daleko na zapad, »gotovo sasna pokriven od vječnoga snijega« i svaki bi zatun okančao s ledenim klisurama, od kojih bi se svake godine otkidale velike mase i taj bi se otok dičio samo s jednom malenom mahovinom, travom i bedrenicom a jedna bi ševa bila jedini njegov kopneni stanovnik. Od našega bi novoga Cap Horna u Danskoj tekao gorski lanac, jedva za polovicu tako visok kao Alpe, u ravnoj erti prema jugu i na njegovoj bi zapadnoj strani svaki duboki morski zatun ili svaki fjord okančao »sa strmim i golemim ledenjacija«. Ti bi samotni kanali često odzvanjali od padanja ledenih masa a isto tako često bi veliki valovi udarali u obalu; mnogobrojni bi se ledeni bregovi, neki visoki kao crkva i katkada »natovareni sa znatnim kamenim gredama«, nasukali na izvanjim otocima, od vremena bi do vremena potresi bacali u vodu goleme mase leda. Napokon bi misionari vidjeli, koji su pokušali da prodru u jedan dugački morski kanal, kako šiljaju ne visoka okolišna brda mnogo velikih ledenih rijeka prema morskoj obali, i njihovu bi dalnju vožnju u čamcima zadržavali bezbrojne ledene sante, neke velike a neke malene; a to bi se dogodilo našega 22. lipnja na širini, na kojoj se sada prostire Zenevsko jezero!

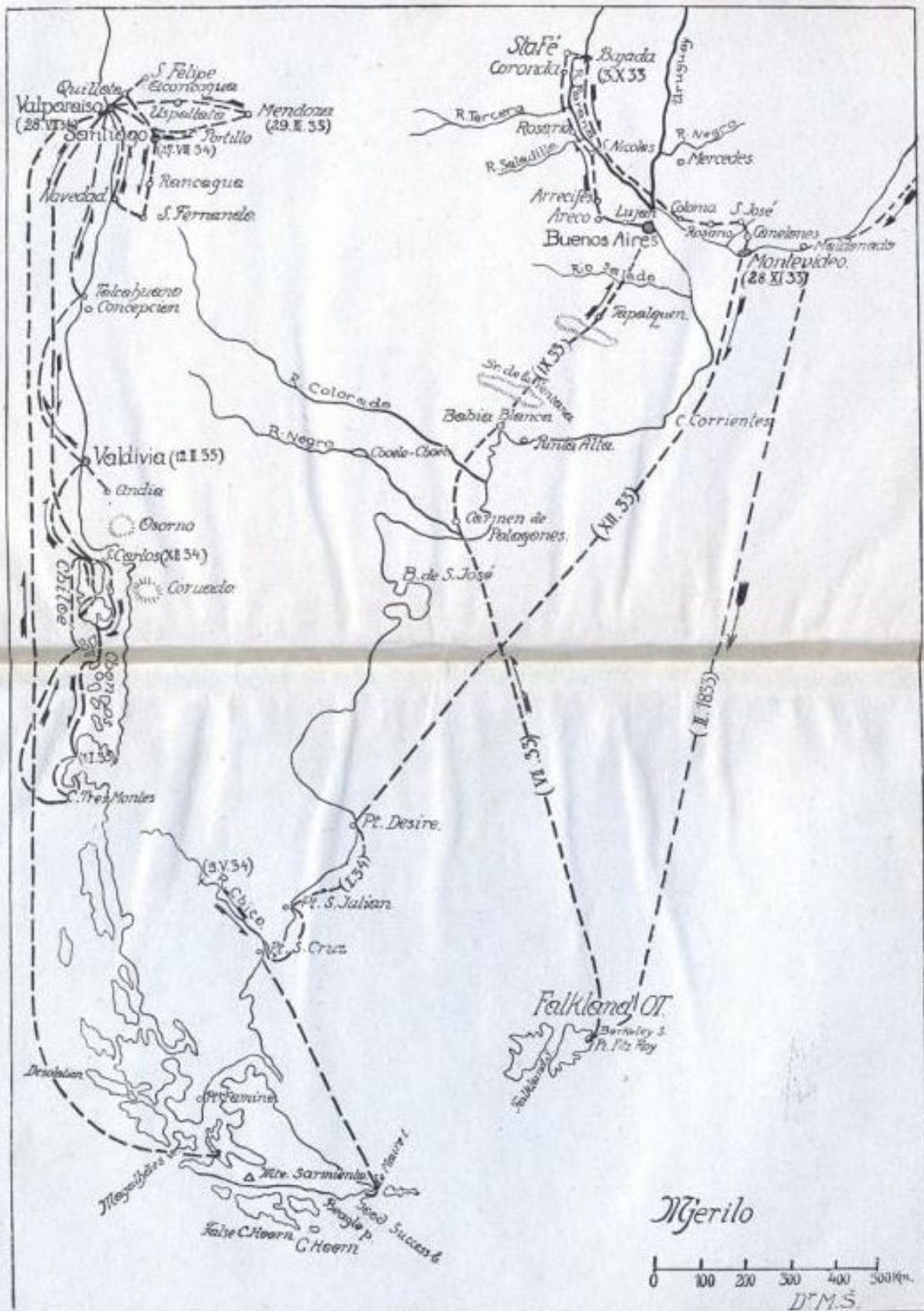

Point Varaždin

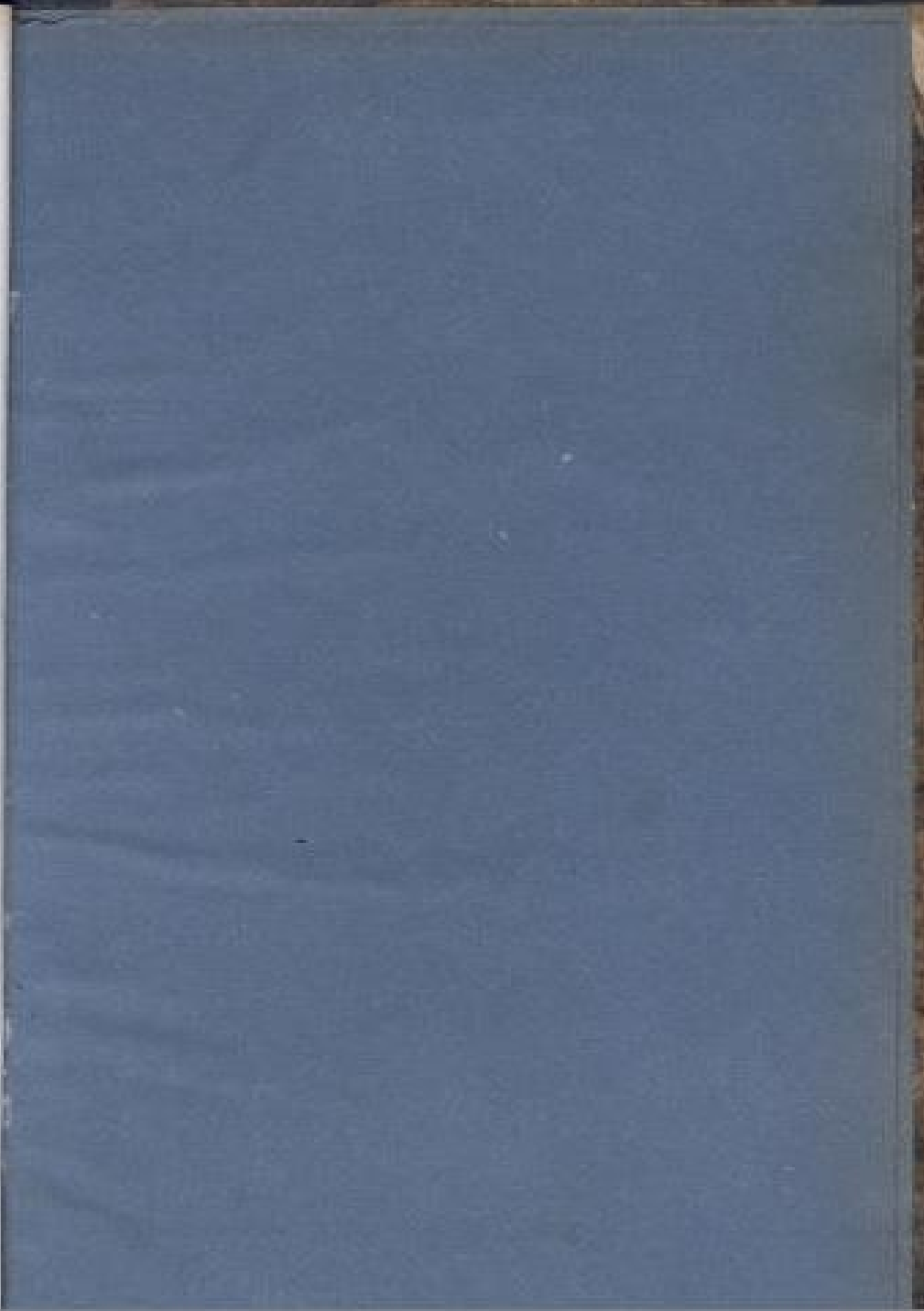
Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Point Varaždin

Point Varaždin

Point Variable

1111111111

Pointe-à-Pic

11111111